

01

Naučni časopis

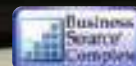
FORENZIČKO RAČUNOVODSTVENA ISTRAŽIVANJA

*Godina I - septembar 2024.***SADRŽAJ:**

- ▶ Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu u uvjetima inflacije
- ▶ Prevare u nefinansijskom izveštavanju
- ▶ Korištenje Studentovog t-testa za testiranje Benfordovog zakona
- ▶ Uloga i značaj Međunarodnog kodeksa etike
- ▶ Revizijski rizici neotkrivanje prevara i pogrešaka u reviziji finansijskih izvještaja
- ▶ Forenzička revizija u funkciji smanjenja manipulativnog računovodstva
- ▶ Mjesto i uloga forenzičkog računovodstva
- ▶ Analiza uticaja javnog duga na sivu ekonomiju
- ▶ Postupci za otkrivanje kriminalnih radnji i prevara

Business Source Corporate

dvije stranice na početku časopisa, jednu za fotografije sa Prve naučne konferencije ISRCFA i drugu za Univerzitet

dvije stranice na početku časopisa, jednu za fotografije sa Prve naučne konferencije ISRCFA i drugu za Univerzitet

IZDAVAČ

Univerzitet FINRA Tuzla, Ekonomski fakultet

ADRESA IZDAVAČA

Mitra Trifunovića Uče 9, 75000 Tuzla

Bosna i Hercegovina

E-mail: info@finra.edu.ba

Tel.: +387 35 310 390

NAZIV ČASOPISA

Naučni časopis

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVENA ISTRAŽIVANJA

ISSN (print):

ISSN (online):

UDK:

DOI:

COBISS.BH:

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Prof. dr. sc. Edin Glogić

NAUČNI I UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr. sc. Rajko Lukić, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija;

Prof. dr. sc. Senada Kurtanović, Univerzitet u Bihaću, Ekonomski fakultet, BiH;

Prof. dr. sc. Ismet Kalić, Univerzitet FINRA Tuzla, Ekonomski fakultet, BiH;

Prof. dr. sc. Branko Ljutić, Univerzitet Privredna akademija, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Srbija;

Prof. dr. sc. Kosana Vićentijević, Akademija strukovnih studija zapadna Srbija, Srbija;

Prof. dr. sc. Slavko Rakočević, Univerzitet Mediteran Podgorica, Fakultet za ekonomiju i biznis, Crna Gora;

Prof. dr. sc. Erdin Hasanbegović, Univerzitet FINRA Tuzla, Ekonomski fakultet, BiH, BiH;

Prof. dr. sc. Semina Škandro, Sveučilište/Univerzitet VITEZ, Fakultet poslovne ekonomije, BiH;

Doc. dr. sc. Zoran Jasak, Univerzitet FINRA Tuzla, Fakultet tehničkih nauka, BiH;

Doc. dr. sc. Malči Grivec, Univerzitet u Novom Mestu, Fakultet za ekonomiju i informatiku, Slovenija;

GRAFIČKA PRIPREMA

Adela Bajrić

LEKTOR

ŠTAMPA

TIRAŽ

1000 primjeraka

Glavni i odgovorni
urednik

ovdje potpis negdje se
potpisite pa mi slikajte

Prof. dr. sc. Edin Glogić

Riječ urednika

Poštovani čitatelji,

S velikim zadovoljstvom predstavljamo prvi broj Naučnog časopisa “FORENZIČKO RAČUNOVODSTVENA ISTRAŽIVANJA”, čija je svrha promicanje naučnih spoznaja u području forenzičkog računovodstva i revizije.

Forenzičko računovodstvo i revizija je relativno novo područje koje je postalo sve važnije u poslovnom svijetu, a njegova primjena pruža koristi ne samo za poslovne subjekte, vlasnike kapitala već i za društvo u cjelini. Upravo iz tog razloga, smatramo da je važno poticati istraživanje i razvoj u ovom području te pružiti platformu za objavljivanje kvalitetnih istraživanja. Časopis objavljuje radove autora iz akademske zajednice, stručnjaka iz industrije, kao i naučnika iz drugih relevantnih područja. Naša vizija je postati vodeći izvor informacija o najnovijim istraživanjima, trendovima i praksama u forenzičkom računovodstvu i reviziji u regionu.

Očekujemo da će Naučni časopis “FORENZIČKO RAČUNOVODSTVENA ISTRAŽIVANJA” biti vrijedan izvor informacija za sve one koji su zainteresirani za ovo područje, a želimo zahvaliti svim autorima, recenzentima, urednicima i ostalim saradnicima koji su doprinijeli stvaranju ovog prvog broja.

S poštovanjem,

Dear readers,

It is with great pleasure that we present the first issue of the Scientific Journal “FORENSIC ACCOUNTING RESEARCH”, whose purpose is to promote scientific knowledge in the field of forensic accounting and auditing.

Forensic accounting and auditing is a relatively new field that has become increasingly important in the business world, and its application provides benefits not only for business entities, capital owners, but also for society as a whole. Precisely for this reason, we believe it is important to encourage research and development in this area and to provide a platform for the publication of quality research. The journal publishes works by authors from the academic community, industry experts, as well as scientists from other relevant fields. Our vision is to become the leading source of information on the latest research, trends and practices in forensic accounting and auditing in the region.

We expect that the scientific journal “FORENSIC ACCOUNTING RESEARCH” will be a valuable source of information for all those interested in this field, and we would like to thank all the authors, reviewers, editors and other collaborators who contributed to the creation of this first issue

With respect,

SADRŽAJ

1. Prof. dr. sc. Edin Glogić
UPRAVLJANJE RIZICIMA U FORENZIČKOM
RAČUNOVODSTVU U USLOVIMA INFLACIJE
2. Dr. Kosana Vičentijević
PREVARE U NEFINANSIJSKOM IZVEŠTAVANJU
3. Doc. dr. sc. Zoran Jasak
KORIŠTENJE STUDENTOVOG T-TESTA ZA
TESTIRANJE BENFORDOVOG ZAKONA
4. Prof. dr. sc. Erdin Hasanbegović
ULOGA I ZNAČAJ MEĐUNARODNOG KODEKSA ETIKE U
FINANSIJSKO – RAČUNOVODSTVENOJ PROFESIJ
BOSNE I HERCEGOVINE
5. Doc. dr. sc. Ankica Čanić
REVIZIJSKI RIZICI NEOTKRIVANJE PREVARA I
POGREŠAKA U REVIZIJI FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA.....
6. Prof. dr. sc. Semina Škandro
FORENZIČKA REVIZIJA U FUNKCIJI SMANJENJA
MANIPULATIVNOG RAČUNOVODSTVA.....
7. Mr. sc. Mirzet Omerović
Senita Omerović
MJESTO I ULOGA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA I
FORENZIČKE REVIZIJE KOD OTKRIVANJA PREVARA U
RAČUNOVODSTVU POSLOVNIH SUBJEKATA.....
8. Mr. Elmjr Ramić
ISTRAŽIVANJE UTICAJA JAVNOG DUGA NA
SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI.....
9. MSc Zorica Jović
POSTUPCI ZA OTKRIVANJE KRIMINALNIH RADNJI I PREVARA.....

Prof. dr. sc. Edin Glogić¹

UPRAVLJANJE RIZICIMA U FORENZIČKOM RAČUNOVODSTVU U USLOVIMA INFLACIJE

RISK MANAGEMENT IN FORENSIC ACCOUNTING UNDER INFLATIONARY CONDITIONS

NAUČNI RAD
UDK:
DOI:

SAŽETAK

Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije je važan aspekt savremenog poslovanja koji zahtijeva pažljivo planiranje i pravovremene intervencije. U ovom istraživanju analiziramo ključne rizike koji se javljaju u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije i identificiramo uzroke tih rizika te procjenjujemo njihov uticaj na poslovanje i finansijske izvještaje. Koristimo kvalitativni istraživački pristup, a podaci su prikupljeni putem intervjuiranja stručnjaka iz područja forenzičkog računovodstva i revizije. Naši rezultati ukazuju na to da su ključni rizici u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije povezani s valutnom devalvacijom, poremećajima u lancu opskrbe i promjenama u regulatornom okruženju. Valutna devalvacija utiče na vrijednost novca i vrijednost imovine te može dovesti do prevara vezanih za devize. Poremećaji u lancu opskrbe, poput nestašice robe ili usluga, mogu dovesti do lažnih transakcija i zloupotrebe povjerenja. Promjene u regulatornom okruženju, kao što su promjene poreznih zakona ili propisa o računovodstvu, mogu uzrokovati poteškoće u usklađivanju s novim propisima. S obzirom na to da su rizici u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije vrlo složeni, zahtijevaju pažljivo planiranje i upravljanje. Stoga smo razvili pristup za upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije koji uključuje identifikaciju rizika, procjenu njihovog uticaja i planiranje adekvatnih intervencija. Naš pristup također uključuje nadzor nad rizicima, što omogućuje pravovremene reakcije u slučaju nastanka problema. Konačno, zaključujemo da je upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije ključan element uspješnog poslovanja. Naš pristup pruža temelj za daljnja istraživanja i razvoj novih metoda za upravljanje rizicima u ovom području.

Ključne riječi: forenzičko računovodstvo, upravljanje rizikom, inflacija, finansijsko izvještavanje.

¹ Univerzitet FINRA Tuzla, Ekonomski fakultet; edin.glogic@finra.edu.ba

**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - "IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU"

ABSTRACT

Risk management in forensic accounting under inflationary conditions is an important aspect of modern business that requires careful planning and timely interventions. In this study, we analyze the key risks that arise in forensic accounting under inflationary conditions, identify the causes of these risks, and assess their impact on business operations and financial statements. We employ a qualitative research approach, and data were collected through interviews with experts in forensic accounting and auditing. Our results indicate that the key risks in forensic accounting under inflationary conditions are associated with currency devaluation, supply chain disruptions, and changes in the regulatory environment. Currency devaluation affects the value of money and assets and can lead to fraud related to foreign exchange. Supply chain disruptions, such as shortages of goods or services, can result in fraudulent transactions and abuse of trust. Changes in the regulatory environment, such as alterations in tax laws or accounting regulations, can cause difficulties in compliance with new regulations. Given that risks in forensic accounting under inflationary conditions are highly complex, they require careful planning and management. Therefore, we have developed a risk management approach for forensic accounting under inflationary conditions, which includes risk identification, impact assessment, and the planning of appropriate interventions. Our approach also includes risk monitoring, allowing for timely reactions in the event of problems. Finally, we conclude that risk management in forensic accounting under inflationary conditions is a crucial element of successful business operations. Our approach provides a foundation for further research and the development of new methods for risk management in this field.

Keywords: forensic accounting, risk management, inflation, financial reporting.

1. UVOD

1.1. Pregled forenzičkog računovodstva i inflacije

Forenzičko računovodstvo predstavlja specijaliziranu granu računovodstva koja se fokusira na otkrivanje

i prevenciju finansijskih prevara, korupcije, te zloupotreba unutar organizacija. Njegova osnovna svrha je prikupljanje i analiza finansijskih informacija koje se koriste u sudskim procesima, unutrašnjim istragama ili regulatornim tijelima. Uloga forenzičkog računovodstva postaje posebno značajna u nestabilnim ekonomskim uslovima, kao što je inflacija, kada su rizici prevara i finansijskih malverzacija veći zbog poremećaja u tržišnim uslovima. Inflacija, koja se odnosi na kontinuirani rast cijena robe i usluga, izaziva niz strukturnih i finansijskih promjena unutar ekonomija i poslovnih subjekata. Kako se vrijednost valute smanjuje, sposobnost kompanija da održavaju finansijsku stabilnost biva narušena, što može rezultirati povećanim pritiskom na menadžere i računovodstvene timove. U ovim uslovima, kompanije su često suočene s lažnim prikazivanjem finansijskih izvještaja, manipulacijama vrijednošću imovine, te zloupotrebom resursa. Ovi faktori čine upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu posebno važnim tokom inflacije.

1.2. Istraživački problem

Cilj ovog istraživanja je analizirati upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije, identificirati glavne rizike i procijeniti njihov uticaj na poslovne operacije i finansijske izvještaje. U inflatornim uslovima, organizacije se suočavaju s raznim izazovima, uključujući poremećaje u lancu opskrbe, devalvaciju valute i promjene u regulatornom okruženju. Ovi faktori mogu povećati rizik od finansijskih prevara, što dodatno otežava pravilno vođenje finansijskih poslova. Stoga je potrebno razviti strategije za upravljanje ovim rizicima kako bi se osigurala finansijska stabilnost i integritet organizacije.

1.3. Ciljevi istraživanja

Istraživanje ima sljedeće ključne ciljeve:

- Identificirati ključne rizike u forenzičkom računovodstvu koji proizlaze iz inflacije.
- Procijeniti uticaj inflacije na finansijsko izvještavanje i poslovne odluke.
- Analizirati primjenu forenzičkih računovodstvenih alata u prevenciji prevara u inflatornim uslovima.

- Razviti okvir za upravljanje rizicima koji bi mogao pomoći organizacijama u prilagođavanju inflatornim pritiscima.

1.4. Značaj istraživanja

Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije je ključno za očuvanje integriteta finansijskih izvještaja i poslovne stabilnosti. Usljed rastuće inflacije, organizacije su sve više izložene rizicima prevara i korupcije, što može imati dalekosežne posljedice na poslovanje, reputaciju i pravnu odgovornost. Ovo istraživanje ima za cilj pružiti dubinsku analizu tih rizika i ponuditi praktična rješenja za njihovo upravljanje, čime doprinosi kako akademskoj literaturi, tako i poslovnoj praksi.

1.5. Struktura rada

Rad je podijeljen na nekoliko ključnih poglavlja. Nakon uvoda, slijedi pregled relevantne literature o forenzičkom računovodstvu i uticaju inflacije na finansijsko izvještavanje. Zatim se opisuje metodologija korištena za prikupljanje i analizu podataka. Nakon toga, u odjeljku rezultata, prikazuju se ključni nalazi istraživanja, uključujući identifikaciju glavnih rizika i primjenu forenzičkih alata. Diskusija se fokusira na interpretaciju rezultata u kontekstu postojećih istraživanja, a u završnim poglavljima predlaže se okvir za upravljanje rizicima i daju preporuke za daljnja istraživanja.

2. PREGLED LITERATURE

2.1. Forenzičko računovodstvo

Forenzičko računovodstvo je specijalizirana grana računovodstva koja se bavi istraživanjem, otkrivanjem i sprječavanjem finansijskih prevara. Cilj forenzičkog računovodstva je prikupljanje i analiza računovodstvenih podataka koji će se koristiti u pravnim postupcima, sudskim istragama ili u internim istragama organizacija. Prema Crumbley, Heitgeru i Smithu (2017), forenzičko računovodstvo integrira računovodstvo, reviziju i pravne aspekte kako bi se otkrile malverzacije i prekršaji unutar organizacija. Kao što navodi Bhasin (2016), "Forenzičko računovodstvo ima ključnu ulogu u otkrivanju i prevenciji prevara, što uključuje analizu

finansijskih izvještaja i reviziju transakcija kako bi se otkrili potencijalni dokazi o nepravilnostima." Ova disciplina dobija na značaju s obzirom na sve veće prijetnje finansijskim sistemima širom svijeta, posebno u vrijeme ekonomske nestabilnosti, poput inflacije. Forenzičko računovodstvo koristi niz naprednih tehnika i alata, uključujući analizu podataka, softverske aplikacije za otkrivanje prevara i digitalnu forenziku. U posljednjem desetljeću, organizacije se sve više oslanjaju na digitalne forenzičke alate kako bi poboljšale svoje sposobnosti za sprječavanje prevara, a Skousen i Wright (2020) ističu da "digitalna analiza i upotreba naprednih statističkih modela postaju centralna komponenta u otkrivanju finansijskih malverzacija."

2.2. Inflacija i finansijsko izvještavanje

Inflacija je ekonomski fenomen koji uzrokuje kontinuirani rast cijena roba i usluga, čime se smanjuje vrijednost novca. U kontekstu računovodstva, inflacija ima značajan uticaj na tačnost i transparentnost finansijskih izvještaja. Li, Luo i Yang (2019) ističu da inflacija može dovesti do pogrešnih procjena vrijednosti imovine i obaveza, što posljedično otežava donošenje tačnih poslovnih odluka. "U uslovima inflacije, finansijski izvještaji često ne odražavaju stvarnu vrijednost imovine, što može dovesti do prevara ili manipulacija," objašnjavaju autori. Također, inflacija može izazvati poremećaje u lancu opskrbe, povećati troškove zaduživanja i smanjiti kupovnu moć organizacija. Organizacije koje posluju u uslovima visoke inflacije suočene su s pritiskom da prilagode svoje računovodstvene metode kako bi precizno prikazale finansijsko stanje. Studije su pokazale da su precizno računovodstvo i transparentnost ključni u sprječavanju prevara i zadržavanju povjerenja investitora u inflatornim periodima (Enofe, Okpako, & Atube, 2013).

2.3. Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu

Upravljanje rizicima predstavlja ključnu funkciju u forenzičkom računovodstvu, posebno u uslovima inflacije kada su organizacije podložnije prevarama. Prema Satyanarayanu i Raou (2020), efikasno upravljanje rizicima uključuje identifikaciju, procjenu i kontrolu rizika koji mogu ugroziti finansijsku

stabilnost organizacija. "Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu postaje posebno važno tokom inflacije, jer poremećaji u tržištu mogu povećati sklonost prevarama," navode autori. Jedan od glavnih pristupa u sprječavanju prevara je proaktivno korištenje forenzičkih alata za praćenje i analizu transakcija u realnom vremenu. Skousen i Wright (2020) naglašavaju da "forenzičke metode i statistički modeli za analizu transakcija pružaju organizacijama mogućnost pravovremenog otkrivanja nepravilnosti." Ovi alati omogućavaju brzu reakciju na potencijalne rizike i smanjuju mogućnost manipulacija. Osim tehnoloških alata, ključnu ulogu igra i kontinuirana edukacija zaposlenika. Bhasin (2016) ističe da su "edukacija i obuka zaposlenika ključni u prevenciji prevara, jer omogućavaju računovođama da prepoznaju znakove potencijalnih malverzacija." Forenzičko računovodstvo mora biti neprestano prilagođeno izazovima koje donosi inflacija, što podrazumijeva kontinuirano prilagođavanje novih tehnika i tehnologija.

2.4. Nedostaci u dosadašnjim istraživanjima

Iako su se mnoga istraživanja fokusirala na forenzičko računovodstvo i prevenciju prevara, postoji ograničen broj studija koje detaljno analiziraju ulogu forenzičkog računovodstva u uslovima inflacije. Specifični alati i pristupi koji bi mogli pomoći organizacijama da se nose s izazovima inflacije i dalje su slabo istraženi. Prema Rezaee i Wangu (2019), "nedovoljna upotreba modernih tehnologija, poput analize velikih podataka i digitalne forenzike, može ograničiti sposobnost organizacija da spriječe prevare u inflatornim uslovima."

Ovo istraživanje teži popuniti te praznine i pružiti temelj za daljnja istraživanja koja se fokusiraju na specifične strategije upravljanja rizicima tokom inflatornih perioda. Implementacija novih forenzičkih alata i kontinuirano usavršavanje zaposlenika trebali bi biti prioritet u modernim organizacijama kako bi se osigurala efikasnost u sprječavanju prevara u složenim ekonomskim uslovima.

3. METODOLOGIJA

3.1. Istraživački dizajn

Ovo istraživanje koristi kvalitativni istraživački pristup, kombinovan s kvantitativnom analizom podataka prikupljenih putem ankete. Korištenjem intervju sa stručnjacima iz oblasti forenzičkog računovodstva i revizije, te ankete među finansijskim stručnjacima, cilj je bio identificirati i detaljno analizirati ključne rizike u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije. Primarna metoda istraživanja uključivala je distribuciju anketnog upitnika finansijskim stručnjacima i računovođama u regionu. Korišteni upitnik sadržavao je pitanja o iskustvima s inflacijom, korištenju forenzičkih računovodstvenih alata, te načinima na koje organizacije reagiraju na inflatorne pritiske. Rezultati ankete omogućili su detaljnu procjenu učestalosti i ozbiljnosti različitih rizika, kao i primjenu statističkih metoda u analizi rezultata.

3.2. Prikupljanje podataka

Podaci su prikupljeni kroz dva osnovna izvora:

- **Intervjui sa stručnjacima:** Za potrebe istraživanja provedeni su intervjui s deset iskusnih forenzičkih računovođa i revizora, koji su podijelili svoja iskustva u radu s organizacijama u inflatornim uslovima. Ovi intervjui su omogućili dublje razumijevanje specifičnih izazova i rizika s kojima se suočavaju organizacije prilikom upravljanja rizicima u inflatornim okruženjima.
- **Anketni upitnik:** Anketa je provedena među finansijskim stručnjacima, a pitanja su bila usmjerena na procjenu učestalosti korištenja forenzičkih alata, reakcije organizacija na inflatorno okruženje, te iskustava u vezi s manipulacijama i prevarama tokom inflacije. Upitnik je sadržavao kombinaciju zatvorenih i Likertovih skala pitanja, što je omogućilo kvantitativnu analizu. Ukupno je u istraživanju učestvovalo 50 ispitanika, čime je osigurana reprezentativnost uzorka.

3.3. Struktura anketnog upitnika

Anketni upitnik, prikazan u priloženom dokumentu, sastoji se iz nekoliko ključnih sekcija:

- Demografski podaci:** Pitanja o godinama iskustva, sektoru rada, te veličini organizacije u kojoj ispitanici rade.
- Uticaj inflacije na poslovanje:** Ispitanici su ocjenjivali u kojoj mjeri je inflacija uticala na poslovanje njihovih organizacija tokom prethodne godine.
- Upravljanje rizicima i reakcije na inflaciju:** Pitanja su se odnosila na reakcije organizacija na inflaciju (reaktivno, proaktivno) i učestalost korištenja forenzičkih računovodstvenih alata.
- Važnost forenzičkih alata:** U posebnoj sekciji ispitivana je važnost forenzičkih alata u prevenciji i otkrivanju prevara, te njihova efikasnost u inflatornim uslovima.
- Obuka i edukacija:** Pitanja su se odnosila na učestalost pohađanja edukacija i seminara iz oblasti forenzičkog računovodstva, posebno u kontekstu inflacije.

3.4. Analiza podataka

Podaci prikupljeni putem ankete analizirani su korištenjem nekoliko statističkih metoda:

- Deskriptivna statistika:** Korištena je za opisivanje osnovnih karakteristika uzorka, poput učestalosti odgovora, srednjih vrijednosti i standardne devijacije. Ova analiza omogućila je bolje razumijevanje osnovnih trendova i percepcija finansijskih stručnjaka u vezi s upravljanjem rizicima tokom inflacije.
- Kros-tablica:** Upotrebljena je za usporedbu odgovora između različitih grupa ispitanika (npr. godine iskustva, veličina organizacije) kako bi se utvrdilo da li postoje značajne razlike u percepciji rizika ili primjeni forenzičkih alata u organizacijama.
- Korelaciona analiza:** Primijenjena je kako bi se ispitala povezanost između učestalosti korištenja forenzičkih alata i sposobnosti organizacija da se nose s inflatornim pritiscima. Cilj ove analize bio je utvrditi da li postoji statistički značajna veza između

proaktivnog pristupa organizacija i smanjenja rizika od prevara.

- Testovi značajnosti:** Kako bi se utvrdilo da li su razlike između određenih grupa ispitanika (npr. između onih s manjim i većim iskustvom u finansijskom sektoru) statistički značajne, korišteni su t-testovi i ANOVA analiza.

3.5. Etička razmatranja

Tokom provođenja istraživanja, posebna pažnja je posvećena etičkim aspektima. Svi ispitanici su bili informisani o svrsi istraživanja i uslovima sudjelovanja, te su podaci prikupljeni anonimno. Osigurana je povjerljivost podataka, a rezultati istraživanja koristili su se isključivo u naučne svrhe. Intervjuisani stručnjaci također su dali informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju.

4. REZULTATI

U ovom poglavlju predstavljeni su rezultati istraživanja, uključujući ključne rizike identifikovane u forenzičkom računovodstvu tokom inflatornog perioda, učestalost korištenja forenzičkih alata u organizacijama, te procjena odgovora organizacija na inflaciju. Analizirani su podaci prikupljeni putem ankete i intervju sa stručnjacima, a statističke metode korištene u analizi omogućile su preciznu evaluaciju rezultata.

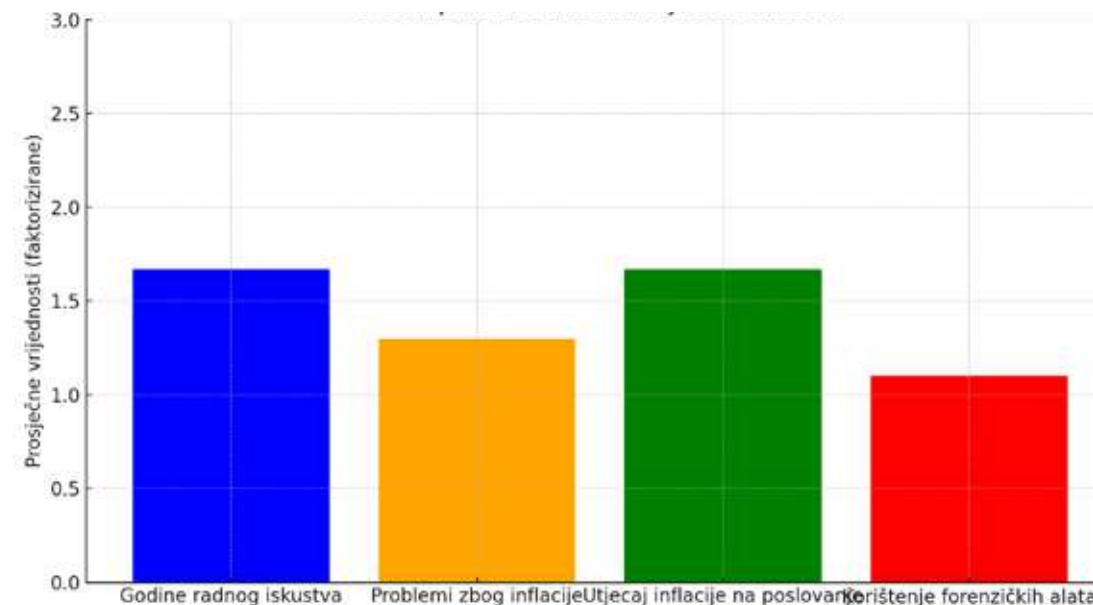
4.1. Deskriptivna statistika

Deskriptivna statistika pruža uvid u osnovne karakteristike uzorka ispitanika, kao i njihove odgovore o ključnim temama istraživanja.

Kategorija	Prosječna vrijednost (faktorizirana)
Godine radnog iskustva	1.67
Problemi zbog inflacije	1.30
Utjecaj inflacije na poslovanje	1.67
Korištenje forenzičkih alata	1.10

Deskriptivna statistika pokazuje da većina ispitanika ima značajno radno iskustvo (prosječno od 1.67 na faktorisanom skoru). Također, organizacije

Grafikon 1: Deskriptivna statistika ključnih faktora

se često susreću s problemima zbog inflacije (prosječna vrijednost 1.30), dok je prosječna učestalost korištenja forenzičkih alata relativno niska, sa faktorisanom vrijednošću od 1.10.

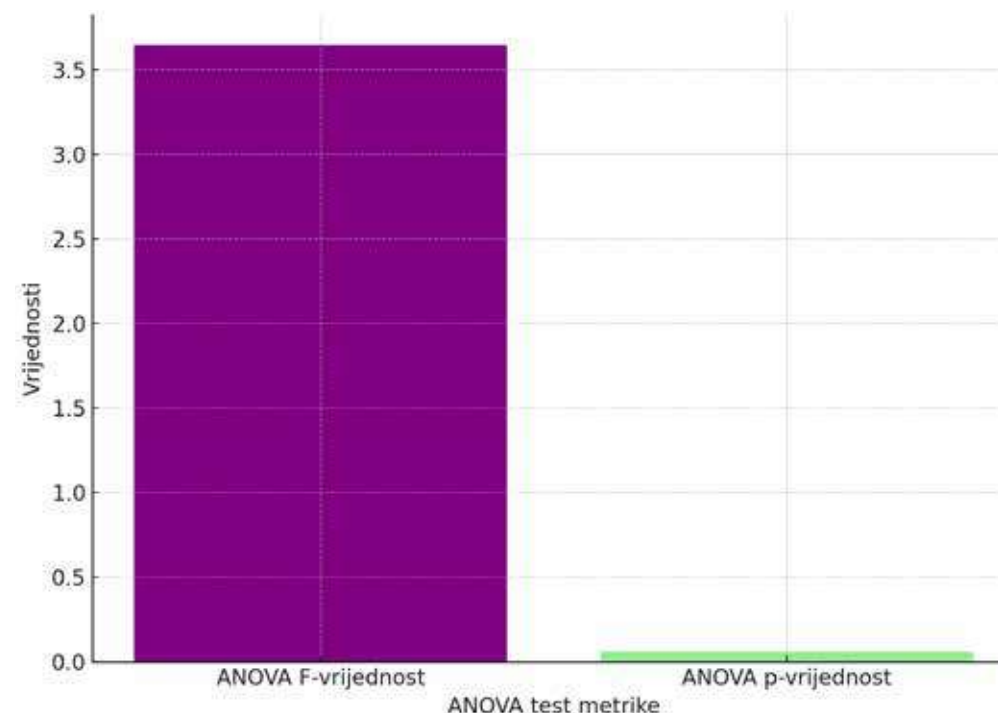
4.2. ANOVA test

ANOVA test je korišten za ispitivanje povezanosti između učestalosti korištenja forenzičkih alata i njihove percepcije kao važnih alata u prevenciji prevara. Rezultati ANOVA testa su sljedeći:

Metrika	Vrijednost
ANOVA F-vrijednost	3.645
ANOVA p-vrijednost	0.061

Rezultati pokazuju da je p-vrijednost blizu granice statističke značajnosti ($p = 0.061$). Ovi rezultati sugeriraju da organizacije koje češće koriste forenzičke alate obično ih smatraju važnim za prevenciju prevara, iako razlike nisu statistički značajne na tradicionalnom nivou ($p < 0.05$).

Grafikon 2: ANOVA test rezultati

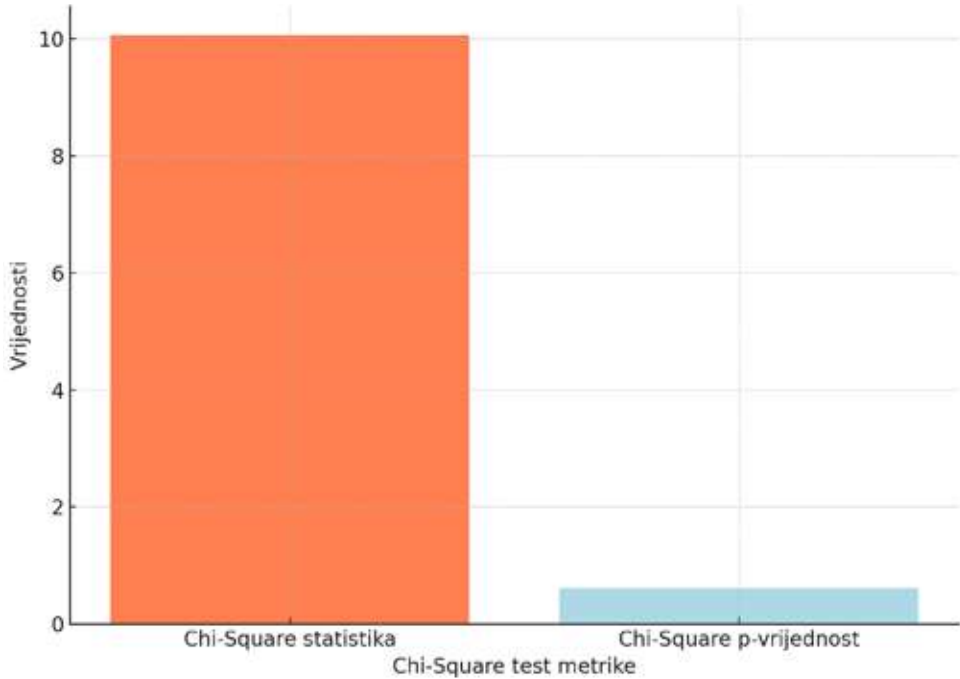

4.3. Chi-Square test

Chi-Square test je korišten za ispitivanje povezanosti između učestalosti problema uzrokovanih inflacijom i učestalosti korištenja forenzičkih alata. Rezultati su sljedeći:

Metrika	Vrijednost
Chi-Square statistika	10.06
Chi-Square p-vrijednost	0.61

Grafikon 3: Chi-Square test rezultati

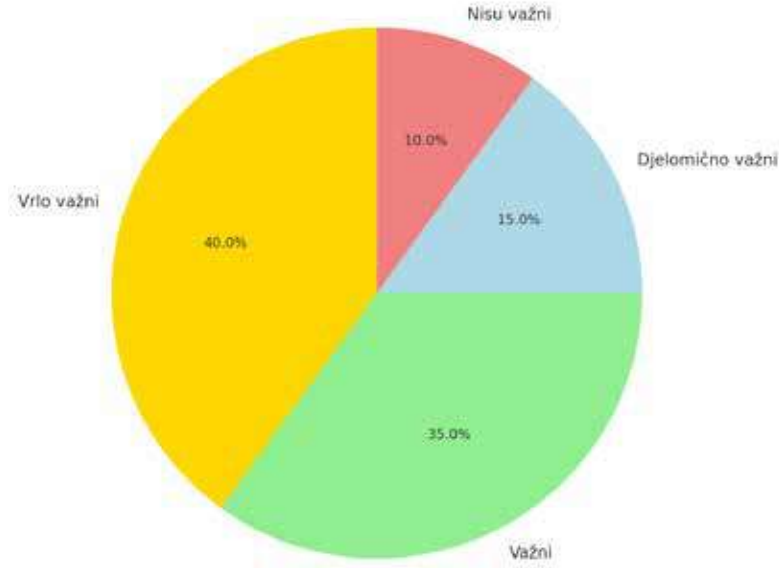
Rezultati Chi-Square testa sugeriraju da nema statistički značajne povezanosti između učestalosti problema uzrokovanih inflacijom i učestalosti korištenja forenzičkih alata ($p = 0.61$). Ovo može ukazivati na to da organizacije, čak i kad se suočavaju s problemima zbog inflacije, ne povećavaju automatski korištenje forenzičkih alata.

4.4. Važnost forenzičkih alata u prevenciji prevara

Većina ispitanika smatra forenzičke alate ključnim u sprječavanju i otkrivanju finansijskih prevara. Rezultati pokazuju sljedeću raspodjelu percepcije važnosti forenzičkih alata:

Važnost forenzičkih alata	Procent ispitanika (%)
Vrlo važni	40%
Važni	35%
Djelomično važni	15%
Nisu važni	10%

Grafikon 4: Važnost forenzičkih alata u prevenciji finansijskih prevara

Ovaj tortni grafikon jasno prikazuje da 75% ispitanika smatra forenzičke alate važnim ili vrlo važnim u prevenciji prevara, što naglašava njihovu ključnu ulogu u očuvanju integriteta finansijskih izvještaja, posebno u inflatornim uslovima.

5. DISKUSIJA

5.1. Interpretacija rezultata

Rezultati istraživanja jasno ukazuju na to da inflacija predstavlja značajan rizik za poslovanje organizacija, posebno u kontekstu forenzičkog računovodstva. Uočeno je da su devalvacija valute, poremećaji u lancu opskrbe i regulatorne promjene među najvažnijim faktorima koji utiču na poslovanje. Ovi nalazi su u skladu s postojećom literaturom koja naglašava da inflacija ne samo da otežava računovodstvene procese, već i povećava mogućnost prevara i nepravilnosti u finansijskim izvještajima.

U ovom poglavlju interpretiramo rezultate istraživanja prezentovane u prethodnom poglavlju, oslanjajući se na deskriptivnu statistiku, ANOVA test, Chi-Square test i percepciju važnosti forenzičkih alata u prevenciji finansijskih prevara. Analiziramo implikacije ovih nalaza za organizacije koje se suočavaju s inflacijom i istražujemo kako rezultati mogu doprinijeti boljem razumijevanju upravljanja rizicima u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije.

5.2. Učestalost problema uzrokovanih inflacijom i njihov uticaj na poslovanje

Rezultati deskriptivne statistike, prikazani u poglavlju 4, pokazuju da inflacija ima značajan uticaj na poslovanje organizacija. Prosječna vrijednost od 1.67 za pitanje o uticaju inflacije na poslovanje ukazuje na to da većina ispitanika prepoznaje inflaciju kao ključni problem. Također, visoka prosječna vrijednost za učestalost problema uzrokovanih inflacijom (1.30) potvrđuje da organizacije često nailaze na izazove uzrokovane inflatornim pritiscima. Ove rezultate možemo interpretirati kao potvrdu da organizacije djeluju u veoma dinamičnom i promjenjivom okruženju u kojem inflacija predstavlja stalnu prijetnju stabilnosti. Inflacija može izazvati poremećaje u lancu opskrbe, povećanje troškova zaduživanja i smanjenje kupovne moći, što direktno utiče na njihovu sposobnost održavanja finansijske stabilnosti. S obzirom na to da je forenzičko računovodstvo osmišljeno da spriječi i otkrije finansijske prevare i nepravilnosti, ove izazove je neophodno adresirati kroz proaktivne mjere koje uključuju upotrebu forenzičkih alata.

5.3. Korištenje forenzičkih alata i njihova percepcija

Rezultati istraživanja pokazuju da je korištenje forenzičkih alata u organizacijama još uvijek na niskom nivou. Prosječna vrijednost od 1.10 na skali koja mjeri učestalost korištenja forenzičkih alata ukazuje na to

da ovi alati nisu redovno korišteni, već se primjenjuju samo povremeno. Ovo predstavlja značajan izazov, budući da je forenzičko računovodstvo ključni mehanizam za sprječavanje prevara, posebno u uslovima ekonomske nestabilnosti. Iako se ovi alati ne koriste redovno, percepcija njihove važnosti u sprječavanju prevara je visoka. Prema Grafikonu 4., 75% ispitanika smatra forenzičke alate važnim ili vrlo važnim u sprječavanju prevara. Ova nesrazmjera između učestalosti korištenja i percepcije važnosti sugerise da organizacije možda nemaju dovoljno resursa, znanja ili svijesti da u potpunosti iskoriste ove alate u svakodnevnom operacijama. Ovaj nalaz ukazuje na potrebu za dodatnim ulaganjima u edukaciju i obuku zaposlenika u vezi s forenzičkim računovodstvom. Također, postavlja se pitanje da li organizacije imaju potrebnu infrastrukturu i tehničke resurse za primjenu ovih alata u praksi. Forenzički alati, poput softverskih rješenja za praćenje transakcija u stvarnom vremenu, mogu značajno doprinijeti smanjenju rizika od prevara, ali bez adekvatne implementacije, njihova efikasnost ostaje ograničena.

5.4. ANOVA test: Povezanost između učestalosti korištenja i percepcije važnosti forenzičkih alata

ANOVA test, koji je ispitivao povezanost između učestalosti korištenja forenzičkih alata i njihove percepcije kao važnih alata u prevenciji prevara, pokazao je vrijednost F-vrijednosti od 3.645 i p-vrijednost od 0.061. Iako ova p-vrijednost nije ispod praga statističke značajnosti ($p < 0.05$), rezultat je veoma blizu tog praga, što ukazuje na moguće značenje koje nije potpuno potvrđeno statističkim testom. Interpretacija ovih rezultata može ukazivati na to da organizacije koje češće koriste forenzičke alate obično ih i smatraju značajnim za prevenciju prevara. Ovo ukazuje na potencijalnu pozitivnu povratnu spregu – što više organizacije koriste forenzičke alate, to više shvataju njihovu vrijednost u prevenciji nepravilnosti. Međutim, organizacije koje manje koriste ove alate možda nisu u potpunosti svjesne njihovih prednosti, što može uticati na njihovu percepciju o važnosti forenzičkog računovodstva.

5.5. Chi-Square test: Učestalost problema uzrokovanih inflacijom i korištenje forenzičkih alata

Chi-Square test je korišten za ispitivanje povezanosti između učestalosti problema uzrokovanih inflacijom i učestalosti korištenja forenzičkih alata. Rezultati (Chi-Square statistika = 10.06, p-vrijednost = 0.61) ukazuju na to da nema statistički značajne povezanosti između ovih varijabli. Ovi rezultati sugerisu da organizacije, iako se često suočavaju s problemima uzrokovanim inflacijom, ne koriste češće forenzičke alate kao odgovor na te probleme. Ovo je značajan nalaz koji ukazuje na nedostatak proaktivnog pristupa u rješavanju finansijskih rizika u uslovima inflacije. Iako inflacija stvara ozbiljne izazove za organizacije, ove izazove ne prati proporcionalna implementacija forenzičkih mjera. Ovaj rezultat podvlači potrebu za strateškim promjenama u načinu na koji organizacije upravljaju rizicima uzrokovanim inflacijom, te za većom integracijom forenzičkih alata u svakodnevne operacije.

5.6. Preporuke za buduće istraživanje i praksu

Na osnovu rezultata ovog istraživanja, nekoliko ključnih preporuka može biti korisno za buduće upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije:

- Povećanje učestalosti korištenja forenzičkih alata – Organizacije bi trebale povećati učestalost korištenja forenzičkih alata kako bi bolje upravljale rizicima prevara i nepravilnosti. Potrebno je uložiti više resursa u infrastrukturu i softverske alate koji omogućavaju efikasniju analizu i praćenje finansijskih transakcija.
- Edukacija i obuka zaposlenika – S obzirom na to da postoji pozitivna percepcija o važnosti forenzičkih alata, organizacije bi trebale ulagati u obuku i razvoj stručnjaka za forenzičko računovodstvo. To će omogućiti bolje razumijevanje i korištenje forenzičkih alata u svakodnevnom operacijama.
- Proaktivni pristup – Organizacije bi trebale razvijati proaktivne strategije koje će odgovoriti na probleme uzrokovane inflacijom kroz redovnu upotrebu forenzičkih alata. To podrazumijeva implementaciju strategija

koje su usmjerene na prevenciju, a ne samo reaktivne mjere u rješavanju posljedica.

6. OKVIR ZA UPRAVLJANJE RIZICIMA

6.1. Identifikacija i procjena rizika

U uslovima inflacije, upravljanje rizicima postaje složen proces jer inflatorni pritisci narušavaju stabilnost tržišta i poslovnih operacija. Ključni korak u procesu upravljanja rizicima je pravovremena identifikacija rizika i njihova detaljna procjena. Organizacije se suočavaju s brojnim rizicima, uključujući:

- Devalvacija valute:** Inflacija često uzrokuje promjene u vrijednosti domaće valute, što direktno utiče na devizne transakcije i procjene imovine. Prema Li, Luo i Yangu (2019), devalvacija valute može otežati precizno izvještavanje o stvarnoj vrijednosti imovine, čime se povećava mogućnost za manipulaciju finansijskim podacima. "Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu zahtijeva kontinuirano prepoznavanje i evaluaciju faktora koji mogu ugroziti tačnost finansijskih izvještaja, posebno u uslovima inflacije kada manipulacije devizama i procjena imovine postaju složenije."
- Poremećaji u lancu opskrbe:** Inflacija može izazvati poremećaje u lancu opskrbe, što dovodi do nestašica i povećanja troškova nabavke. Organizacije koje se suočavaju s tim poremećajima mogu biti izložene riziku od lažnih transakcija i nepravilnosti u nabavci. Satyanarayan i Rao (2020) ističu da se ovi poremećaji moraju proaktivno identificirati kako bi se spriječile veće nepravilnosti. Prema njima, "Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu postaje posebno važno tokom inflacije, jer poremećaji u tržištu mogu povećati sklonost prevarama."
- Regulatorne promjene:** Inflacija često dovodi do promjena u zakonodavnom okviru, posebno u poreznim i računovodstvenim propisima. Organizacije moraju pravovremeno prepoznati ove promjene i osigurati usklađenost kako bi spriječile potencijalne kazne i pravne komplikacije.

Rezaee i Wang (2019) naglašavaju važnost korištenja tehnologija za praćenje ovih promjena: "Nedovoljna upotreba modernih tehnologija, poput analize velikih podataka i digitalne forenzike, može ograničiti sposobnost organizacija da spriječe prevare u inflatornim uslovima."

Upravljanje rizicima mora započeti s identifikacijom faktora rizika u unutrašnjem i vanjskom poslovnom okruženju. Organizacije trebaju implementirati kontinuirane procese procjene rizika, uključujući redovno ažuriranje podataka i provođenje revizija.

6.2. Planiranje intervencija

Nakon što su rizici identificirani i procijenjeni, sljedeći korak je planiranje intervencija za njihovo smanjenje i upravljanje. U ovom kontekstu, istraživanja pokazuju nekoliko ključnih strategija koje se mogu primijeniti kako bi se spriječile prevare i nepravilnosti.

Proaktivno praćenje transakcija: Organizacije trebaju usvojiti forenzičke alate za praćenje i analizu transakcija u stvarnom vremenu. Prema Skousenu i Wrightu (2020), upotreba naprednih forenzičkih alata omogućava pravovremeno otkrivanje nepravilnosti i manipulacija u finansijskim podacima. "Proaktivno korištenje forenzičkih alata omogućava organizacijama da otkriju nepravilnosti u stvarnom vremenu, što je od presudnog značaja za smanjenje rizika prevara u poslovnim transakcijama."

Edukacija i obuka zaposlenika: Kako ističe Bhasin (2016), kontinuirana edukacija zaposlenika ključna je za sprječavanje prevara. "Edukacija i obuka zaposlenih u forenzičkom računovodstvu ključno je oružje u borbi protiv prevara, jer osnažuje zaposlenike znanjem potrebnim za otkrivanje i prevenciju nepravilnosti." Organizacije trebaju osigurati redovne obuke o forenzičkim tehnikama i rizicima povezanim s inflacijom, kako bi zaposlenici bili opremljeni potrebnim znanjem za prepoznavanje i sprječavanje prevara.

Interna revizija i kontrole: Interna revizija mora biti prilagođena specifičnim rizicima inflatornog okruženja, uključujući procjene deviznih transakcija i vrijednosti imovine. Crumbley, Heitger i Smith (2017) naglašavaju važnost prilagođavanja revizorskih

procedura kako bi se minimizirale šanse za prevare.

Primjena naprednih tehnologija: Rezaee i Wang (2019) ističu da organizacije koje koriste napredne tehnologije za analizu velikih podataka imaju značajno bolje rezultate u sprječavanju prevara. Ove tehnologije omogućavaju analizu velikih količina transakcija u stvarnom vremenu, što povećava šanse za pravovremeno otkrivanje nepravilnosti.

6.3. Praćenje i evaluacija

Kako bi se osiguralo da primijenjene strategije ostanu efikasne, organizacije trebaju kontinuirano pratiti rezultate intervencija, uz redovnu evaluaciju učinaka kako bi mogle pravovremeno reagovati na promjene u poslovnom okruženju. Korištenje naprednih sistema za praćenje omogućava automatsku identifikaciju nepravilnosti u transakcijama, čime se smanjuje rizik od prevara. Gunasegaran (2016) ističe da su digitalni alati za analizu podataka ključni u otkrivanju i sprječavanju prevara, posebno u inflatornim uslovima gdje su organizacije ranjivije na manipulacije. Osim toga, redovna revizija i evaluacija kontrola garantuje njihovu efikasnost, a Mihret i Woldeyohannis (2008) smatraju da ovaj pristup omogućava organizacijama brzu reakciju na promjene i smanjuje rizik od prevara. Implementacija sistema povratnih informacija iz različitih odjela organizacije dodatno pojačava nadzor, omogućavajući menadžmentu da brzo reaguje na nepravilnosti i prilagodi strategije upravljanja rizicima u skladu s novonastalim okolnostima.

Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu tokom inflacije zahtijeva primjenu proaktivnih mjera, naprednih alata i kontinuiranu edukaciju zaposlenika. Digitalne tehnologije, poput analize velikih podataka, pružaju organizacijama značajne prednosti u otkrivanju prevara i sprječavanju manipulacija u finansijskim izvještajima. Istraživanja poput onih koje su proveli Satyanarayan i Rao (2020), kao i Rezaee i Wang (2019), potvrđuju da su organizacije koje koriste ove alate u kombinaciji s kontinuiranom edukacijom zaposlenika bolje pripremljene da se nose s izazovima inflacije. Brazel, Jones, Thayer i Warne (2015) zaključuju da je ključ uspjeha u sprječavanju prevara tokom inflacije u pravovremenoj implementaciji forenzičkih alata i tehnika. "Organizacije koje implementiraju napredne forenzičke tehnologije i provode redovne evaluacije svojih strategija upravljanja rizicima smanjuju rizik

od prevara i povećavaju efikasnost poslovanja." Organizacije koje su proaktivne u identifikaciji i upravljanju rizicima bolje su pripremljene za održavanje stabilnosti i integriteta svojih finansijskih izvještaja u kompleksnim uslovima koje donosi inflacija.

7. ZAKLJUČAK

Upravljanje rizicima u forenzičkom računovodstvu u uslovima inflacije predstavlja jedan od ključnih izazova s kojim se suočavaju savremene organizacije. Inflacija, kao ekonomski fenomen koji značajno utiče na stabilnost poslovanja, ima potencijal da destabilizira ne samo finansijske operacije već i cjelokupno poslovno okruženje. Prema rezultatima istraživanja, većina ispitanika prepoznaje inflaciju kao ozbiljan problem koji redovno uzrokuje poremećaje u lancu opskrbe, devalvaciju valute i izazove u regulatornom okviru. Ovi rezultati jasno ukazuju na potrebu za proaktivnim pristupom u upravljanju rizicima kako bi se organizacije efikasnije nosile s izazovima koje inflacija postavlja.

Jedan od ključnih elemenata u borbi protiv finansijskih nepravilnosti u ovakvom nestabilnom okruženju jeste primjena forenzičkih alata. Iako su ispitanici istraživanja prepoznali važnost ovih alata u prevenciji prevara, podaci su pokazali da se oni još uvijek nedovoljno koriste u svakodnevnom operacijama. Postoji očigledna nesrazmjera između svijesti o značaju forenzičkih alata i njihove stvarne primjene u praksi. Organizacije, iako svjesne koristi koje forenzički alati mogu donijeti, često ih koriste povremeno i reaktivno, umjesto da ih redovno implementiraju kao dio svojih preventivnih strategija. Ovo ukazuje na potrebu za dodatnim ulaganjima u resurse, kao i edukaciju zaposlenika kako bi se ovi alati efikasnije koristili.

Rezultati ANOVA testa sugerisu da postoji veza između učestalosti korištenja forenzičkih alata i njihove percepcije kao važnih alata u prevenciji prevara. Organizacije koje redovno koriste ove alate u pravilu prepoznaju njihovu ključnu ulogu u očuvanju finansijskog integriteta, dok one koje ih koriste povremeno možda nisu u potpunosti svjesne njihovih prednosti. Ovo naglašava potrebu za širenjem svijesti o značaju forenzičkog

računovodstva kroz kontinuirane edukativne programe i osiguravanje potrebne infrastrukture za njihovu pravilnu implementaciju. Na osnovu toga, može se zaključiti da se kroz veće ulaganje u obuku zaposlenika može postići bolja primjena forenzičkih alata, što bi značajno smanjilo rizike povezane s prevarama i finansijskim nepravilnostima u uvjetima inflacije. S druge strane, Chi-Square test nije pokazao statistički značajnu povezanost između učestalosti problema uzrokovanih inflacijom i učestalosti korištenja forenzičkih alata. Ovaj rezultat može biti zabrinjavajući jer ukazuje na to da organizacije, iako su suočene s ozbiljnim inflatornim izazovima, ne koriste proaktivno forenzičke alate kao odgovor na te probleme. Ovo je važno pitanje koje zahtijeva strateški pristup, jer organizacije moraju postati svjesne da su forenzički alati jedno od ključnih sredstava za prevenciju prevara u vremenima ekonomske nestabilnosti. Efikasan sistem upravljanja rizicima ne smije biti reaktivan, već proaktivan, što znači da je potrebno implementirati redovne preventivne mjere, a ne čekati da problemi eskaliraju.

Zaključno, rezultati ovog istraživanja jasno ukazuju na to da, iako su organizacije svjesne rizika koje donosi inflacija, postoji značajan prostor za poboljšanje u načinu na koji upravljaju tim rizicima. Korištenje forenzičkih alata, koji su ključni za očuvanje finansijskog integriteta, mora biti integrirano u svakodnevne operacije kako bi organizacije bile otpornije na finansijske prevare. Povećano korištenje ovih alata, uz stalnu edukaciju zaposlenika i prilagođavanje poslovnih strategija, može doprinijeti ne samo smanjenju rizika već i dugoročnoj stabilnosti poslovanja u uvjetima inflacije.

8. REFERENCE

- ACFE (Association of Certified Fraud Examiners). (2020). Report to the Nations: 2020 Global Study on Occupational Fraud and Abuse. <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2020/>
- Bhasin, M. L. (2016). Contribution of Forensic Accounting to Corporate Governance: An Exploratory Study of an Asian Economy. *International Journal of Business and Management*, 11(4), 224-237. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v11n4p224>

- DiGabriele, J. A., & Huber, W. D. (2015). Topics and Methods in Forensic Accounting Research. *Accounting Research Journal*, 28(1), 98–114. <https://doi.org/10.1108/ARJ-08-2014-0071>
- Crumbley, D. L., Heitger, L. E., & Smith, G. S. (2017). *Forensic and Investigative Accounting* (8th ed.). CCH.
- Enofe, A. O., Okpako, P. O., & Atube, E. N. (2013). The Impact of Forensic Accounting on Fraud Detection. *European Journal of Business and Management*, 5(26), 61–72. <https://www.iiste.org/Journals/index.php/EJBM/article/view/8736>
- Skousen, C. J., & Wright, C. J. (2020). Financial Statement Fraud Detection: An Analysis of Statistical and Machine Learning Methods. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 12(1), 150–174. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3652868>
- Satyanarayan, S., & Rao, B. (2020). Risk Management in Forensic Accounting – The New Paradigm. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 12(1), 88–106. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3652849>
- Cressey, D. R. (2020). The Theory of "Fraud Triangle" and Forensic Accounting. *Journal of Forensic Studies in Accounting and Finance*, 6(1), 97–105. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3652800>
- Li, Y., Luo, Y., & Yang, S. (2019). Inflation and Its Impact on Financial Reporting Quality: Evidence from Emerging Markets. *International Review of Economics and Finance*, 60, 345–356. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2018.12.003>
- Shanikat, M., & Khan, A. (2013). The Role of Forensic Accounting in Combating Financial Crimes: A Study in Jordan. *International Journal of Business and Management*, 8(13), 119–125. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v8n13p119>
- Gunasegaran, A. (2016). Forensic Accounting in Fraud Detection. *Procedia Economics and Finance*, 35, 347–354. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)00043-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)00043-6)
- Brazel, J. F., Jones, K. L., Thayer, J. M., & Warne, R. C. (2015). Understanding Investor Perceptions of Financial Statement Fraud and Their Use of Forensic Audits. *Managerial*

Auditing Journal, 30(5), 435–456. <https://doi.org/10.1108/MAJ-04-2014-1029>

- Rezaee, Z., & Wang, J. (2019). Relevance of Big Data to Forensic Accounting Practice and Education. *Managerial Auditing Journal*, 34(3), 268–288. <https://doi.org/10.1108/MAJ-08-2017-1633>
- Ionescu, G., Fülöp, M. T., & Stănculescu, A. (2020). Financial Crime and Fraud Risk in Developing Economies. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(9), 211. <https://doi.org/10.3390/jrfm13090211>
- Zahra, S. A., & Pearce, J. A. (2019). The Impact of Forensic Accounting in Fraud Detection: A Case Study in South Africa. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 9(1), 219-228. <https://doi.org/10.1108/IJEFI-02-2019-019>

2.

PREGLEDNI RAD
UDK:
DOI:

Dr. Kosana Vićentijević¹

PREVARE U NEFINANSIJSKOM IZVEŠTAVANJU
NONFINANCIAL REPORTING FRAUD

SAŽETAK

U ovom radu se sagledavaju *ESG* (*Environmental, social and governance*) izveštaji, i kako uspostaviti uticaje koji se odnose na *ESG* rizike od prevare. Ne obelodanjivanje strategije, ciljeva održivosti, informacija o klimatskim promjenama i ciljeva zaštite životne sredine, biće obrađeni kao novi rizici i pojave u nefinansijskom izveštavanju (*Greenwashing*). Cilj ovog rada je da upozori korisnike *ESG* izveštaja o načinima prevara u oblasti životne sredine, društvene odgovornosti i korporativnog upravljanja privrednog subjekta. Na osnovu istraživanja dostupne literature u radu se izvodi zaključak da privredni subjekti koji imaju proaktivan pristup ublažavanju rizika od prevara u vezi sa *ESG* će imati i konkurentsku prednost na tržištu. Ovo je ilustrovano prikazivanjem modela efikasne primene politike održivosti iz računovodstvene literature i njegove sinteze sa modelom trougla prevare da bi se predložili novi modeli za smanjenje *Greenwashing-a* i jačanja korporativne društvene odgovornosti (*Corporate Social Responsibilities -CSR*).

Ključne reči: računovodstvo održivosti, nefinansijsko izveštavanje, *ESG*, *Greenwashing*, prevara

ABSTRACT

This paper looks at ESG (Environmental, social and governance) reports, and how to establish impacts related to ESG fraud risks. Non-disclosure of strategy, sustainability goals, information on climate change and environmental protection goals will be treated as new risks and phenomena in non-financial reporting

¹ Akademija strukovnih studija Zapadna Srbija – Odsek Valjevo, Vuka Karadžića 3a, Valjevo, Republika Srbija, kosana.vicentijevic@vipos.edu.rs
**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - “IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU

(Greenwashing). The aim of this paper is to warn users of ESG reports about ways of fraud in the field of environment, social responsibility and corporate governance of a business entity. Based on the research of the available literature, the paper concludes that business entities that have a proactive approach to mitigating the risk of fraud related to ESG will also have a competitive advantage in the market. This is illustrated by showing the model of effective implementation of sustainability policy from the accounting literature and its synthesis with the fraud triangle model to propose new models for reducing Greenwashing and strengthening Corporate Social Responsibilities (CSR).

Keywords: *sustainability accounting, nonfinancial reporting, ESG, Greenwashing, fraud*

UVOD

Razvojem zelene ekonomije, principi održivosti i društvene odgovornosti su prošireni na finansije i računovodstvo. Održivo odgovorno ulaganje (*Sustainable responsible investing-SRI*), ili *ESG* (*Environmental, social and governance*) ulaganje, o privrednom subjektu su informacije koje su korisne investitorima i ostalim zainteresovanim korisnicima nefinansijskih izveštaja. *ESG* rejtinzi nastali su, kao i nefinansijsko izveštavanje, iz potrebe da se finansijske informacije dopune relevantnim informacijama koje bi omogućile bolju procenu stanja i perspektive privrednog subjekta, pre svega sa stanovišta investitora. Zajedno sa *ESG* izveštavanjem, *ESG* ocene pomažu investitorima da razumeju prioritete privrednog subjekta i dugoročne rizike sa kojima bi se mogli suočiti u budućnosti. U tom smislu, oni su primarno namenjeni investitorima, jer pre svega sagledavaju na koji način privredni subjekt upravlja rizicima u vezi sa *ESG* faktorima.

Cilj ovog rada je da se prikaže sistematski pregled literature o aktuelnim istraživanjima o načinima prevara privrednih subjekata u *ESG* izveštajima. Sistematska mrežna analiza literature (*systematic literature network analysis-SLNA*) je korišćena u ovom radu da se ispita *ESG* izveštavanje sa aspekta

prevara u pogledu održivosti. Nalazi pokazuju proaktivan pristup ublažavanju rizika od prevara u *ESG* izveštavanju, otkrivajući zanimljive i pravovremene buduće istraživačke pravce u oblasti računovodstvenih istraživanja održivosti. Ovo je važno ne samo za akademska istraživanja već i za profesionalce u praksi koji žele da efikasno obelodane nefinansijske informacije i promovišu društveno odgovorno poslovanje privrednog subjekta (Dimes & Molinari, 2023), da bi se predložili novi modeli za smanjenje *greenwashing-a* i jačanje korporativne društvene odgovornosti (*Corporate Social Responsibilities -CSR*).

Nefinansijski rizici u poslovanju privrednih subjekata su uvek postojali. Rizici su globalni, međusobno povezani i višeslojni u oblasti nefinansijskog izveštavanja. Poslednjih nekoliko godina oblici nefinansijskog rizika su se zabrinjavajuće promenili (npr. globalna pandemija COVID-19). Tek relativno nedavno rizik se izvan tradicionalnih rizika (kreditni, konkurencija, tržišni faktori) proširio i uključuje operativni rizik, rizik usklađenosti, sajber rizik, *ESG* rizik. Svaki nefinansijski rizik može imati finansijske posledice za privredni subjekt. U skladu sa navednim rizicima, u radu se istražuje tema prevare u nefinansijskom izveštavanju o održivosti i nastoje se identifikovati potencijalni rizici koji se mogu sprečiti u oblasti životne sredine (*environmental*), društvene odgovornosti (*social*) i korporativnog upravljanja (*governance*) privrednog subjekta. Prevare u pogledu održivosti u nefinansijskim izveštajima nisu široko istraživane, a na osnovu dostupnih akademskih istraživanja, manipulacija informacijama o održivosti se dešavaju i mogu naštetiti privrednim subjektima i korisnicima njihovih finansijskih i nefinansijskih izveštaja na razne načine. U radu se ističe da prevara u vezi sa održivošću neće naškoditi samo privrednom subjektu u finansijskim izveštajima nego i na kvalitativan način kroz nefinansijske izveštaje. Uključivanje dimenzije održivosti u korporativnu strategiju omogućuje strateško usklađivanje, da bi se stekla konkurentna prednost i stoga stvorila vrednost održivosti privrednog subjekta (Hristov, Chirico, 2019, 2,3).

Trend da privredni subjekti namerno ne otkrivaju informacije o klimatskim uticajima i ciljevima zaštite životne sredine postaje sve češći. Fokus na *greenwashing-u* koji predstavlja ćutanje o strategiji

i ciljevima održivosti, predstavlja poseban doprinos ovog rada i upozorenje korisnicima nefinansijskih izveštaja na koje elemente *ESG* nefinansijskih izveštaja treba obratiti pažnju.

Različiti aspekti primene *ESG*, od merenja i obelodanjivanja finansiranja *GHG* emisije privrednih subjekata, razvoj *ESG* rejting modela do uticaja klimatskih rizika na upravljanje privrednim subjektom su sastavni deo aktivnosti računovodstvene profesije koja ih uključuje u nefinansijske izveštaje privrednog subjekta.

1. GREENWASHING I NEFINANSIJSKO IZVEŠTAVANJE

Teme životne sredine, društvenog okruženja, kao i načina korporativnog upravljanja nazvane *ESG* faktori, postale su sve prisutnije u poslovnom svetu tokom protekle decenije jer se zaposleni, investitori i ostali zainteresovani korisnici nefinansijskih izveštaja interesuju za uticaj korporativne zajednice na društvo. Kako održivost postaje glavno pitanje i dalje se integriše u nefinansijske izveštaje privrednih subjekata, to dovodi do povećanja podsticaja, mogućnosti i racionalizacije za privredne subjekte i pojedince da stupe u lažno ponašanje u cilju eksploatacije održivosti u svoju korist (KPMG, 2020,5). *Greenwashing* ili optužbe o prevari u vezi sa pitanjima *ESG* faktora u vezi sa nedoličnim ponašanjem ili pogrešnim izjavama, mogu biti veliki rizik za privredne subjekte.

Identifikacija *greenwashing-a* kao oblika prevare omogućava kreatorima nefinansijskih izveštaja da koriste alate iz literature o borbi protiv prevara kako bi poboljšali izveštavanje o društveno odgovornom poslovanju i stvorili pouzdaniji režim nefinansijskog izveštavanja u budućnosti. Akademska istraživanja mogu analizirati nefinansijske izveštaje kroz fokus istražitelja prevara da bi stekli nove uvide u to kako funkcioniše asimetrija informacija u izveštavanju *ESG* faktorima. Razumevanjem *greenwashing-a* vlade, firme i nevladine organizacije mogu da razviju alate za sprečavanje falsifikovanja nefinansijskih izveštaja (Kurpierz & Smith, 2020, 1076).

Prema definiciji Udruženja sertifikovanih istražitelja prevara (*Association of Certified Fraud Examiners*

- *ACFE*) prevara (*fraud*) je svaka aktivnost koja se oslanja na obmanu da bi se postigla dobit. Prevara postaje krivično delo prema *Black's Law Dictionary* kada se radi o svesnom lažnom predstavljanju istine ili prikrivanju materijalne činjenice da bi se drugi podstakao da deluje na njegovu ili njenu štetu. Drugim rečima, ako neko laže da bi drugom pojedincu ili organizaciji oduzeo novac ili imovinu, to je prevara. Sa pravne tačke gledišta, *greenwashing* uključuje navode o prevari u vezi sa pitanjima *ESG* faktora u vezi sa nedoličnim ponašanjem ili pogrešnim izjavama kroz nefinansijske izveštaje. Ipak, dok tvrdnje o *greenwashing-u* privlače pažnju, optužbe koje uključuju ekološke prevare su potencijalno veoma opsežne. Na primer, ako se utvrdi da je privredni subjekt dok je javno u svom nefinansijskom izveštavanju tvrdio da je društveno odgovoran, prikriveno preduzimao korake da prikrije štetu po životnu sredinu, koju je prouzrokovao, sledi da je ovo primer koliko je složeno definisati ekološke prevare.

Slično tome, podmićivanje službenika kako bi dozvolili nelegalno odlaganje otpada ili neovlašćene dozvole, ili lažno predstavljanje ili otvoreno laganje o određenim kontrolama životne sredine ili inicijativama na javnom obelodanjivanju privrednog subjekta kada su te izjave zaista lažne ili preuveličane je još jedan primer *greenwashing-a* u oblasti životne sredine jednom od faktora *ESG-a*.

U društvenoj odgovornosti privrednog subjekta u kategoriji *ESG* faktora, primeri prevare presecaju više oblasti. Na primer, plaćanje ili podmićivanje određenih uticajnih zvaničnika da bi stekli nepravednu prednost ili određeni povoljan položaj je primer ove vrste *greenwashing-a*.

Iako striktno nije prevara, kada se rukovodioci privrednog subjekta ponašaju na način koji je u suprotnosti sa kodeksom ponašanja privrednog subjekta ili društvenim normama, to može prouzrokovati značajnu finansijsku štetu privrednom subjektu i ceni njegovih akcija, time će značajno povećati pritisak za prikrivanje ili pogrešno navođenje određene činjenice u *ESG* izveštajima, čime se narušava faktor korporativnog upravljanja u nefinansijskom izveštaju.

Uprkos pažnji koja se poklanja *ESG* faktorima u nefinansijskim izveštajima i optužbama za

greenwashing, pojavljuju se brojna pitanja koja bi mogla ometati dalje usvajanje dobrih praksi poslovanja privrednih subjekata na putu održivosti. Pitanja su na primer: inflacija, načini da privredni subjekti podstaknu operativnu efikasnost, smanje rizik, povećaju transparentnost u lancima snabdevanja i usklade se sa očekivanjima njihovih regulatora u vezi sa suzbijanjem prevara i poštovanjem propisa protiv korupcije.

Održivost privrednih subjekata uz *ESG* faktore i suzbijanje *greenwashing*-a inklinira procenu *KPI-SPT* (*Key Performance Indicators-Sustainable Performance Targets*). Procena *KPI-SPT* je procena relevantnosti i materijalnosti *KPI* i razmatranje ambicioznosti povezanih *SPT* kao dela potencijalnih finansijskih ponuda povezanih sa održivošću (Sustainalytics, 2022, 2). *KPI* odražavaju učinak privrednog subjekta u odnosu na strateške ciljeve i pomažu primenu strategije održivosti. Prema tome, *KPI* omogućavaju da se primene korektivne strateške mere ako je potrebno. Identifikovanje relevantnih *KPI* i njihovo praćenje tokom vremena je fundamentalni deo svake strategije održivosti. Ipak, ovo povlači izazove kao što su: šta, kako i zašto meriti, kako prilagoditi *KPI* potrebama privrednog subjekta i koraci koje treba preduzeti nakon odabira *KPI* (Nexio Projects, 2023).

Za društvo u celini, potrošače i građane, je bitno kakve *ESG* uticaje privredni subjekti ostvaruju. Zbog toga, Evropska unija insistira na principu *dvostruke materijalnosti* koji podrazumeva da se relevantne teme za privredni subjekt određuju i sa stanovišta rizika po njegovo poslovanje i sa stanovišta uticaja koji privredni subjekt ostvaruje na društvo. Činjenica je da se i ostali korisnici nefinansijskih izveštaja sve više interesuju i vrednuju privredne subjekte kroz prizmu njihovih *ESG* performansi, koristeći različite izvore informacija.

2. PROCENA RIZIKA OD PREVARE I ESG REJTING

Uspostavljanje politika i procedura za aktivnosti kontrole prevara u nefinansijskim izveštajima pomaže da se sprovedu direktive menadžementa za ublažavanje rizika od prevare u nefinansijskim izveštajima. Aktivnosti kontrole prevara u nefinansijskim izveštajima su specifične procedure koje

imaju za cilj da spreče pojavu prevare ili da brzo otkriju prevaru u slučaju da do nje dođe. Za procenu rizika od prevare neophodan je tim interdisciplinarnih profesionalaca sa znanjima o prevari, riziku od prevare kao i alata za izvršenje temeljne procene rizika. Članovi tima za procenu rizika od prevare u *ESG* izveštaju treba da budu profesionalci iz oblasti: finansija, računovodstva, tehnologija, ljudskih resursa, nabavki, usklađenosti, prava, interne revizije, sa fokusom na ostale funkcionalne oblasti poslovanja privrednog subjekta koji vladaju informacijama neophodnim za *ESG* izveštavanje. Procena rizika od nefinansijskih prevara treba da identifikuje ne samo potencijalne šeme, već i potencijalne metode za prevare i moguće počinioce. Najveći nivo pažnje treba posvetiti scenarijima sa najvećim rizikom od prevare. Posebno relevantan rizik od prevare u vezi sa *ESG* faktorima podrazumeva razmatranje rizika koji se tek pojavljuju. Procena mora da uzme u obzir rizike koji se pojavljuju na osnovu promena u internom ili eksternom okruženju. To može uključivati promene u ekonomiji, nove načine poslovanja, nove proizvode ili usluge, nove tehnologije, povećanje očekivanja internih i eksternih zainteresovanih korisnika nefinansijskih izveštaja i druge promene koje mogu biti relevantne za privredni subjekt. Odbori za reviziju treba da zatraže od menadžementa da podeli dokaze o proceni rizika kako bi razumeli nivo pažnje koji se posvećuje razvoju rizika od *ESG* prevare i koje mere se preduzimaju za ublažavanje rizika kako se aktivnosti u vezi sa *ESG* razvijaju (Deloitte, 2022). Kontrole prevarnih aktivnosti su komponenta interne kontrole kao deo tekuće procene rizika od prevare (COSO & ACFE, 2023, 14).

Nefinansijsko izveštavanje mora biti usklađeno sa novim EU standardima za izveštavanje o održivosti koje je razvila Evropska savetodavna grupa za finansijsko izveštavanje (*European Financial Reporting Advisory Group - EFRAG*) na zahtev Evropske komisije. *European Sustainability Reporting Standards (ESRS)* standardi za izveštavanje o održivosti treba da osiguraju pouzdanost informacija, privrednih subjekata čiji će *ESG* izveštaji biti podvrgnuti nezavisnoj reviziji (EFRAG, 2021). Uporedo sa uvođenjem jedinstvenih standarda, postavlja se pitanje da li će *ESG* izveštaje u budućnosti pisati *ChatGPT*. *ChatGPT* kaže da može da napiše *ESG* izveštaj za bilo koji privredni subjekt na svetu uz napominjanje da su mu potrebne informacije o

poslovanju privrednog subjekta i pristup finansijskim dokumentima i relevantnim izveštajima. Ovo može da bude tema, proistekla iz ovog rada za naredna akademska istraživanja.

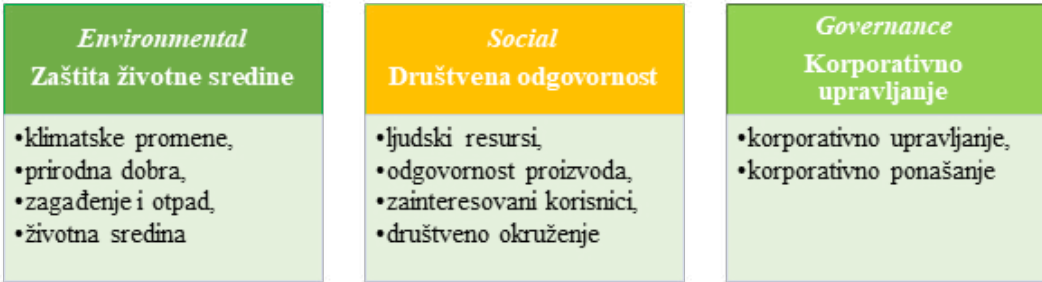
Nakon opsežnog istraživanja o odnosu između ukupnih *ESG* rejtinga privrednih subjekata i finansijski učinak (Atz et al., 2020), koji je generalno pokazao poboljšanje prinosa prilagođenih riziku za privredne subjekte sa višim *ESG* rejtingom. Ovo je u skladu sa prethodnim *MSCI* istraživanjem koje je otkrilo da privredni subjekti sa višim *ESG* rejtingom imaju bolje performanse koristeći tri glavna kanala prenosa: novčani tok i procena, idiosinkratični rizik i sistematski rizik (Giese et al., 2021).

Osnovna tri stuba *MSCI ESG* modela rejtinga i osnovni ključni rizici su naveli na Slici 1.

Privredni subjekt u *ESG* izveštaju može tvrditi da podržava raznolikost u svojoj radnoj snazi i da se prema svojim zaposlenima, kupcima i zajednici odnosi sa poštovanjem (društvena odgovornost-*S*). Ali, u međuvremenu, može baciti otpad u reku i naneti štetu životnoj sredini (odgovornost za životnu sredinu-*E*) uz puno znanje menadžementa (korporativno upravljanje-*G*). Privredni subjekt se tada smatra neetičnim uprkos tvrdnjama o društvenoj odgovornosti. Sva tri *ESG* elementa moraju se spojiti na zadovoljavajućem nivou u očima javnosti kako bi privredni subjekt bio fokusiran na *ESG*. Ključni stub u efikasnom upravljanju protiv *greenwashing*-a je korporativno upravljanje.

ESG oznaka je sada važnija nego ikad. Globalna tržišta kapitala doživela su nalet obveznica povezanih sa društvenom odgovornošću, ekološkim ciljevima i

Slika 1. MSCI ESG model rejtinga i osnovni ključni rizici

Izvor: Adaptacija autora prema: Giese et al., 2021, 4.

Kao što je navedeno na Slici 1. ključni stubovi *MSCI ESG* rejtinga procenjuju pitanja *ESG* privrednog subjekta sa ocenom izloženosti riziku i ocenom upravljanja rizikom za svako ključno pitanje (*MSCI*, 2023, 10). Privredni subjekti za primenu *ESG* faktora u 2023. godinu treba da usmere interesovanja na sledeće aktivnosti: rizik od klimatskih promena i put ka *net-zero*, rastućoj egzistencijalnoj pretnji gubitka biodiverziteta, društvene nejednakosti i regulativu (*MSCI ESG Research LLC*, 2023, 2).

ESG je sada od suštinskog značaja za donošenje odluka o ulaganju, a investitori koji ignorišu *ESG* faktore mogu biti u opasnosti da izgube na profitabilnim poslovima u različitim industrijama. I upravo zato se otvara prostor za manipulaciju koji postaje još veći ako se ima u vidu da ne postoji set univerzalnih standarda i metodologije koji meri *ESG* u svim privrednim subjektima.

drugim *ESG* razlozima. Ipak, neki investitori su postali sve skeptičniji prema *ESG*, smatrajući ih otvorenima za zloupotrebu i da je *ESG* ulaganje „potpuna prevara“ (*CNBC*, 2020). Obelodanjivanja *greenwashing ESG* izveštaja dovela su do „Upozorenja o riziku“ (*Risk Alert*) Komisije za hartije od vrednosti i berze SAD (*Securities and Exchange Commission - SEC*) koje se posebno bavi lažnim predstavljanjem menadžementa (*SEC*, 2021). Upozorenje apeluje na učesnike na tržištu koji promovišu *ESG* ulaganje da procene da li su njihove javne izjave i tvrdnje u vezi sa *ESG* tačne, dosledne i podložne nadzoru poštovanja.

Prema izveštaju iz 2022. godine *Grant Thornton*-a i *ACFE*, interna *ESG* prevara se često dešava zbog nedostatka internog nadzora, loše odgovornosti i/ili slabog okruženja i interne kontrole. Jedna vrsta *ESG* prevare se često naziva *prevara u nefinansijskom izveštavanju*, pri čemu pružanje pogrešnih informacija postaje sve skuplje kako regulativa u oblasti *ESG*

izveštaja raste (Grant Thornton, 2022). U vodiču za upravljanje ESG rizicima (*Managing Fraud Risks in an Evolving ESG Environment*) se ističe da privredni subjekti treba da uspostave ESG okvire sa ugrađenim strategijama upravljanja rizikom od prevara. Zbog toga je od vitalnog značaja da privredni subjekti budu transparentni u vezi sa procesima, ažuriraju standarde izveštavanja, uzimaju u obzir programe u vezi sa ESG i uspostavljaju mogućnosti za ublažavanje prevara u vezi sa ESG rizikom.

Neke privredni subjekti koji su na udaru ekoloških organizacija, jer kao najveći zagađivači imaju odličan ESG rejting. Coca-Cola se na sopstvenom sajtu (Coca-Cola, 2023) postavila odličan ESG skor od 94 koji je izmerila kuća S&P Global, ali Sustainalytics koji rangira rejtinge više od 13.000 kompanija, Coca-Coli daje skromniju ocenu i kategorizuje je u privredne subjekte sa umerenim rizikom, sa rejtingom od 21.7 (Sustainalytics, 2023). Takvih primera je mnogo, što može biti tema nekih od narednih istraživanja vezano za ESG rejting privrednih subjekata.

Sve ove nejasnoće i međusobno suprotstavljene informacije podloga su za *greenwashing* i lažni *green marketing*. Predstavnik tekstilne industrije H&M ima nizak ESG rizik po Sustainalytics od 15,7 i dobar skor po Refinitiv-u od 75 (Knowesg, 2023). Međutim, brend se često suočava sa optužbama, pa i pravnim tužbama za *greenwashing*. Oglašavanje proizvoda koji se deklariraju kao: „eko“, „zeleno“, „nula otpada“, sve su prisutnije na raznim proizvodima, od odeće do kozmetike. Ovakav način oglašavanja proizvoda potrošače može dovesti u zabludu, da svojim izborom podrže dobre prakse ESG, ali ako su takve tvrdnje nejasne, nepotpune ili neosnovane predstavljaju *greenwashing* privrednog subjekta.

ZAKLJUČAK

Računovodstvena profesija se stalno prilagođavala promenama regulatornog, tehničkog i ekonomskog okruženja, ovaj trend će se nastaviti i dalje u pravcu održivosti. Poslovanje u svakom privrednom subjektu je duboko isprepleteno sa ESG faktorima. Propust da se aktivno upravlja ovim pitanjima dovodi do veće izloženosti rizicima poslovanja, poput gubitka podrške od strane zajednice u kojoj posluje, zakonskih kazni usled nepoštovanja propisa ili gubitka ugleda

zbog štete nanete životnoj sredini. Sa druge strane, posvećenost pitanjima kojima se bave ESG standardi može biti izvor poslovnih prilika. Sve veći broj studija potvrđuje da adekvatna ESG strategija vodi stvaranju vrednosti za sve učesnike.

U radu je navedeno zašto je važno proceniti tvrdnje o održivosti i sagledati ESG rejting privrednog subjekta sa aspekta *greenwashing*-a kao prakse prevarnog ESG izveštavanja i lažnog reklamiranja proizvoda.

Računovodstvena profesija je tradicionalna profesija, međutim, globalizacija poslovanja, tehnološka rešenja i inovacije, održivost, ChatGPT, i nefinansijsko izveštavanje ne zaobilaze ni nju kao i ostale savremene industrije. Brze promene u tehnologiji, ekonomiji i razmišljanju znače da su profesije prinuđene da se menjaju u skladu sa svetskim poretom, a privredni subjekti da traže nove modele poslovanja.

Istraživanje primene politike održivosti iz akademske literature sa modelom trougla prevare da bi se predložili modeli za smanjenje *greenwashing*-a i jačanja korporativne društvene odgovornosti (*Corporate Social Responsibilities - CSR*) u domenu računovodstva održivosti, u ovom radu mogu da posluže za nastavak daljih istraživanja na ovu temu. Preporučena dalja istraživanja mogu da se odnose na pojedinačna istraživanja uspostavljanja politike upravljanja rizikom od ESG prevare, procenu ESG rizika od prevare.

LITERATURA

1. Atz, Ulrich and Van Holt, Tracy and Liu, Zongyuan Zoe and Bruno, Christopher, (2022). Does Sustainability Generate Better Financial Performance? Review, Meta-analysis, and Propositions, *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 13 (1), (pristup: 20.04.2023.) SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3708495> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3708495>
2. CNBC, (2020), ESG investing is a 'complete fraud,' Chamath Palihapitiya says, (pristup: 20.04.2023.), <https://www.cnbc.com/2020/02/26/chamath-palihapitiya-esg-investing-is-a-complete-fraud.html>
3. Coca-Cola, (2023), Coca-Cola HBC

- Achieves the Highest Score in the S&P Global Sustainability Yearbook 2023, (pristup: 29.05.2023.) <https://www.coca-colahellenic.com/en/a-more-sustainable-future/esg-ranking>
4. COSO, ACFE, (2023). Fraud Risk Management Guide, (pristup: 20.04.2023.) <https://www.acfe.com/fraud-resources/fraud-risk-tools---coso/fraud-risk-management-guide>
 5. Deloitte. (2022). Emerging fraud risks to consider: ESG, (pristup: 20.04.2023.) <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/center-for-board-effectiveness/articles/emerging-fraud-risks-to-consider-esg.html>
 6. Dimes, R., & Molinari, M. (2023). Non-financial reporting and corporate governance: a conceptual framework. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*. ISSN 2040-8021. DOI: 10.1108/SAMPJ-04-2022-0212
 7. Giese, G., Nagy, Z., & Lee, L. E. (2021). Deconstructing ESG ratings performance: Risk and return for E, S, and G by time horizon, sector, and weighting. *The Journal of Portfolio Management*, 47(3), 94-111.
 8. Grant Thornton, (2022), ACFE and Grant Thornton release guide for organizations to manage ESG fraud risks, (pristup: 20.04.2023.), <https://www.grantthornton.com/insights/press-releases/2022/june/acfe-and-grant-thornton-release-guide-for-organizations-to-manage-esg-fraud-risks>
 9. EFRAG, (2021). Final report on proposals for a relevant and dynamic EU sustainability reporting standard-setting. (pristup: 30.04.2023.), https://finance.ec.europa.eu/system/files/2021-03/210308-report-efrag-sustainability-reporting-standard-setting_en.pdf
 10. Hristov I, Chirico A. (2019), The Role of Sustainability Key Performance Indicators (KPIs) in Implementing Sustainable Strategies. *Sustainability*. 11(20):5742. <https://doi.org/10.3390/su11205742>
 11. Knowesg, (2023), H & M Hennes & Mauritz AB (publ) Specialty Retailers Company

Summary, (pristup: 29.05.2023.) <https://www.knowesg.com/esg-ratings/h-and-m-hennes-and-mauritz-ab-publ>

12. KPMG. (2020). The rising challenge of sustainability fraud Understanding fraud risks and fraud prevention for investors and companies, (pristup: 20.04.2023.) <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/nl/pdf/2022/services/the-rising-challenge-of-fraud.pdf>
13. Kurpierz, J.R. and Smith, K. (2020), "The greenwashing triangle: adapting tools from fraud to improve CSR reporting", *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, Vol. 11 No. 6, pp. 1075-1093. <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-10-2018-0272>
14. MSCI, (2023), How ESG Risk Management Can Impact Security Risk, (pristup: 20.04.2023.), <https://www.msci.com/documents/10199/f1a145a4-7ed7-b212-e2e6-49d739belaa3>
15. MSCI ESG Research LLC, (2023), ESG and Climate Trends to Watch for 2023, (pristup: 20.04.2023.), <https://www.msci.com/documents/1296102/35124068/ESG+and+Climate+Trends+to+Watch+for+2023.pdf>
16. Nexio Projects. (2023). A Guide to Sustainability KPI Selection, (pristup: 20.04.2023.), <https://blog.nexioprojects.com/kpis-cheat-sheet>
17. SEC, (2021), Risk Alert, (pristup: 20.04.2023.), <https://www.sec.gov/files/esg-risk-alert.pdf>
18. Sustainalytics, (2023), Company ESG Risk Ratings, Coca-Cola, (pristup: 29.05.2023.) <https://www.sustainalytics.com/esg-rating/the-coca-cola-co/1007904888>
19. Sustainalytics. (2022). SUSTAINALYTICS CORPORATE SOLUTIONS KPI-SPT Assessment Service, (pristup: 20.04.2023.) <https://connect.sustainalytics.com/hubfs/SCS/Banking/Brochures/2023/Sustainalytics%20-%20KPI-SPT%20Assessment%20Brochure.pdf>

Doc.dr.sci. Zoran Jasak¹

KORIŠTENJE STUDENTOVOG T-TESTA ZA TESTIRANJE BENFORDOVOG ZAKONA

USING THE STUDENT'S T-TEST FOR TESTING BENFORD'S LAW

PREGLEDNI RAD
UDK:
DOI:

SAŽETAK

Benfordov zakon je logaritamski zakon dinamike vodećih cifara, što je prenijeto na ostale pozicije i grupe cifara u okviru broja. Invarijantnost suma je svojstvo prema kojem su sume signifikantna jednakih vodećih cifara jednake u očekivanju. Na osnovu ovoga se može izvesti odnos dinamike vodećih cifara i suma odnosno prosječnih signifikantna. Teorijske i uzoračke vrijednosti prosječnih signifikantna i varijansi za signifikande jednakih vodećih cifara daju mogućnost primjene Studentovog t-testa na nivou cijelog uzorka i po grupama signifikantna jednakih vodećih cifara. Na ovaj način se dobijaju indikacije o mogućim izvorima odstupanja odnosno anomalija, kao vodič za dodatne i dublje analize.

Ključne riječi: Benfordov zakon, invarijantnost suma, prosječni signifikand, Studentov t-test.

ABSTRACT

Benford's law is logarithmic law for dynamics of leading digits, what is transfered on other positions and groups of digits in number. Sum invariance is property that sums of significands with equal leading digits are the same in expectation for all leading digits. By this it's possible to derive relations between of leading digits and sums and average significands as well. Theoretical and sample values for average significands and variance for significands having equal leading digits give possibility to use Student's t-test on level of whole sample and for groups of significands with equal leading digits as well. By this indications of possible sources of deviations or anomalies are given, as a guide for additional and deeper analyses.

Key words: Benford's law, sum invariance, average significand, Student's t-test.

¹ Doc.dr.sci. Zoran Jasak, Univerzitet FINRA Tuzla, Fakultet tehničkih nauka, jasak_z@bih.net.ba

**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - "IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU

UVOD

Godine 1881 Simon Newcomb je u članku "Note on the frequency of use of different digits in natural numbers" [1], ustvrdio da se „kao prva značajna cifra javlja češće 1 nego bilo koja druga cifra, i da frekvencija opada do 9". Ideja je došla od opservacije logaritamskih tablica, kod kojih su strane na početku bile pohabanije nego one sa kraja. Iz toga je zaključio da su ljudi skloniji da koriste brojeve koji počinju manjim ciframa. Ovaj fenomen je ponovo otkrio Frank Albert Benford, koji je 1938. godine objavio članak pod naslovom "The Law of Anomalous Numbers" [2]. Istražio je 20 različitih skupova prirodnih brojeva koji su bili uključeni u preko 20.000 primjera, od novinskih stranica do kućnih adresa. Dao je matematičku formulu:

$$p(d) = P[D = d] = \log_{10}(1 + 1/d) \quad (1)$$

gdje je $d \in \{1, 2, \dots, 9\}$ vodeća cifra, a $p(d)$ se koristi kao skraćenica. Ovo je danas poznato kao Benfordov zakon. U narednoj tabeli su vjerovatnoće za pojedine cifre.

Cifra	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	0.30103	0.17609	0.12494	0.09691	0.07918	0.06695	0.05799	0.05115	0.04576

Ovo je vjerovatnoća da će biti vodeća cifra u konačnom uzorku numeričkih veličina, istih mjernih jedinica, sa vrijednostima u opsegu bar dva reda veličina, koje nisu formirane po nekoj formi, obrascu i slično. Zakon je proširen na ostale pozicije te grupe vodećih i nevodećih cifara.

Do 80-ih godina prošlog vijeka ovaj zakon je analiziran na teorijskom nivou, a nekad više kao kuriozitet. Prava ekspanzija je uslijedila razvojem informatičke podrške, odnosno personalnih računara, na kojima se mogu koristiti alati za relativno brze obrade, kao što je Excel i slično. Prvi poznati slučaj komercijalne upotrebe je bila analiza poreskih prijava Bill Clintona. Sve nakon toga je istorija, jer je uslijedio nevjerovatan rast korištenja u gotovo svim oblastima nauke i ekonomije, koji traje i danas. Upravo je forenzika glavni motiv za njegovu sve veću popularnost. Razlog je jednostavan: metoda je potpuno nepristrasna, teorijski i praktično dokazana; uzorak treba

uporediti sa teorijskim modelom i utvrditi da li i u kojoj mjeri postoji slaganje. Najveće svjetske afere su detektovane ovim zakonom. Na stranici <http://www.benfordonline.net> moguće je naći gotovo sve što je napisano na ovu temu.

Važnija svojstva Benfordovog zakona

Centralni pojam za Benfordov zakon je *signifikand*, koji se za broj definiše kao:

$$S(x) = \frac{x}{10^{\lfloor \log_{10} x \rfloor}}$$

Ova transformacija odgovara operaciji pomjeranja decimalnog zareza na način da se dobijaju brojevi sa jednim cijelim mjestom. Naprimjer, ako je $x = 273,4094$ tada je $S(x) = 2,734094$. Slično, za $x = 0,003821$ je $S(x) = 3,821$. Prva značajna cifra se sada dobija kao cjelobrojni dio signifikanda. Analogno se dobijaju prve dvije, tri, ... cifre, kao i cifre odnosno grupe cifara desno od vodeće pozicije. Signifikand je decimalni dio zapisa realnog broja u tzv. inženjerskoj notaciji: $x = S(x) \cdot 10^E$.

Na osnovu ovoga se izvode neka važna svojstva, važna za razumijevanje teksta i teme uopšte:

1. Mjerna invarijantnost (engl. scale invariance). Dinamika cifara se ne mijenja ako se svi elementi uzorka pomnože istim pozitivnim realnim brojem različitim od nule;
2. Bazna invarijantnost (engl. base invariance). Zakon se održava ako se svi elementa uzorka konvertuju u neku drugu bazu $B \geq 2$;
3. Sum invarijantnost (engl. sum invariance). Sume signifikantna jednakih vodećih cifara u očekivanju su jednaka za sve cifre;
4. Inverzna invarijantnost (engl. inverse invariance). Dinamika se zadržava ako sve članove uzorka zamijenimo njihovim inverznim vrijednostima.

Svojstvo invarijantnosti suma je dalo osnovu za izračun teorijskih vrijednosti prosječnih signifikantna za svaku cifru [3].

$$m^{(d)} = \frac{\log_{10} e}{\log_{10}(1 + 1/d)}$$

Uzoračka vrijednost se dobija kad se suma signifikanada istih vodećih cifara podijeli njihovim brojem. Time se dobija važan podatak, koji sam po sebi može dati dobre informacije. Prosječne vrijednosti koje značajno odstupaju od teorijskih vrijednosti ukazuju na obrazac korištenja brojeva bližih donjoj ili gornjoj granici. Primjer je pranje novca u kojima često prevladavaju brojevi oblika 2,8#..., 2,7#... i slično.

Testiranje

Uvod

Jedan od glavnih problema je kako ocijeniti da li i u kojoj mjeri uzorak, po bilo kom aspektu, odstupa od nekog teorijskog modela, kao što je raspodjela, parametar i slično.

U dostupnoj literaturi je vidljiva tendencija da predmet testiranja budu dinamike cifara, bilo po pojedinim pozicijama ili grupama. Za ovo se koriste neki standardni neparametarski testovi kao što je hi-kvadrat. U tekstu [4] je moguće naći varijante Wilcoxon testa i Hosmer-Lemeshow testa. Značajno manje radova je posvećeno invarijantnosti suma. Neke od varijanti testiranja za ove namjene su u [4].

Motiv za prijedlog korištenja Studentovog t-testa su sljedeće važne činjenice:

- 1. Može se desiti da je dinamika cifara po pozicijama ili grupama u saglasnosti sa teorijskim modelom, a da sume signifikanada odnosno struktura prosječnih signifikanada pokazuje obrasce koji odudaraju od teorijskih vrijednosti.
- 2. Može se desiti da dinamika cifara po pozicijama ili grupama nije u saglasnosti sa teorijskim modelom, a da su prosječni signifikandi u prihvatljivim granicama.

Ovo pokazuje da za pravilan zaključak o mogućim izvorima anomalija treba sagledati oba

aspekta, i dinamiku cifara i strukturu prosječnih signifikanada. Očito je da zaključivanje samo po osnovu dinamika cifara ili njihovih grupa nosi određen rizik. Drugim riječima, za pravilan zaključak treba vršiti analizu po oba aspekta.

Postupak testiranja

Studentova raspodjela je, u suštini, normalna raspodjela u kojoj se koriste uzoračke vrijednosti za očekivanje i varijansu odnosno standardnu devijaciju.

Osnovna namjena ovog testa je upoređivanje srednjih vrijednosti. Drugim riječima testiramo hipotezu $H_0: m = m_0$ protiv $H_0: m \neq m_0$. Za Benfordov zakon su poznate teorijske vrijednosti prosječnih signifikanada po svakoj cifri. Uzoračke vrijednosti standardne devijacije se mogu izračunati na nivou svake cifre. Na taj način je moguće izračunati 9 statistika oblika:

$$t_{n_d}^{(d)} = \frac{m - m_0^{(d)}}{\bar{s}^{(d)} / \sqrt{n_d}}$$

Ovdje je m teorijska, a $m_0^{(d)}$ uzoračka vrijednost prosječnog signifikanda, $\bar{s}^{(d)}$ uzoračka standardna devijacija, n_d frekvencija cifre $d \in \{1, 2, \dots, 9\}$. Za svaku od tih statistika se računa kritična vrijednost $t_{n_d; \alpha/2}^{(d)}$. Pomoću tih vrijednosti se formira 9 intervala povjerenja nivoa α .

Na taj način je moguće na nivou svake cifre detektovati značajna odstupanja od teorijskih vrijednosti prosječnih signifikanada, bez obzira da li je se frekvencija uklapa u teorijski model.

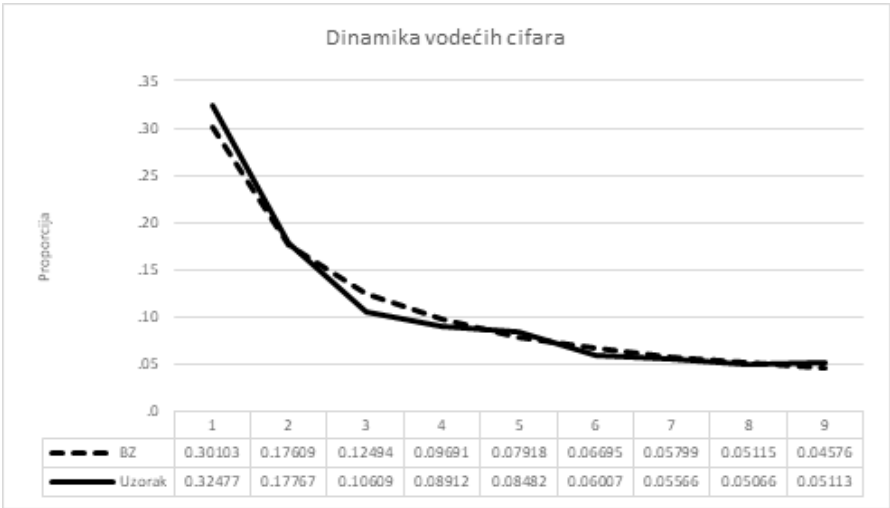
Primjer

Za demonstraciju metode, uzet je uzorak obima 8606 stavki, u rasponu od 0,01 do 198.531,65.

Na tabeli je rekapitulacija podataka. U koloni **BenfZ** su teorijske, a u koloni **Uzorak** uzoračke proporcije vodećih cifara. U koloni **TeorPr** su teorijski, a u koloni **UzorPr** uzoračke prosječne vrijednosti signifikanada. U koloni **UzorStD** su uzoračke standardne devijacije. U koloni **t_Vrij** su uzoračke vrijednosti statistika, a u koloni **t_Teor** tablične vrijednosti Studentove raspodjele za prag i stepeni slobode, izračunate Excel

Cifre	BenfZ	Uzorak	Frekv	TeorPr	UzorPr	UzorStD	t_Vrij	t_Teor	DonjaG	GornjaG
1	0,30103	0,32477	2.795	1,44270	1,37631	0,30627	11,45835	2,24261	1,42970	1,45569
2	0,17609	0,17767	1.529	2,46630	2,40660	0,30391	7,68188	2,24361	2,44887	2,48374
3	0,12494	0,10609	913	3,47606	3,48606	0,33939	0,89066	2,24511	3,45084	3,50128
4	0,09691	0,08912	767	4,48142	4,45748	0,32984	2,01041	2,24582	4,45467	4,50817
5	0,07918	0,08482	730	5,48481	5,40696	0,31916	6,59048	2,24604	5,45828	5,51135
6	0,06695	0,06007	517	6,48716	6,41136	0,31161	5,53108	2,24796	6,45635	6,51797
7	0,05799	0,05566	479	7,48888	7,51222	0,31713	1,61099	2,24849	7,45630	7,52146
8	0,05115	0,05066	436	8,49019	8,35670	0,32111	8,68026	2,24919	8,45560	8,52478
9	0,04576	0,05113	440	9,49122	9,49951	0,31017	0,56037	2,24912	9,45796	9,52448

funkcijom. Mada se radi o velikim frekvencijama, nije korištena pretpostavka normalne raspodjele. U koloni **DonjaG** i **GornjaG** su vrijednosti donjih i gornjih granica intervala povjerenja po ciframa respektivno.

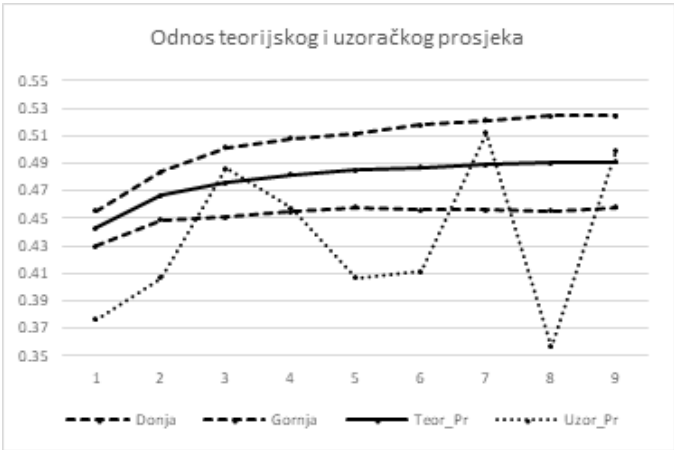
Na dijagramu je prikaz odnosa teorijskih i uzoračkih frekvencija po ciframa.

Vidljiva je razlika za cifre 1 i 3. Tabela pokazuje da su uzorački prosjeci za cifre 3, 4, 7 i 9 van kritičnih oblasti, dok su sve ostale unutar kritičnih oblasti.

U cilju jasnijeg prikaza, za kolone DonjaG, GornjaG, Teor_Pr, Uzor_Pr su uzete samo decimale. Dobijena je sljedeća tabela.

Na osnovu ove tabele dobijen je dijagram u nastavku, na kojem je vidljiv stepen odstupanja

Cifra	DonjaG	GornjaG	Teor_Pr	Uzor_Pr
1	0,42970	0,45569	0,44270	0,37631
2	0,44887	0,48374	0,46630	0,40660
3	0,45084	0,50128	0,47606	0,48606
4	0,45467	0,50817	0,48142	0,45748
5	0,45828	0,51135	0,48481	0,40696
6	0,45635	0,51797	0,48716	0,41136
7	0,45630	0,52146	0,48888	0,51222
8	0,45560	0,52478	0,49019	0,35670
9	0,45796	0,52448	0,49122	0,49951

prosjeaka po ciframa, posebno veliki za cifre 8 i 1. Uzorački prosjek za cifru 4 je veoma blizu donje granice intervala, dok se za cifru 9 taj prosjek gotovo jednak teorijskoj vrijednosti.

Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da uzorak sadrži povećan broj stavki koje počinju ciframa 1 i 8, a koje su bliske donjim granicama odnosno vrijednostima u kojima su, osim vodeće, sve cifre nula. Potvrda je u uzorku u kojem je 439 od ukupno 2795 (15,71%) stavki oblika 10...0, te 129 od ukupno 436 (23,59%) stavki oblika 80...0. Karakteristika poduzorka za cifru 8 je povećan broj iznosa oblika 8.0# i 8.9#, uz veoma nisku incidenciju ostalih tipova iznosa. To ukazuje na sklonost korištenja iznosa iz određenog raspona. Slična analiza se može provesti za cifre 5 i 6.

Ove i ovakve indicije su za analitičara dobar vodič da identifikuje izvore i razloge ovakvih pojava u uzorku.

Generalno se može reći da su izvori ovih obrazaca sljedeći:

- Velika dinamika ponavljanja isti ili veoma bliskih vrijednosti. Razlog mogu biti česte storno transakcije, loše knjigovodstvene prakse, pokušaju špekulacija, preknjižvanja i slično;
- Velika dinamika korištenja iznosa koji su bliski donjem ili gornjem pragu vrijednosti za istu cifru. Primjer su brojevi u kojima su sve cifre nula osim vodeće;
- Povećana dinamika iznosa bliskih donjoj i gornjoj granici za istu cifru može ukazivati na pojavu tzv. psiholoških cijena (npr. 73,95) ili

drugi oblik anomalnog ponašanja. U uzorku koji je predmet analize to je slučaj sa iznosima iz grupe cifre 8;

- Broj signifikancija iznad ili ispod intervala povjerenja. Ti iznosi ne moraju biti obavezno sumnjivi u bilo kom smislu, ali njihova dinamika ne smije biti zanemarena.

ZAKLJUČAK

U tekstu je predloženo korištenje Studentovog t-testa jer se time kombinuju svojstva i veze teorijskih i uzoračkih signifikancija i svojstvo invarijantnosti suma. Studentova raspodjela je odabrana jer je moguće koristiti podatke o frekvencijama.

Pokazano je da korištenje ove metode može dati nove informacije i saznanja o uzorku odnosno o obrascima podataka unutar uzorka. Posebna prednost ovog pristupa je u činjenici da se analiza može vršiti na nivou pojedine cifre.

REFERENCE

1. Simon Newcomb. Note on the Frequency of use of different digits in natural numbers. American Journal of Mathematics. Vol. 4. No. 1/4. (1881). pp. 39-40

2. Frank A. Benford. The Law of Anomalous Numbers. Proceedings of the American Philosophical Society. Vol. 78. No. 4 (1938). p. 551-572

3. Zoran Jasak. Benford's law and arithmetic sequences. Journal of Mathematical Sciences:

Advances and Applications. Volume 32. 2015. pages 1 - 16. ISSN 0974-5750

4. Zoran Jasak, Testiranje invarijantnosti suma i neka nova svojstva Benfordovog zakona, PhD teza, Oktobar 2017

Prof. dr. sc. Erdin Hasanbegović¹**ULOGA I ZNAČAJ MEĐUNARODNOG KODEKSA ETIKE U
FINANSIJSKO – RAČUNOVODSTVENOJ PROFESIJI
BOSNE I HERCEGOVINE****THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE INTERNATIONAL CODE OF
ETHICS IN FINANCIAL - ACCOUNTING PROFESSION
BOSNIA AND HERZEGOVINA****SAŽETAK**

Poslovna etika danas se sve više spominje i postaje nezaobilazna ljudska, ali i poslovna kvaliteta. Međunarodni kodeks etike za finansijsko – računovodstvenu profesiju propisuje temeljna načela etike, koja se primjenjuju u poslovanju sa ciljem održavanja odgovornosti za zaštitu javnog interesa od strane finansijsko – računovodstvene profesije.

Cilj rada je istražiti i analizirati koliku ulogu i značaj ima međunarodni Kodeks etike u finansijsko – računovodstvenoj profesiji Bosne i Hercegovine. Shodno postavljenom cilju definisana je i radna hipoteza koja glasi: Međunarodni Kodeks etike u finansijsko – računovodstvenoj profesiji, značajno utiče na pouzdanost i kvalitet rada finansijsko računovodstvenih radnika.

Ključne riječi: Poslovna etika, međunarodni Kodeks etike, načela etike, BiH

ABSTRACT

Business ethics is being mentioned more and more today and is becoming an indispensable human and business quality. The international code of ethics for the financial and accounting profession prescribes the basic principles of ethics, which are applied in business with the aim of maintaining responsibility for the protection of the public interest on the part of the financial and accounting profession.

The aim of the paper is to investigate and analyze the role and significance of the international Code of Ethics in the financial and accounting profession of Bosnia and Herzegovina. In accordance with the set goal, a working hypothesis was defined, which reads: The International Code of Ethics in the financial and accounting profession significantly affects the reliability and quality of the work of financial accounting workers.

¹ Prof. dr. sc. Erdin Hasanbegović, Univerzitet FINRA Tuzla, Ekonomski fakultet; email: erdin.hasanbegovic@hotmail.com

**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - “IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU

Keywords: Business ethics, international Code of Ethics, principles of ethics, Bosnia and Herzegovina

1. UVOD

Poslovna etika polazi od pretpostavke da u privredi ne smije biti prioritetno djelovanje isključivo po načelu ekonomske racionalnosti, nego treba voditi računa i o posljedicama privrednih aktivnosti i poslovnih odluka za društvo, okruženje i ključne učesnike. Etički problemi su vrlo relevantno pitanje prisutno u mnogim aspektima života. Ključni kvaliteti koji se pojavljuju u kodovima etike profesionalnih tijela uključuju nezavisnost, integritet, objektivnost, kompetentnost i prosuđivanje. Važnost etike istaknule su vodeće svjetske kompanije i razvijeni su namjenski programi za provođenje prakse etičkog upravljanja.

Ključ etičke vrijednosti u općoj finansijsko – računovodstvenoj profesiji je povjerenje (vezano za: poštenje, integritet, odanost), poštenje (temeljeno na: dostojanstvu, uljudnosti, toleranciji i sposobnost koordinacije), odgovornost (izvođenje aktivnosti na najbolji način poštivanja potencijalnih posljedica), poštenje (jednaki stavovi prema ljudima i pojavama), predanost radu i civilizirano ponašanje te poštivanje propisa i pošteno izvršavanje aktivnosti vezanih za relevantne aktivnosti društvenog interesa).

Ovaj rad ima za cilj dokazati kako i na koji način međunarodni Kodeks etike utječe na rad i kvalitet rada finansijsko – računovodstvenih radnika u srodnoj profesiji.

**2. POJAM I DEFINICIJA
MEĐUNARODNOG KODEKSA ETIKE**

Etika (grč. Ethos-običaj, navika, značaj, narav) je nauka o moralu kojoj je osnovni zadatak da nas upozna sa pojmom morala, njegovim komponentama. Zadatak etike je da ukaže na prave i istinske ljudske vrijednosti. [Škandro, 2020]

Etika je “filozofska disciplina koja ispituje ciljeve i smisao moralnih htijenja, temeljne kriterije za

vrednovanje moralnih činova, kao i uopće zasnovanost i izvor morala”. [Filipović, 1989]

Etika se predstavlja kao sistem vrijednosti, načela i normi ponašanja. Takav sistem se sagledava na način da se tumače temeljne vrijednosti kriterija gledišta o tome šta je ispravno ili neispravno, tj. šta je dobro ili loše. Etika omogućuje da se ocijene vrijednosti i ispravnost nekih postupaka. Za etiku se kaže kako je to filozofska disciplina. Etika kao takva ispituje zasnovanost i izvor morala. Također, ispituje i temeljne kriterije za vrednovanje i zasnovanost izvora morala. Odavde se može zaključiti da etika jeste nauka kojoj nije samo cilj upoznati ljude sa situacijom šta je moral, kao i sa činjenicom koje su njegove osnovne komponente, nego je cilj etike odrediti se po pitanju kritičkog stava prema postojećoj moralnoj praksi. [Glogić, Hasanbegović, Škandro, 2023]

Poslovna etika je skup moralnih načela i normi kojima se usmjerava ponašanje aktivnih sudionika u privrednom sistemu u skladu s vrijednosnim sistemima koji se temelje na općim ljudskim vrijednostima i usmjerene su na dobrobit čovjeka. [Aleksić, 2007]

Finansijsko računovodstvenu etiku definišemo kao skup općeprihvaćenih moralnih normi temeljenih na etičkim vrijednostima potrebnih prilikom sastavljanja i prezentovanja finansijskih informacija vezanih za pojedinu instituciju ili preduzeće. [Bedecković, 2013] Računovodstvo kao djelatnost vrijednosnog praćenja i proučavanja pojava povezanih s poslovanjem nekog poslovnog sistema, priprema informacije za vanjske i unutrašnje korisnike. Zato je značajno da se pojedinci, koji na osnovu tih informacija donose svoje odluke, mogu u njih pouzdati. Danas se teško može zamisliti poslovođstvo koje neke svoje značajne poslovne odluke donosi bez učestvovanja računovođa. Zato su računovođe dužne poštovati pravna, poslovno-etička i druga pravila koja im omogućavaju stručnu odličnost.

Kodeks poslovne etike, jedan od bitnijih elemenata organizacijske kulture, formalni je sistem koji uređuje način ponašanja i postupanja uposlenika. Skoro sve profesije imaju izrađen kodeks poslovne etike.

Osnovna svrha, odnosno cilj ovih kodeksa je da se uposlenicima daju smjernice za čuvanje profesionalnog položaja i ponašanja na način koji

će povećati ugled njihove struke i odgovornosti prema javnosti. Odnosi se na cjelokupnu etičku infrastrukturu koja obuhvata: [Škandro, 2020]

- zakon i podzakonske akte kojima se uređuje pitanje vezano za etičnost ponašanja uposlenika;
- interni akti (kodeks profesionalne etike, politike, smjernice, priručnici i sl.), koji su doneseni od strane poslodavca, koji u odnosu na zakon i podzakonske akte, preciznije i detaljnije uređuju pitanja koja se tiču etičnosti ponašanja i postupanja uposlenika;
- institucije nadležne za unapređivanje i nadzor etičkog ponašanja uposlenika te etičke principe i vrijednosti kojih se treba pridržavati svaki uposlenik u organizaciji.

Najpoznatiji kodeksi za profesiju računovođa u svijetu su Kodeks profesionalnog ponašanja članova AICPA u SAD i Etički kodeks za profesionalne računovođe Međunarodne federacije računovođa (IFAC-a).

Međunarodna federacija računovođa (IFAC), tačnije Odbor za međunarodne standarde etike za računovođe (engl. International Ethics STANDARDS Board for Accountants – IESBA) je usvojio i objavio Etički kodeks za profesionalne računovođe. Profesionalni računovodstveni savezi, odnosno organizacije računovođa koji su članovi IFAC-a, uradili su prevod kodeksa na domaći jezik i objavile njegovu primjenu. [Škandro, 2020]

3. PRAVNE POSLJEDICE NEETIČNOG PONAŠANJA U FINANSIJSKO RAČUNOVODSTVENOJ PROFESIJI

Pravne posljedice neetičnog ponašanja u finansijsko računovodstvenoj profesiji mogu biti različite, a neke od njih uključuju:

- **Disciplinski postupci**
Ukoliko je finansijski računovođa prekršio etičke standarde i pravila, može biti disciplinski gonjen pred relevantnim tijelima. Ovo može uključivati oduzimanje licence, navčanu kaznu ili gubitak posla.
- **Kaznene prijave**
Ako je neetično ponašanje finansijskog računovođe prešlo granicu kršenja zakonskih

propisa, to može dovesti do kaznene prijave. Primjeri takvog ponašanja mogu uključivati falsifikovanje finansijskih izvještaja ili pronevjeru novca.

- **Gubitak povjerenja**
Neetično ponašanje finansijskog računovođe može dovesti do gubitka povjerenja klijenata, poslodavca i drugih relevantnih strana. Ovo može dovesti do gubitka posla, štetiti ugledu i uticati na buduće poslovne mogućnosti.
- **Civilne tužbe**
Klijenti ili druge strane koje su pretrpjele štetu zbog neetičnog ponašanja finansijskog računovođe mogu podnijeti civilne tužbe. To može uključivati odštetu za finansijsku štetu koja je nastala kao rezultat njihovih postupaka.
- **Sankcije od strane regulatornih tijela**
Finansijske institucije u tijela regulacije imaju pravila i propise koji se moraju poštovati u pogledu etičkog ponašanja. Ne poštovanje ovih pravila može dovesti do sankcija etičkog ponašanja. Ne poštovanje ovih pravila može dovesti do sankcija, koje mogu biti novčane kazne ili zabrana obavljanja posla u ovoj oblasti.

Neetično ponašanje u finansijsko računovodstvenoj profesiji može imati ozbiljne posljedice po karijeru i ugled finansijskog računovođe, a također može dovesti do štete za klijente, poslodavce i druge strane. Stoga je važno da se finansijski računovođe pridržavaju najviših etičkih standarda i pridržavaju se pravila i propisa koji se odnose na njihovu profesiju.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Primarno istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se dođe do saznanja i osnovnih informacija o ulozi i značaju međunarodnog Kodeksa etike u finansijsko računovodstvenoj profesiji Bosne i Hercegovine. Primarna istraživanja obuhvatila su ispitivanje, stavove i mišljenja osoba koji se bave finansijsko računovodstvenom profesijom. Ankete su izrađene i dostavljene ispitanicima putem meila, te su učesnici istraživanja putem maila dali odgovore na pitanja u anketi.

Istraživanje je rađeno online, putem online ankete, preko Google alata za prikupljanje i obradu upitnika. Istraživanje je provedeno u periodu od 10.04.2023. do 10.05.2023. godine. Pitanja su bila definisana kao pitanja zatvorenog tipa ili pitanja na bazi skale stavova. Podaci su obrađeni primjenom kvantitativne i kvalitativne analize i predstavljeni ilustracijama.

Upitnik o ulozi i značaju Međunarodnog Kodeksa etike u finansijsko računovodstvenoj profesiji je poslan na 75 adresa, a povratne informacije su vraćene od 65 ispitanika, što znači da je procenat vraćenih upitnika za ovu anketu 86,66%, što se može konstatovati da je uzorak za ovo anketiranje reprezentivan.

4.1. Metodočogija naučno istraživačkog rada

Podaci, koji su prikupljeni anketiranjem, obrađeni su u statističkom programu za obradu podataka SCISTATISTICS.

Podaci će biti obrađeni primjenom deskriptivne statistike. U okviru deskriptivne statistike biće izračunati sljedeći parametri:

- Srednja vrijednost primjenom aritmetičke sredine,
- Standardna devijacija kao apsolutna mjera varijabiliteta,
- Koeficijent varijacije kao relativna mjera varijabiliteta,
- Varijansa,

4.2. Prezentacija i ocjena strukture uzorka

Anketni upitnik o ulozi i značaju međunarodnog Kodeksa etike u finansijsko računovodstvenoj profesiji Bosne i Hercegovine koncipiran je iz tri dijela i to:

- stavovi i situacije vezani za profesionalno ponašanje računovođa,
- pogledi ličnih iskustava o etičnosti u finansijsko – računovodstvenoj profesiji
- perspektivnost poboljšanja mjera i jačanja računovostvene profesije

Stavovi i situacije vezane za profesionlano ponašanje računovođa i pogledi ličnih iskustava o etičnosti u finansijsko – računovodstvenoj profesiji će poslužiti za dokazivanje postavljene hipoteze koje glasi: *Međunarodni Kodeks etike u finansijsko – računovodstvenoj profesiji, značajno*

utiče na pouzdanost i kvalitet rada finansijsko računovodstvenih radnika, a perspektivnost poboljšanja mjera i jačanja računovodstvene profesije, će pomoći za prijedlog seta mjera koji će biti sistematizirani u zaključku rada.

Pitanje br. 1. Finansijsko – računovodstveni radnici obavljaju svoj posao objektivno (nezavisno i nepristrano)?

Da li profesionalne računovođe svoj posao obavljaju objektivno je pitanje koje se nalazi u anketnom upitniku. Na ovo pitanje ispitanici su imali mogućnost da odaberu jednu od ponuđenih tvrdnji. Rezultati ovog pitanja su prikazani u narednoj tabeli.

Tabela 1. Objektivnost poslovanja

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Ne slažem se	2	3,1%
2.	Uglavnom se ne slažem	4	6,1%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	10	15,4%
4.	Uglavnom se slažem	37	56,9%
5.	U potpunosti se slažem	12	18,5%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

Na osnovu analiziranih podataka, za pitanje da li profesionalne računovođe svoj posao obavljaju objektivno, 56,9% ispitanika se uglavnom slažu da svoj posao obavljaju objektivno, dok 18,5% ispitanika u potpunosti se slažu da profesionalne računovođe svoj posao obavljaju objektivno.

Pitanje br. 2. Finansijsko – računovodstveni radnici obavljaju svoj posao pošteno?

Da li finansijsko računovodstveni radnici obavljaju svoj posao pošteno je drugo pitanje iz anketnog upitnika. 40 anketiranih ispitaika se uglavnom slažu sa navedenom tvrdnjom, dok 16 ispitanika se u potpunosti slažu. 7 ispitanika nemaju mišljenje o navedenoj tvrdnji.

Tabela 2. Finansijsko – računovodstveni radnici obavljaju svoj posao pošteno

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Ne slažem se	0	0%
2.	Uglavnom se ne slažem	2	3,1%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	7	10,8%
4.	Uglavnom se slažem	40	61,5%
5.	U potpunosti se slažem	16	24,6%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

Pitanje br. 3. Finansijsko – računovodstveni radnici obavljaju svoj posao s dužnom pažnjom (temeljno, pravovremeno)?

Da računovođe obavljaju svoj posao s dužnom pažnjom temeljno i pravovremeno mišljenja je 54 anketnih ispitanika. 52,3% ispitanika se uglavnom slaže, dok 30,8% se u potpunosti slažu sa navedenom tvrdnjom. 10 učesnika nema mišljenje o navedenoj tvrdnji, dok 1 ispitanik se ne slaže sa navedenom tvrdnjom. Statistički obrađeni podaci predstavljeni su narednom tabelom.

Tabela 3. Temeljno i pravovremeno održavanje posla

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Ne slažem se	0	0%
2.	Uglavnom se ne slažem	1	1,5%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	10	15,4%
4.	Uglavnom se slažem	34	52,3%
5.	U potpunosti se slažem	20	30,8%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

Pitanje br. 4. Međunarodni Kodeks etike za finansijsko – računovodstvenu profesiju trebali bi znati i razumjeti svaki računovođa kako bi što bolje mogao obavljati računovodstvenu djelatnost?

Međunarodni Kodeks etike za finansijsko – računovodstvenu profesiju trebali bi znati i razumjeti svaki računovođa kako bi što bolje mogao obavljati računovodstvenu djelatnost Sa ovom tvrdnjom se 63 ispitanika slaže, od toga se 18,5% učesnika

uglavnom slaže, dok 78,5% učesnika se u potpunosti slaže sa navedenom tvrdnjom. Samo jedan učesnik nema mišljenja o navedenoj tvrdnji, dok 1 učesnik se ne slaže sa navedenom tvrdnjom.

Tabela 4. Međunarodni Kodeks etike

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Ne slažem se	0	0%
2.	Uglavnom se ne slažem	1	1,5%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	1	1,5%
4.	Uglavnom se slažem	12	18,5%
5.	U potpunosti se slažem	51	78,5%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

Pitanje br. 5. Primjena Međunarodnog Kodeksa etike za finansijsko – računovodstvene radnike pozitivno utječe na smanjenje korupcije i prevare?

Na osnovu prikazanih podataka 46,2% ispitanika u potpunosti smatra da primjena Međunarodnog Kodeksa etike za finansijsko – računovodstvene radnike pozitivno utječe na smanjenje korupcije i prevare, dok 33,8% ispitanika se uglavnom slažu sa ovom tvrdnjom. 15,4% ispitanika nemaju mišljenje o ovoj tvrdnji, a 4,6% učesnika se ne slažu sa navedenom tvrdnjom.

Tabela 5. Utjecaj Međunarodnog Kodeksa etike na korupciju i prevare

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Ne slažem se	1	1,5%
2.	Uglavnom se ne slažem	2	3,1%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	10	15,4%
4.	Uglavnom se slažem	22	33,8%
5.	U potpunosti se slažem	30	46,2%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

Pitanje br. 6. Neodgovorno ponašanje finansijsko – računovodstvenih radnika gotovo uvijek za posljedicu ima gubitke u tržišnoj vrijednosti kompanija?

Tabela 6. Neodgovorno ponašanje finansijsko – računovodstvenih radnika

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Ne slažem se	5	7,7%
2.	Uglavnom se ne slažem	5	7,7%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	16	24,6%
4.	Uglavnom se slažem	23	35,4%
5.	U potpunosti se slažem	16	24,6%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

Neodgovorno ponašanje finansijsko – računovodstvenih radnika gotovo uvijek za posljedicu ima gubitke u tržišnoj vrijednosti kompanija, mišljenje je 60% ispitanika. 15,4% ispitanika se ne slaže sa navedenom tvrdnjom, a 24,6% ispitanika nema mišljenja o navedenoj tvrdnji.

Pitanje br. 7. Ko po Vašem mišljenju može biti krivac za nepridržavanje etičkih načela u računovodstvenom obuhvatu poslovanja?

Tabela 7. Krivac za nepridržavanje etičkih načela u računovodstvenom obuhvatu poslovanja

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Računovođa	40	61,5%
2.	Osoba za koju računovođa obavlja posao	22	33,9%
3.	Osoblje	3	4,6%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

Kao najveći krivac za nepridržavanje etičkih načela u računovodstvenom obuhvatu poslovanja 61,5% ispitanika smatra da je to računovođa, pa zatim osoba za koju računovođa obavlja posao.

Pitanje br. 8. Po Vama, koje su od navedenih mjera moguća zaštita od neetičnog ponašanja finansijsko – računovodstvenog radnika?

U navedenom anketnom pitanju predložene su određene mjere za zaštitu od neetičnog ponašanja finansijsko – računovodstvenog radnika. Ispitanici su imali mogućnost odabira po njihovom mišljenju moguće mjere. U nastavku su predstavljeni rezultati primarnog istraživanja.

Tabela 8. Moguće mjere za zaštitu neetičkog ponašanja finansijsko – računovodstvenog radnika

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Etičko savjetovanje	8	13,1%
2.	Implementacija sistema za upravljanje neetičkog ponašanja	3	3,8%
3.	Kontinuirana edukacija	30	46,2%
4.	Uspostavljanje jasnih etičkih standarda	20	30%
5.	Redovno provjeravanje i revizija	32	49,2%
6.	Sankcije za neetično ponašanje	20	31,5%

Izvor: Autor

Pitanje br. 9. Međunarodni Kodeks profesionalne etike u finansijsko - računovodstvenoj profesiji utiče na pouzdanost i kvalitet rada finansijsko računovodstvenih radnika?

Kada je u pitanju Međunarodni Kodeks profesionalne etike u finansijsko – računovodstvenoj profesiji i njegov uticaj na pouzdanost i kvalitet rada finansijsko računovodstvenih radnika, primarnim istraživanjem došlo se do sljedećih informacija: 38,5% ispitanika potpuno smatra da kodeks utiče na pouzdanost i kvalitet rada finansijsko računovodstvenih radnika, 56,9% smatraju da uglavnom kodeks ima uticaj na pouzdanost i kvalitet rada finansijsko računovodstvenih radnika. 4,6% ispitanika nema mišljenje o ovoj tvrdnji.

Tabela 9. Međunarodni Kodeks profesionalne etike

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Ne slažem se	0	0%
2.	Uglavnom se ne slažem	0	0%
3.	Niti se slažem niti ne slažem	3	4,6%
4.	Uglavnom se slažem	37	56,9%
5.	U potpunosti se slažem	25	38,5%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

Pitanje br. 10. Važnost Međunarodnog Kodeksa profesionalne etike u finansijsko – računovodstvenoj profesiji?

Koliko je važna etika u struci, je pitanje koje je postavljeno javnosti. Dobijene infomracije su prikazane tabelarno.

Tabela 10. Važnost Međunarodnog Kodeksa etike

R.br.	Tvrdnja	Broj	%
1.	Nevažna	4	6,1%
2.	Malo važna	23	35,4%
3.	Jako važna	38	58,5%
UKUPNO		65	100%

Izvor: Autor

4.3. Ispitivanje hipoteze istraživanja primjenom deskriptivne statistike

Analizom rezultata istraživanja primjenom deskriptivne statistike cilj je testirati hipotezu, odlučiti o istinitosti ili neistnuti te tvrdnje. Deskriptivna statistika predstavlja analiziranje podataka gdje se opisuju statistički podaci. Deskriptivnom statistikom se analiziraju pitanja iz anketnog upitnika, koja su u uskoj vezi sa zavisnom i nezavisnom varijablom istraživanja. Kroz analiziranje podataka deskriptivnom statistikom, doći će se do mjere središta (artimetrička sredina), mjera disperzije (varijanse i standardne devijacije) i koeficijenta varijacije kao pokazatelja opravdanosti hipoteza.

U tabeli ispod predstavljene su statističke mjere za pitanja u kojima varijable poprimaju vrijednosti inteziteta.

Dobijeni rezultati istraživanja obrađeni su ključnim pokazateljima deskriptivne statistike: aritmetička sredina, varijansa, standardna devijacija te koeficijent varijacije.

Aritmetička sredina pokazuje prosječno dobijeni odgovor na posmatrana pitanja koja tretiraju stavove ispitanika na bazi čega se donosi generalna ocjena o pojedinom pitanju koje je analizirano.

Standardna devijacija pokazuje kvadratno odstupanje od srednje vrijednosti i ukazuje u kojoj mjeri odgovori ispitanika u okviru pojedinog pitanja odstupaju od srednje vrijednosti. Posredstvom varijanse i standardne devijacije mjeri se direktan uticaj veličine rezultata u posmatranom uzroku. Ipak, kako bi indikatori bili potpuniji, korisno je izračunati i analizirati koeficijent varijacije koji se ispoljava u odnosu na aritmetičku sredinu uzorka. Veći stepen varijabiliteta, odnosno veći pokazatelj koeficijenta varijacije, ukazuje na veće odstupanje dobijenih odgovora od aritmetičke sredine.

Koeficijent varijacije se izražava u procentima radi jednostavnije aproksimacije i pojašnjenja. Manji stepen koeficijenta varijacije ujedno znači da postoji manja varijabilnost među posmatranim rezultatima u odnosu na aritmetičku sredinu. Granična vrijendost kod koeficijenta varjacije je 40%. Odnosno, koeficijent varijacije koji je manji od 40% ukazuje da se radi o skupu koji je homogen dok koeficijent koji je veći od 40% ukazuje da se radi o skupu koji je heterogen.

Tabela br. 11. Deskriptivna statistika

Pitanje	N	Artimetrička sredina	Varijansa uzorka	Standardna devijacija	Interval	Min.	Max.	Koeficijent varijacije
Pitanje br. 1	65	3,7923	0,9256	0,8569	4	1	5	24,40%
Pitanje br. 2	65	4,0846	0,6910	0,4776	3	2	5	16,91%
Pitanje br. 3	65	4,0923	0,7790	0,6069	4	1	5	19,03%
Pitanje br. 4	65	4,7230	0,6331	0,4009	4	1	5	13,40%
Pitanje br. 5	65	4,1692	0,9458	0,8947	4	1	5	22,68%
Pitanje br. 6	65	3,6230	1,0975	1,2046	4	1	5	30,29%
Pitanje br. 9	65	4,1038	0,7317	0,5355	4	1	5	17,82%

Izvor: Obrada autora u programu scistatistics

Obrađeni rezultati deskriptivnom statistikom pokazuju homogenost rezultata. Standardna devijacija izračunata za svako obrađeno pitanje se udaljava od 0, što potvrđuje da su statistički značajna prosječna odstupanja. Koefcijent varijacije pokazuje u kojem pitanju ispitanici ispoljavaju zajedničke stavove, odnosno da li se radi o skupu koje je homogen. Visoki stepen slaganja, odnosno visoki stepen homogenosti skupa postoji u svim pitanjima, što se može konstatovati da je postavljena hipoteza potvrđena.

5. ZAKLJUČAK

Međunarodni Kodeks etike ima značajnu ulogu u finansijsko – računovodstvenoj profesiji u Bosni i Hercegovini, kao i u drugim državama širom svijeta. Međunarodni kodek je razvijen kako bi se osiguralo poštovanje najvećih etičkih strandarda u profesionalnom okruženju finansijsko – računovodstvenih radnika. Primjena Međunarodnog Kodeksa etike u finansijsko – računovodstvenoj profesiji u Bosni i Hercegovini ima višestruke koristi. Ova primjena pomaže u zaštiti javnog interesa, unapređenju poslovanja, osiguranju transparentnosti u povjerenja u finansijske izvještaje, te sprečavanju i suzbijanju neetičkog ponašanja.

Međunarodni kodeks etike pomaže u uspostavljanju zajedničkih standarda koji se primjenjuju u svim državama. To znači da su finansijsko – računovodstveni radnici u Bosni i Hercegovini, kao i u drugim državama, upoznati sa istim standardima i etičkim načelima, što osigurava poštivanje najviši standarda u profesionlanoj praksi. Zaštita od neetičkog ponašanja finansijsko – računovodstvenog radnika važna je kako bi se osiguralo poštovanje najviših etičkih standarda i očuvao ugled profesije. Zaštita od neetičkog ponašanja finansijsko – računovodstvenog radnika može uključivati različite mjere, a neke od njih su:

- Uspostavljanje jasnih etičkih standarda: poslodavci mogu uspostaviti jasne tičke standarde za finansijsko – računovodstvene radnike kako bi se osiguralo da su zaposlenici svjesni šta se očekuje od njih u pogledu etičkog ponašanja. To može uključivati obuku i edukaciju zaposlnika o etičkim standardima i principima;
- Etičko savjetovanje: Finansijsko – računovodstveni radnici koji se nalaze u

nezgodnoj situaciji ili koji su pod pritiskom mogu potražiti etičko savjetovanje. Ovo im omogućava da razgovaraju sa neovisnim savjetnikom o svojim etičkim dilemama i dobiju smjernice o tome kako postupiti;

- Implementacija sistema za upravljanje neetičkog ponašanja: poslodavci mogu uspostaviti sistem za prijavljivanje neetičkog ponašanja kako bi zaposlenici mogli anonimno prijaviti neetično ponašanje svojih kolega ili nadređenih. Ovo im omogućuje da izvjest o bilo kakvom neetičkom ponašanju koje su primjetili, a da pri tome ne riskiraju svoj posao;
- Redovno provjeravanje i revizija: Poslodavci mogu redovno provjeravati finansijske izvještaje i rad finansijsko – računovodstvenih radnika kako bi se osiguralo da se pridržavaju etičkih standarda i propisa. Ovo može uključivati vanjske revizore i provjere koje su neovisne od poslodavca;
- Sankcije za neetično ponašanje: Poslodavci mogu primjeniti sankcije za neetično ponašanje finansijsko – računovodstvenih radnika kako bi se osiguralo da postoji odgovornost za neetično ponašanje. Ovo može uključivati kazne, suspenzije, gubitak posla ili druge sankcije koje su primjerene za kršenje etičkih standarda.

Sve ove mjere mogu pomoći u sprečavanju neetičkog ponašanja finansijsko – računovodstvenih radnija i osigurati poštivanje najviših etičkih standarda u ovoj profesiji.

LITERATURA

1. Aleksić, A.; Poslovna etika – element uspješnog poslovanja, Zbornik ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 5 (1), Zagreb, 2007.,

2. Bedeković, M.; Računovodstvena etika i njezina važnost u računovodstvenoj profesiji, Praktični menadžment, 4 (2), 2013.,

3. Filipović, V.; Filozofski riječnik, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1989.,

4. Glogić, E., Hasanbegović, E., Škandro, S.; Forenzička revizija i finansijske prevare, FINra Tuzla, 2023.,

5. Škandro, S.; Savremena revizija, Autor, Bugojno, 2020.,

Doc. dr. sc. Ankica Čanić¹

5.

STRUČNI RAD
UDK:
DOI:**REVIZIJSKI RIZICI NEOTKRIVANJE PREVARA I POGREŠAKA U REVIZIJI FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA****AUDIT RISKS FAILURE TO DISCOVER FRAUD AND ERRORS IN THE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS****SAŽETAK**

Svaki poslovni subjekt ima obavezu da svoje poslovanje iskaže u zakonom propisanim finansijskim izvještajima. Kako bi se dokazalo da prezentovani finansijski izvještaji prikazuju fer i korektno finansijsko stanje poslovnog subjekta vrši se revizija istih. Revizija finansijskih izvještaja se vrši od strane neovisnih revizora, u cilju da se spriječi pogrešno prikazivanje finansijskih izvještaja, te da se otkriju prevare i pogreške. Predmet istraživanja rada odnosi se na prezentovanje rizika koji se javljaju prilikom provođenja revizije, a u cilju otkrivanja i sprječavanja prevara i pogrešaka. S obzirom na glavni istraživački problem, te analizu istog, cilj rada je ukazivanje na značajnu ulogu revizora pri otkrivanju prevara i pogrešaka, kao i na činjenicu da se revizori susreću sa brojnim rizicima prilikom provođenja revizije finansijskih izvještaja, te da moraju biti veoma edukovani, odgovorni i savjesni kako bi iste i prevazišli. U skladu sa istraživačkim problemom i glavnim ciljem, korištene su kvantitativne i kvalitativne metode, prikupljeni su primarni kao i sekundarni izvori informacija. Istraživanje je pokazalo da revizori ne mogu spriječiti prevare i pogreške ali ih mogu otkriti, te time značajno uticati na tačnost finansijskih izvještaja. Rezultati jasno pokazuju da je potrebno da revizori kontinuirano provode edukaciju i usavršavaju se, kao i da moraju biti etični, odgovorni i veoma savjesni kako bi svoj posao izvršili na najbolji mogući način.

Ključne riječi: revizija, revizijski rizici, prevare i pogreške, finansijski izvještaji, revizori

ABSTRACT

Every business entity has the obligation to present its operations in the financial reports prescribed by law. In order to prove that the presented financial statements show a fair and correct financial situation of the business entity, they are audited. The audit of financial statements is performed by independent auditors, in order to

¹ Porezna uprava F BiH, Kantonalni porezni ured Tuzla, ankicacanic@gmail.com
**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - "IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU

prevent incorrect presentation of financial statements, and to detect fraud and errors. The subject of the research paper refers to the presentation of risks that occur during the audit, with the aim of detecting and preventing fraud and errors. With regard to the main research problem and its analysis, the aim of the paper is to point out the significant role of auditors in detecting fraud and errors, as well as the fact that auditors face numerous risks when auditing financial statements, and that they must be highly educated, responsible and conscientious in order to overcome them. In accordance with the research problem and the main goal, quantitative and qualitative methods were used, primary and secondary sources of information were collected. Research has shown that auditors cannot prevent fraud and errors, but they can detect them, thereby significantly influencing the accuracy of financial reports. The results clearly show that it is necessary for auditors to continuously conduct education and improve themselves, as well as that they must be ethical, responsible and very conscientious in order to perform their work in the best possible way.

Key words: audit, audit risks, fraud and errors, financial statements, auditors

UVOD

U svakom poslovnom subjektu se dešavaju prevare i pogreške. Iste se događaju kako od strane menadžmenta tako i od strane uposlenika. Prisutnost prevara i pogrešaka se odražava i na finansijske izvještaje koji prezentuju finansijsko i imovinsko stanje poslovnih subjekata. Kako bi se provjerilo da li su finansijski izvještaji predstavljeni na fer i korektan način, te da li vjerodostojno predstavljaju stanje poslovnog subjekta vrši se revizija istih.

Reviziju provode neovisna i stručna lica, izvan poslovnog subjekta. Revizor se prilikom provođenja revizije susreće sa različitim rizicima, te postoji rizik da neće otkriti počinjene prevare i pogreške. Uloga revizora je da otkrije nepravilnosti u poslovanju, kao i počinjene prevare i pogreške. S obzirom na to da su finansijski izvještaji krajnji rezultat poslovanja, revizija istih će pokazati da li su oni sastavljeni na fer

i korektan način, odnosno da li u sebi sadrže odlike prevarnog finansijskog izvještavanja

1. PREVARE I POGREŠKE I NJIHOVE KARAKTERISTIKE

Prilikom provođenja revizije finansijskih izvještaja, odgovornost revizora se ogleda u tome da izrazi razumno uvjerenje kako finansijski izvještaji ne sadrže značajne pogrešne prikaze, nastale zbog pogreške ili prevare. Veoma je bitno da se utvrdi da li se radi o namjerno ili nenamjerno počinjenoj aktivnosti, koja je dovela do pogrešnog prikazivanja u finansijskim izvještajima, kako bi se prepoznalo da li se radi o prevari ili pogrešci. Ukoliko je pogrešno prikazivanje ili bilo koja druga radnja nastala namjerno, radi se o činu prevare.

Kada se govori o pogreškama one se odnose na nenamjerno pogrešno prikazivanje podataka u finansijskim izvještajima, kao što je izostavljanje određenog iznosa ili samo neobjavljivanje podataka. Prema MRevS 240 Revizorova odgovornost da u reviziji finansijskih izvještaja razmotri prevare i pogreške, a pogreške mogu biti:

- pogreške pri prikupljanju ili obradi podataka na temelju kojih se izrađuju finansijski izvještaji
- nepravilna računovodstvena procjena proizašla zbog propusta ili pogrešnog tumačenja činjenica,
- pogrešno primjenjivanje računovodstvenih načela koja se odnose na vrednovanje, priznavanje, razvrstavanje, prikazivanje ili objavljivanje.

Pogrešno prikazivanje u finansijskim izvještajima može biti i zbog prevare. Prevara se odnosi na namjernu radnju kojom se stiče korist na nepravedan i nezakonit način, kojom se stvara nezakonita prednost varanjem, a uključeni su zaposlenici, osobe iz menadžmenta, nadzornog odbora ili čak i neka treća stranka. Prevara u koju su uključeni jedan ili više članova menadžmenta ili nadzornog odbora naziva se „prevara menadžmenta“, a prevara koja uključuje samo zaposlenike poslovnog subjekta naziva se „prevara zaposlenika. Prevarom se mogu uzrokovati znatne materijalno značajne pogrešne prikaze u finansijskim izvještajima, a to je upravo ono na što se usmjerava i revizor. Revizor ima

obavezu planiranja i provedbe revizije kako bi stekao informaciju sadrže li finansijski izvještaji pogrešne prikaze bez obzira da li su nastali pogreškom ili prevaram.(Božičević, M., 2014, 26-27)

Pribavljanje imovine, novca ili usluga, izbjegavanje plaćanja i pribavljanje osobne ili poslovne prednosti su koristi koje se stiču, ali i čine svrhu prijevara. MRevS 240 razlikuje pogrešku od prevare te se stoga u njemu opisuju dvije vrste prevara koje su bitne za revizora, a to su prikazi koji nastaju zbog protupravnog prisvajanja imovine i pogrešnog prikaza koji nastaje zbog prevarnog finansijskog izvještavanja.

U računovodstvenoj i revizijskoj literaturi uobičajeno se razmatraju tri vrste prevare:²

- prevarno finansijsko izvještavanje,
- zloupotreba imovine i
- korupcija.

Prevarno finansijsko izvještavanje uključuje namjerna pogrešna prikazivanja, uključujući propuste iznosa ili objava u finansijskim izvještajima da bi se zavelo korisnike finansijskih izvještaja. Ono može biti ostvareno na sljedeći način: manipulacijom, falsificiranjem (uključujući krivotvorenje) ili izmjenom računovodstvenih evidencija ili potkrepljujuće dokumentacije iz kojih su finansijski izvještaji primljeni; pogrešnim prikazivanjima, ili namjernim propustima, u finansijskom izvještavanju o događajima, transakcijama ili ostalim značajnim informacijama; te namjernom krivom primjenom računovodstvenih principa vezanih uz iznose, klasifikaciju, način prezentiranja ili objave. Prevarno finansijsko izvještavanje može se počinuti: precjenjivanjem prihoda, podcjenjivanjem troškova, precjenjivanjem imovine, podcjenjivanjem obveza, neprimjerenim korištenjem rezerviranja, neprimjerenim iskazivanjem redovnih prihoda ili rashoda kao izvanrednih, neprimjerenim korištenjem računovodstvenih pravila, pogrešnim prezentiranjem ili ispuštanjem informacija te zloupotrebom koncepcije značajnosti.³

² ACFE, Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, Global Fraud study, 2010., preuzeto sa www.acfe.com/rtn/rtn-2010.pdf

³ Ibid.

Prema MrevS 240, tačka A, zloupotreba imovine uključuje krađu subjektive imovine, a može biti počinjena na mnogo načina, kao što su:

- Usmjereni lažni priljevi (primjerice, zloupotreba naplate po potraživanjima ili usmjeravanje primitaka u pogledu otpisanih računa na osobne račune u bankama)
- Krađa fizičke imovine ili intelektualnog vlasništva (primjerice, krađa zaliha za osobnu upotrebu ili prodaju, krađa otpisane robe za preprodaju, urota s konkurencijom na način da se objave tehnološki podaci u zamjenu za plaćanje)
- Način koji uzrokuje da subjekt plati za robu i usluge koje nije primio (primjerice, plaćanja nepostojećim dobavljačima, mito plaćen od strane dobavljača prodajnim agentima subjekta u zamjenu za napuhane cijene, plaćanja nepostojećim djelatnicima)
- Korištenje subjektive imovine za osobnu upotrebu (primjerice, korištenje subjektive imovine kao kolaterala za osobni kredit ili kredit povezanoj osobi).

Korupcija uključuje šeme u kojima osoba koristi svoj položaj u organizaciji da ostvari korist za svoj račun i/ili u korist neke treće osobe, kršeći pri tome svoje obaveze prema poslodavcu. Primjeri korupcije uključuju podmićivanje, iznuđivanje i sukob interesa.⁴ Prema MRevS-u 240, Revizorove odgovornosti u vezi s prevarama u reviziji finansijskih izvještaja, revizor razmatra mogućnost nastanka samo dvije vrste prevare, a to su prevarno finansijsko izvještavanje i zloupotreba imovine. Dakle, tokom provođenja revizije finansijskih izvještaja, revizor ne razmatra mogućnost nastanka korupcije.

2. REVIZIJSKI POSTUPCI ZA OTKRIVANJE POGREŠNOG PRIKAZIVANJA KOD PREVARE

Uključujući interne kontrole poslovnog subjekta i njegovog okruženja tokom procesa revizije revizor treba provoditi postupke procjene rizika. Prilikom procjene rizika revizor provodi četiri postupka. Prvi postupak se odnosi na ispitivanje menadžmenta i osoba koje su zadužene za upravljanje u poslovnom

⁴ Ibid

subjektu te treba dobiti njihova mišljenja o riziku moguće prevare. Treba imati saznanja i tome ima li menadžment informacije o bilo kakvim prevarama, ili sumnja na prevaru, koje procese menadžment koristi za utvrđivanje rizika prevare, sistemima kontrole za mjerenje rizika, komunikaciji menadžmenta, te prenosi li menadžment zaposlenicima svoja stajališta o poslovnoj praksi i etičkom ponašanju. Ono što bi drugo revizor trebao razmatrati je prisutnost faktora rizika prevare s obzirom da je prevara sakrivena i da je nije lako otkriti te bi zbog toga revizor trebao identificirati događaje ili uvjete koji ukazuju na poticaje/pritiske zbog koji je prevara počinjenja, ali i prilike i stavove/racionalizaciju koji mogu opravdati prevarne postupke. Ovi uvjeti se nazivaju faktori rizika prevare, a čine ih: potreba za ispunjavanje očekivanja trećih stranaka za dodatnim finansiranjem glavnice, odobravanje značajnih bonusa ako se ostvare nerealni profitni ciljevi i neučinkovito okruženje kontrola. Svi navedeni uvjeti mogu stvoriti priliku za izvršenje prevare.“(Soltani, B., 2009., 545)

Ovi faktori su često prisutni u svim okolnostima u kojima nastaje prevara, a njihova prisutnost može uticati na revizorovu procjenu rizika kod značajnog pogrešnog prikazivanja u finansijskim izvještajima. Rezultati analitičkih postupaka provedenih u planiranju revizije je ono što bi revizor trebao uzeti u obzir. Treba promotriti neobične i neočekivane odnose koji mogu usmjeravati na rizik pogrešnog prikazivanja koji je nastao zbog prevare. Analitički postupci mogu biti korisni kod postojanja neobičnih transakcija, pokazatelja i iznosa koja utiču na finansijske izvještaje i reviziju. Analitički postupci uključuju postupke vezane uz račune prihoda kako bi se utvrdile nepravilnosti i neočekivani odnosi kod rizika nastalog zbog prevarnog prikazivanja finansijskog izvještavanja. Rasprava između angažiranih članova tima revizije mogla bi pružiti korisne informacije za utvrđivanje postojanja rizika. Utvrđivanje rizika značajnog pogrešnog prikazivanja zbog prevare uključuje primjenu profesionalne prosudbe i uključuje razmatranje svojstva rizika, uključujući:

- Vrstu rizika koji može postojati, tj. uključuje li prevarno finansijsko izvještavanje ili protupravno prisvajanje imovine
- Značajnost rizika, odnosno da li je dovoljno značajan da može rezultirati

mogućim značajnim pogrešnim prikazivanjem finansijskih izvještaja

- Vjerojatnost rizika, odnosno da li je vjerojatno da će rezultirati značajnim pogrešnim prikazivanjem u finansijskim izvještajima
- Prevladavanje rizika, odnosno prevladava li potencijalni rizik u finansijskim izvještajima kao cjelini ili se posebno odnosi na pojedinu tvrdnju, račun ili vrstu transakcije.“(Soltani, B., 2009., 545)

3. MOGUĆI RIZICI U OTKRIVANJU PREVARE I POGREŠAKA

Počinjene prevare se uglavnom pokušavaju sakriti raznim aktivnostima, kao što su namjerno ispuštanje knjiženja transakcija, krivotvorenja ili namjerni pogrešni prikazi koje je revizor dobio od strane menadžmenta u finansijskim izvještajima. Stoga revizori moraju poduzeti određene mjere kako bi ispravno procijenili i utvrdili revizijski rizik. Rizik neotkrivanja značajnih pogrešnih prikaza koji nastaju kod prevare veći je od rizika neotkrivanja značajnih pogrešnih prikaza zbog pogrešaka u finansijskom izvještavanju.

Revizijskim rizikom se naziva kada revizor izrazi negativno mišljenje, kada se finansijski izvještaji pogrešno prikazuju i prezentiraju, a proizlaze iz prevare i pogreške. Revizijski rizik se sastoji od inherentnog rizika, kontrolnog rizika i rizika neotkrivanja. Inherentni i kontrolni rizik postoje neovisno o reviziji, te revizor ima veoma malu kontrolu nad tim rizicima. Međutim, revizor može kontrolirati rizik neotkrivanja obimom provođenja revizijskih postupaka. Može se reći da je rizik neotkrivanja rizik da izvođenje dokaznih revizijskih postupaka neće otkriti značajnu grešku na pojedinim stavkama ili vrstama poslovnih događaja. Rizik neotkrivanja je funkcija učinkovitosti revizijskih postupaka i njihove primjene. Rizik neotkrivanja se sastoji od dva rizika ili neizvjesnosti. Prvi rizik, naziva se i rizik korištenja uzorka, odnosi se na činjenicu da u mnogim slučajevima revizor ne ispituje računovodstvene stavke ili vrste poslovnih događaja 100%. Drugi rizik, koji se može nazvati rizik koji se ne odnosi na korištenje uzorka, može se pojaviti kada revizor

ne koristi odgovarajući revizijski postupak, kada ne uspije otkriti grešku pri primjeni odgovarajućeg revizijskog postupka ili kada pogrešno protumači revizijski rizik. On može postojati čak i kada revizor statističku masu ispita 100%. (Messier, W., 2000, 91)

Pri korištenju modela revizijskog rizika, revizor utvrđuje revizijski rizik, procjenjuje inherentni i kontrolni rizik, te određuje rizik neotkrivanja. Taj nivo rizika neotkrivanja koristi za osmišljavanje revizijskih postupaka kojima će smanjiti revizijski rizik na prihvatljivi nivo. Ipak ne može se potpuno osloniti na procjenu inherentnog i kontrolnog rizika, te stoga mora uraditi dokazne testove salda računa tamo gdje mogu postojati značajne greške. Ako dokaznim testiranjem utvrdi da se nivo inherentnog i kontrolnog rizika povećava, treba ponovo procijeniti obim revizijskih postupaka. U suprotnom slučaju trebaju se provesti revizijski postupci kako bi se održao planirani nivo revizijskog rizika. (Messier, W., 2000, 98)

Da bi pravilno procijenio inherentni i kontrolni rizik, kao i odredio rizik neotkrivanja, revizor mora biti veoma edukovan, odgovoran i savjestan u svom poslu. Ukoliko revizor ne posjeduje ove osobine neće biti u stanju da pravilno procijeni revizijski rizik, te neće izvršiti reviziju na ispravan način, odnosno moguće je da revizor ne otkrije učinjene prevare i pogreške.

4. MJERE ZA SPRJEČAVANJE PREVARA I POGREŠAKA

Svi poslovni subjekti su podložni prevari, bez obzira na njihovu djelatnost, veličinu, te okruženje u kojem posluju. S obzirom na to da je menadžment zadužen za upravljanje, isti treba osigurati uspostavljanje i održavanje interne kontrole, u cilju sprečavanja prevara i pogrešaka bilo koje vrste. S obzirom da se svjetska ekonomija nalazi u globalnoj finansijskoj krizi, subjekti su skloni lažirati finansijske izvještaje o poslovanju, a samim time i prije mogu počinuti prevaru. Ukoliko menadžment vrši efikasnu kontrolu i nadzor kojim se pruža pouzdanost, učinkovitost i efikasnost samog poslovnog subjekta nad kojim ima nadzor, smanjit će se mogućnost za prevarno finansijsko izvještavanje. Kako ne bi dolazilo do prevara i pogrešaka također je važno stvaranje kulture i etičkog ponašanja što se odnosi na obuku

zaposlenika, na stvaranje pozitivnog radnog okruženja i na disciplinu. (Božičević, M., 2014, 37)

Procjenjivanje protuprevarnog procesa i kontrola te razvijanje prikladnog nadzora samo su neke od mjera koje preduzeća mogu uvesti da sprječe, odvrate i otkriju prevaru. Te mjere podrazumijevaju: (Soltani, B., 537)

1) Stvaranje i održavanje kulture poštenja i visoke etike:

- Direktori preduzeća određuju „signal s vrha“ za etičko ponašanje unutar organizacije
- Stvaranje pozitivnog radnog okruženja
- Zapošljavanje i promicanje odgovarajućih zaposlenika
- Obučavanje
- Potvrda: menadžment mora jasno naglasiti da su svi zaposlenici dužni pridržavati se kodeksa ponašanja preduzeća
- Disciplina: način na koji subjekt reagira na slučajeve navodne prijevare ili sumnje u prevaru poslat će snažnu poruku kroz subjekt, što će pomoći u smanjivanju broja budućih slučajeva.

2) Procjenjivanje protuprevarnog procesa i kontrola: organizacije bi trebale biti proaktivne u smanjivanju prilika za prevaru pomoću: utvrđivanja i mjerenja rizika prevara, poduzimanja koraka za smanjivanje utvrđenih rizika, implementiranje i nadzor odgovarajućih preventivnih i detektivnih internih kontrola te ostale mjere:

- Utvrđivanje i mjerenje rizika prevare
- Smanjenje rizika prevare
- Implementiranje i nadzor odgovarajućih internih kontrola

3) Razvijanje prikladnog nadzora:

- revizijski ili upravni odbor
- menadžment
- interni revizori
- neovisni revizori
- ovlašteni ispitivači prijevare.

Mali poslovni subjekti i preduzeća češće su skloniji prevari jer ne ulažu sredstva u mjere sprečavanja prevara. Ponekad i finansijski pritisak može navesti zaposlenika da počinu prevaru, a prema svjetskoj statistici prevare se obično počinu u odjelima prodaje,

pružanja usluga kupcima, nabave, te računovodstva. Svaka prevara se počinu s namjerom da ostane sakrivena, ali kako bi sprječavanje prevare bilo što učinkovitije, važno je koristiti barem neke od mjera koje se navode prema Soltaniju. U mjere pripadaju i upravni odbor, i revizijski menadžment, ali i neovisni revizori te je važno dobiti i potvrdu od menadžmenta da su svi zaposlenici dužni pridržavati se kodeksa ponašanja preduzeća i etike poslovanja. Što se tiče pogrešaka one se odnose na nenamjeren pogrešan prikaz podataka u finansijskim izvještajima kao kada se izostavi određeni iznos ili nastane pogreška u obradi podataka te samom prikupljanju podataka, ali i prema računovodstvenoj procjeni koja nije utemeljena zbog propusta ili zbog toga što su činjenice već pogrešno prikazane, mjere koje preduzeće koristi na učinkovit i efikasan način uticati će i na samo otkrivanje pogrešaka koje su nastale u poslovnom subjektu, a prikazane su u finansijskim izvještajima preduzeća. (Božičević, M., 2014, 38)

Pored prevara koje su počinjene od strane uposlenika, veliki broj prevara se događa od strane menadžmenta ili po uputama datim od strane menadžmenta. Naime, menadžment ima svoje razloge zbog kojih čini prevare, a to su uglavnom lažiranje finansijskih izvještaja u cilju plaćanja manjih zakonom propisanih obaveza prema državi, te zadržavanjem većeg iznosa profita za sebe. To se posebno često događa kada je vlasnička i upravljačka struktura u preduzeću ista ili imaju rodbinske i prijateljske veze.

5. ULOGA REVIZORA PRI SPRJEČAVANJU PREVARA I POGREŠAKA

Kada se prevara pokušava prekriti ona obuhvaća radnje kao što je namjerno ispuštanje knjiženja transakcija, krivotvorenja ili namjerni pogrešni prikazi koje je revizor dobio od strane menadžmenta u finansijskim izvještajima, a zlonamjerni sporazumi mogu dovesti do toga da revizora navedu na to da misli da su izvještaji vjerodostojni te da dokazi to potvrđuju, iako su oni lažni. Rizik neotkrivanja značajnih pogrešnih prikaza koji nastaju kod prevare veći je od rizika neotkrivanja značajnih pogrešnih prikaza zbog pogrešaka u finansijskom izvještavanju. Također rizik neotkrivanja je veći ako dolazi od strane menadžmenta, nego što je to kod prevare od strane zaposlenika, a razlog tome je što nadzorni

odbor i menadžment imaju mogućnost zaobilaženja uobičajenih kontrola. Revizor ne daje garanciju da će značajna pogrešna prikazivanja biti otkrivena ako se njegovo mišljenje temelji na uvjerenju bez obzira da li je u pitanju prevara ili pogreška. (Božičević, M., 2014, 35)

Prema MrevS 240 „Naknadno otkrivanje značajnog pogrešnog prikaza nastalog prevaram ili pogreškom, ne ukazuje samo po sebi na:

- a) propust da se steklo razumno uvjerenje,
- b) manjkavo planiranje, provedba ili prosudba,
- c) nedostatak stručnosti i dužne pažnje, ili
- d) propust da se postupi sukladno MRevS-ima.

Da li je revizor proveo reviziju u skladu s MRevS-ima određuje se primjerenošću provedenih revizijskih postupaka u danim okolnostima i primjerenošću revizorova izvješća temeljenog na rezultatima ovih postupaka.,,

Provođenjem revizije finansijskih izvještaja, zadatak revizora je da otkrije nepravilnosti u radu preduzeća. Revizor ne može biti odgovoran za sprječavanje prevara i pogrešaka. Njegova uloga se svodi na otkrivanje prevara i pogrešaka prilikom revizije finansijskih izvještaja. Temeljne obaveza koje revizor provodi prilikom revizije finansijskih izvještaja se definiraju MRevS 240 Revizorova odgovornost da u reviziji finansijskih izvještaja razmotri prevare i pogreške, a to su preuzimanje obaveze revizije, procjena značajnosti i rizika koji mogu nastati te prikupljanje revizijskih dokaza, formiranje mišljenja o realnosti finansijskih izvještaja i u konačnici sastavljanje izvještaja o obavljenoj reviziji.

Kada se ne može izraziti pozitivno mišljenje od strane revizora o obavljenoj reviziji koju je proveo nad poslovanjem subjekta te kada je u nesuglasju s menadžmentom ili ako mu se ograničava djelovanje kako bi se provela revizija tada revizor izražava mišljenje s rezervom. Suzdržanost od mišljenja izražava se kada su ograničenja u revizorovu radu značajna, te kada ne može prikupiti dovoljno podataka i dokaza, on tada nije ni u mogućnosti izraziti mišljenje o reviziji finansijskih događaja. Naravno takvo ograničavanje revizorova rada kod njega potiče i sumnju da se možda radi o mogućoj prevari koja je nastala. Kada postoji značajan broj neusklađenih materijalnih dokaza na temelju kojih

revizor ne može dati mišljenje s rezervom, on izražava negativno mišljenje kako bi upozorio poslovni subjekt na pogreške u finansijskom izvještavanju, ali i finansijskim izvještajima. Nakon što se isprave finansijski izvještaji menadžment je dužan javnost obavijestiti o novim uvjetima koji su prilikom ispravke nastali, a revizor nakon ispravke povlači prethodni izvještaj i izdaje novi izvještaj o obavljenoj reviziji na temelju ispravljenih izvještaja. (Božičević, M., 2014, 39)

Uzimajući u obzir sve navedeno, može se reći da revizor ima veoma važnu ulogu u procjenjivanju prevare, zbog toga što provodi analizu cjelokupnog poslovanja na temelju finansijskih izvještaja. Stoga se revizori moraju neprestano educirati i usavršavati kako bi svoj posao obavljali na najbolji mogući način te mogli formirati realno i objektivno revizorsko mišljenje.

ZAKLJUČAK

Finansijski izvještaji sastavljeni od strane poslovnog subjekta trebaju fer i korektno prezentirati finansijski položaj, finansijsku uspješnost i novčane tokove istog. Revizori obavljaju postupak revizije na osnovu prezentovanih finansijskih izvještaja, u kojima se nalaze sve informacije o poslovanju preduzeća. Međutim, prezentovani finansijski izvještaji mogu sadržati prevare i pogreške, koje mogu biti počinjene i od strane menadžmenta i od strane uposlenika. Kada se govori o prevarama i pogreškama najčešće se spominje prevarno finansijsko izvještavanje i protupravno prisvajanje imovine. Revizor snosi značajnu odgovornost i određuje postupke revizora za otkrivanje pogrešnog prikazivanja kod prevare. Može se reći da revizor ima određenu ulogu u sprečavanju prevara i pogrešaka. Međutim, u svom radu, revizor može biti ometan, kako od strane menadžmenta i od strane uposlenika, a sve u cilju da ne otkrije prevare i pogreške. Odnosno, postoje određeni revizijski rizici sa kojima se revizori susreću tokom provođenja revizije. Najznačajniji je rizik neotkrivanja, koji se odnosi na to da revizor neće otkriti počinjene prevare i pogreške, a dobrim dijelom taj rizik postoji zbog ometanja i pogrešnog navođenja i iskazivanja činjenica od strane menadžmenta. Sve navedeno ukazuje na to da revizor ima veliku odgovornost za sprečavanje prevara i pogrešaka tokom provođenja

revizije, te se u svom radu susreće sa revizijskim rizicima koji se odnose na otkrivanje pogrešnog prikazivanja kod prevare.

Provođenjem revizije finansijskih izvještaja, zadatak revizora je da otkrije nepravilnosti u radu preduzeća. Revizor ne može biti odgovoran za sprječavanje prevara i pogrešaka. Njegova uloga se svodi na otkrivanje prevara i pogrešaka prilikom revizije finansijskih izvještaja, zbog toga što provodi analizu cjelokupnog poslovanja na temelju finansijskih izvještaja. Kako bi mogli formirati realno i objektivno revizorsko mišljenje, revizori se moraju kontinuirano educirati i usavršavati. Sukladno tome, revizor mora biti veoma edukovan, odgovoran i savjestan u svom poslu. Ukoliko revizor ne posjeduje ove osobine, neće biti u mogućnosti da izvrši reviziju na ispravan način, odnosno moguće je da revizor ne otkrije učinjene prevare i pogreške. Sve navedeno ukazuje da provedena revizija neće odražavati objektivno i neovisno mišljenje revizora o realnosti prikaza finansijskih izvještaja, ukoliko revizor nema dovoljno znanja, odgovornosti i savjesnosti, kao i svjesnosti važnosti provedene revizije, te njenom uticaju na interne i eksterne korisnike finansijskih izvještaja. U skladu sa navedenim zaključuje se da kvalitet revizije u veoma visokoj mjeri ovisi o edukovanosti, stručnosti i etičnosti osobe koja je izvodi.

LITERATURA

1. ACFE, (2010.), Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, Global Fraud study.
2. Božičević, M., (2014.), Otkrivanje prevara i pogrešaka u reviziji finansijskih izvještaja, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek.
3. Međunarodni standardi revizije, Savez računovođa i revizora F BiH.
4. Soltani, B., (2009.), Revizija, Međunarodni pristup, Mate, Zagreb.
5. William F. Messier, Jr., (2000.), Revizija – Priručnik za revizore i studente sa rješenjima zadataka – II – dopunjeno izdanje, Zagreb.
6. www.acfe.com/rttn/rttn-2010.pdf.

6.

18

 NAUČNI RAD
UDK:
DOI:
Prof. dr .sc. Semina Škandro¹

FORENZIČKA REVIZIJA U FUNKCIJI SMANJENJA MANIPULATIVNOG RAČUNOVODSTVA

FORENSIC AUDITING IN THE FUNCTION OF REDUCING MANIPULATIVE ACCOUNTING

SADRŽAJ

Fer i korektno finansijsko izvještavanje temelj su za donošenje optimalne poslovne odluke, jer su finansijski izvještaji glavni svjedok finansijskog i imovinskog stanja privrednog društva, te poslovne i novčane uspješnosti. Upravo ovi izvještaji su postali predmet manipulativnog računovodstva. Prevare u računovodstvu, odnosno manipulacije i privredni kriminal danas su postali ozbiljan problem u svijetu. Veliki svjetski skandali rezultat su manipulativnog računovodstva. Za razliku od kreativnog računovodstva, koje daje mogućnosti izbora alternativa u zakonom dozvoljenim okvirima, manipulativno računovodstvo izlazi izvan zakonskih okvira i svjesno iskrivljuje sliku o poslovanju privrednog subjekta. Postoje razni mehanizmi koji imaju zadatak spriječavanja manipulacija u finansijskom izvještavanju, ali nisu u mogućnosti da spriječe nastajanje prevare. Talasi korporativnih skandala, nova računovodstvena pravila i donošenje Sarbanes-Oxley zakona primorali su privredna društva da agresivnije vode borbu protiv prevarnih radnji. Forenzička revizija u ovom vremenu dolazi do izražaja jer kroz metode istraživanja finansijskih transakcija i poslovnih situacija dolazi do istina i daje stručno mišljenje o mogućim prevarnim aktivnostima. Cilja rada je istražiti koliko su eksperti iz oblasti računovodstva, finansija i revizije upoznati sa ulogom forenzičkog računovodstva, te kakav je njihov stav po pitanju situacije u Federaciji Bosne i Hercegovine. U radu se analiziraju rezultati provedenog istraživanja putema anketnog upitnika 40 ispitanika o njihovom stavu. Rezultati ankete bit će koristan alat koji će omogućiti bolje razumijevanje uspostave forenzičke revizije i njenog uticaja na smanjenje privrednog kriminaliteta.

Ključne riječi; forenzička revizija, računovodstvo, manipulacije, privredni kriminal

¹ Sveučilište/Univerzitet „Vitez“ Travnik, Fakultet poslovne ekonomije, seminaskandro@hotmail.com

**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - “IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU

APSTRAKT

Fair and correct financial reporting is the basis for making optimal business decisions, because financial reports are the main witness of a company's financial and property status, as well as business and financial performance. It was these reports that became the subject of manipulative accounting. Frauds in accounting, that is, manipulations and economic crime have become a serious problem in the world today. Major world scandals are the result of manipulative accounting. In contrast to creative accounting, which provides the possibility of choosing alternatives within the framework allowed by law, manipulative accounting goes beyond the legal framework and consciously distorts the picture of the business operations of the business entity. There are various mechanisms that have the task of preventing manipulations in financial reporting, but they are unable to prevent the occurrence of fraud. Waves of corporate scandals, new accounting principles and the passing of the Sarbanes-Oxley Act have forced companies to fight more aggressively against fraud. Forensic auditing comes to the fore at this time, because through the methods of researching financial transactions and business situations, the truth is discovered and it gives an expert opinion on possible fraudulent activities. The aim of the paper is to investigate how well experts in the field of accounting, finance and auditing are familiar with the role of forensic accounting, and what their attitude is regarding the situation in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The paper analyzes the results of the conducted research through a questionnaire of 40 respondents about their attitude. The results of the survey will be a useful tool that will allow a better understanding of the establishment of forensic audit and its impact on the reduction of economic crime.

Keywords: *forensic audit, accounting, manipulations, economic crime*

UVOD

Manipulacija u finansijskim izvještajima je poprimila široke razmjere u svijetu, najčešće ih vrše menadžeri (praksa u SAD-u) kako bi prevarili potencijalne investitore kroz manipulaciju prihodima, te većinski vlasnici na račun manjinskih (praksa u Evropi). Lažno finansijsko izvještavanje uglavnom se kreće u dva

pravca, poput prikazivanja lošeg imovinskog položaja i lošeg finansijskog rezultata ili upravo suprotno, odnosno prikazivanje dobrog imovinskog položaja i dobrog finansijskog rezultata. Prikazivanjem lošeg finansijskog rezultata možemo izbjeći plaćanje poreza, skrivanje rentabilnosti od konkurencije, čuvanje profita za loše dane i slično. Mjere za postizanje lošeg finansijskog rezultata mogu biti podcjenjivanje prihoda, neiskazivanje nastalih prihoda, iskazivanje rashoda budućeg perioda kao rashod tekućeg perioda, odlaganje priznavanja prihoda, pretjerano otpisivanje imovine i slično. S druge strane prikazivanjem dobrog finansijskog rezultata može se postići prikazivanjem precijenjenih prihoda i podcjenjivanjem rashoda. Kod precjenjivanja finansijskog rezultata menadžeri najčešće pribjegavaju precjenu poslovnog prihoda kroz: priznavanje prihoda od usluga koje će biti realizirane tek u budućim periodima, priznavanje prihoda i ako kupac nije obavezan platiti, priznavanje prihoda prije isporuke, prodaja bezvrijednih stvari kupcima za visoku cijenu, priznavanje tuđih prihoda kao svojih i sl. Veliki broj finansijskih skandala u svijetu i našem okruženju ukazuje da je lažiranje finansijskih izvještaja uzelo velikog maha, nažalost, u većini slučajeva prevare koje su dovele do tih skandala otkrivene su tek kad su kompanije doživjele finansijski krah i načinili veliku štetu ulagačima. Navedeni razlozi doveli su do razvoje forenzičke revizije pomoću koje se otkrivaju prevare, kada postoji sumnja da je činjenja kriminalna radnja u finansijskim izvještajima ili kada se poslovanje klijenta preventivno provjerava.

1. POJAM FORENZIČKE REVIZIJE

Pod forenzikom se podrazumijeva primjena znanja i tehnologija iz različitih naučnih oblasti za dubinsko snimanje i istraživanje događaja za koji se sumnja da je nelegalan, tj. da je moguće da se radi o prevari, izraz je nastao od latinskog pridjeva *forensis* (pred sudom). Forenzička revizija primjenjuje znanja iz više disciplina kao što su računovodstvo, revizija, ekonomija, statistika, kriminalistika, te koristeći istraživačke i analitičke vještine dolazi do rješenja problema. (Glogić, Hasanbegović, Škandro, 2023) Za pravne subjekte finansijski izvještaji su najefikasniji način da se stejkholderima izvan preduzeća prezentiraju informacije o stanju i uspješnosti poslovanja. Forenzička revizija je

brzo rastuća oblast koja se koristi kao sredstvo za sprečavanje i suzbijanje finansijskih prevara i kriminalnih aktivnosti. Integriše računovodstvene, revizorske i istražne veštine kako bi se otkrile prevare i sprečile lažne računovodstvene prakse u budućnosti. Prema ACCA Udruženju ovlaštenih certificiranih računovođa: „*pojam forenzičko računovodstvo se koristi za opisivanje širokog raspona istražnih radove koje računovođe mogu obavljati u praksi, a odnose se na istrage finansijskih poslova subjekata, povezanih sa finansijskim prevarama*“. Forenzičke računovođe uz primjenu računovodstva, revizije, istražiteljskih i drugih vještina otkrivaju i rješavaju finansijske i računovodstvene probleme u poslovanju privrednih subjekata. Druga definicija koju su dali Asocijacija ispitivača kriminalnih radnji i prevara (ACFE – Association of Certified Fraud Examiners) *forenzičko računovodstvo je primjena vještina u potencijalnim ili stvarnim građanskim ili krivičnim sporovima, uključujući i općeprihvaćene računovodstvene i revizorske principe, utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine ili štete, procjene internih kontrola, prevara i sve drugo što dovodi do uključivanja računovodstvenih znanja u pravni sistem.* (Mitrić, Stanković, Lakićević, 2012)

U krivičnim parnicama forenzički računovođa/revizori prezentira činjenične podatke o počinjenoj prevari, zatim da identificiraju prevaru, pranje novca, itd. (Budimir, 2013) Postoji nekoliko događaja koji su doveli do porasta broja forenzičara i potrebe za forenzičkim računovodstvom, a to su: (Budimir, 2015)

- mnoge kompanije su su bile žrtve prevare,
- sve je veći broj kompanija koje su imale slučajeve korupcije i podmičivanja,
- znatno se uvećao broj finansijskih izvještaja u kojima je utvrđeno pogrešno prikazivanje,
- prevare u obliku prikazivanja gubitaka na imovini u prosjeku rastu,
- preko trećine prevara otkrivene su slučajno, primjenom uobičajnih postupaka detekcije prevara.

Forenzička revizija ima sljedeće osnovne ciljeve:

- detektiranje područja mogućih nepravilnosti ili prevara,
- detektiranje konkretnih nepravilnosti i prevara,
- ocjena visine rizika od utvrđenih nepravilnosti,
- izvođenje dokaza.

Forenzički revizor zahvaljujući svom znanju koje posjeduju iz oblasti računovodstva, revizije i istraživačkih vještina imaju mogućnost jasnog uvida u (ne)pravilnosti i (ne)pravednosti koje se javljaju unutar privrednih društava. (Koletnik, Kolar, 2008) U okviru znanja i vještina koje su potrebne za obavljanje poslova forenzičkog revizora Golden et. al. Navode (Golden, Skalak, Clayton) :

- tehničke kvalifikacije, uključujući i certifikate,
- iskustvo u provođenju forenzičkih istraga, poznavanje alata forenzičke analize,
- razumijevanje kompleksnih polova transakcija i njihov učinak na finansijske izvještaje,
- poznavanje kriminalistike,
- iskustvo u svjedočenjima, forenzičko intervjuisanje,
- sposobnost rada u dinamičnom okruženju,
- strpljivost i umijeće slušanja, objektivnost i nepristrasnost,
- upornost i djelovanje u stresnim situacijama, integritet.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Prevarno finansijsko izvještavanje prisutno je u Bosni i Hercegovini, a tome doprinosi izostanak represivnih mjera za sankcionisanje nekorektnog ponašanja privrednih subjekata. Razlozi za takvo ponašanje mogu biti nekompetentnost osoba koje podnose prijave za privedni kriminalitet, slaba stručnost sudskih vještaka, nedovljna upućenost tužioca i sudija u ekonomsku problematiku i dr. Također jedan od razloga je i izostanak izučavanja forenzičke revizije na visokoobrazovnim institucijama i stručnim udruženjima, te certificiranje forenzičkih revizora. U Republici Srpskoj od 2013 godine sporovodi se proces certificiranja Ovlaštenog forenzičkog revizora pri Savezu računovođa i revizora Republike Srpske. U Federaciji Bosne i Hercegovine u strukovnom udruženju SRRFBiH nema program za sticanje zvanja Ovlašteni forenzički revizor.

U cilju istraživanja uticaja forenzičke revizije na smanjenje manipulacija u računovodstvu provedeno je empirijsko istraživanje na području Federacije Bosne i Hercegovine. Istraživanje je provedeno putem anketnog upitnika koji je imao 15 pitanja. Prvi dio anketnog upitnika odnosio se na pitanja sa demografskim karakterom. Drugi dio pitanja vezan

je za stavove ispitanika po pitanju uticaja forenzičke revizije na smanjenje manipulacija i prevara u finansijskim izvještajima, a treći dio je vezan za preporuke ispitanika za unapređenje razvoja struke forenzičkog revizora u Federaciji Bosne i Hercegovine. Istraživanje je provedeno putem platforme docs.google.com online u periodu od 11. aprila do 25. aprila 2023. godine. Anketni upitnik je popunilo 80 % ispitanika. Ciljana grupa su bili certifickovani računovodstveni tehničari, certifickovane računovođe, ovlašteni revizori, ovlašteni interni revizori i porezni inspektori. Svi odgovori su bili anonimni. Rezultati istraživanja prikazani su pomoću tabela i grafičkih prikaza.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Anketni upitnik popunilo je 40 ispitanika od toga 66,7% sa završenim dodiplomskim studijem, 17,9% magistarski studij, 12,8% doktorski studij, te 2,6% sa srednjom školom, što je i prikazano na tabeli broj 1.

Tabela 1: Nivo obrazovanja ispitanika

Odgovori	Broj odgovora	Postotak %
SSS	1	2,6%
Dodiplomski studij	26	66,7%
Magistarski studij	7	17,9%
Doktorski studij	5	12,8%
Ukupno	39	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

Prema profesionalnoj orijentaciji na anketni upitnik odgovorili su sa certifickovane računovođe sa 69,2%, ovlašteni revizori sa 20,5%, ovlašteni interni revizori sa 7,7%, certifickovani računovodstveni tehničari 2,6%, dok ni jedan porezni inspektor nije popunio upitnik.

Tabela 2: Profesionalna orijentacija

Odgovori	Broj odgovora	Postotak %
Cetifikovani računovodstveni tehničar	2	5,0%
Certifikovani računovođa	27	69,2%
Ovlašteni revizor	8	20,5%

Ovlašteni interni revizor	3	7,7%
Porezni inspektor	0	0%
Ukupno	40	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

Ispitanici su razvrstani i prema radnom stažu u struci i to: 42% sa 20 i više godina radnog staža, 22,5% od 5 do 10 godina, 15% od 15 do 20 godina, 12,5% od 10 do 15 godina, te 7,5% do 5 godina.

Tabela 3: Godine staža u struci

Odgovori	Broj odgovora	Postotak %
0-5 godina	3	7,5%
5-10 godina	9	22,5%
10-15 godina	5	12,5%
15-20 godina	6	15,0%
20 i više godina	17	42,5%
Ukupno	40	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

Na pitanje „Da li ste upoznati sa principima forenzičke revizije“? odgovori su bili sljedeći: 50% ispitanika je odgovorilo da je upoznato sa principima forenzičke revizije, 42,5% da je djelimično upoznato, a 7,5% je odgovorilo da nije.

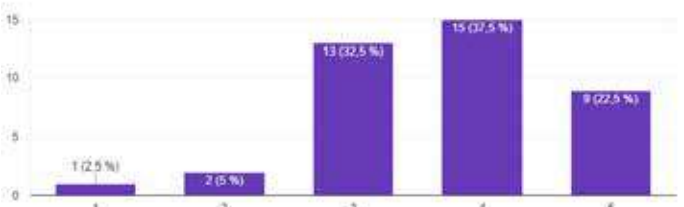
Tabela 4: Da li ste upoznati sa principima revizije?

Odgovori	Broj odgov-ora	Postotak %
DA	20	50%
NE	3	7,5%
Djelimično	17	42,5%
Ukupno	40	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

Na tvrdnju: „Upraksi postoji zloupotreba fleksibilnosti kreativnog računovodstva u svrhu lažnog finansijskog izvještavanja“, 37,5% ispitanika je odgovorilo da se slaže sa tvrdnjom, a 22,5% da se u potpunosti slaže sa navedenom tvrdnjom, 32,5% ispitanika je odgovorilo da se niti slaže niti ne slaže, dok je samo 2,5% odgovorilo da se ne slaže sa tvrdnjom.

Grafikon br.1: U praksi postoji zloupotreba fleksibilnosti kreativnog računovodstva u svrhu lažnog finansijskog izvještavanja

Izvor: autor

„Da li su menadžeri upoznati sa principima forenzičke revizije“ 60% ispitanika odgovorilo je da su djelimično upoznati sa principima forenzičke revizije, dok je 40% misli da nisu upoznati sa istim.

Tabela 5: Da li su menadžeri upoznati sa principima forenzičke revizije?

Odgovori	Broj odgovora	Postotak %
DA	0	0%
NE	16	40%
Djelimično	24	60%
Ukupno	40	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

50% ispitanika nije sigurno da postoje zakonski i podzakonski akti u Federaciji Bosne koji uređuju oblast forenzičke revizije, dok 22,5% smatra da postoje, ali da nije dovoljno za funkcionalnu forenzičku reviziju, 15% ispitanika smatra da ne postoje, a 12,5% da uopće nije uređena ova oblast.

Tabela 6: Postoje li zakonski i podzakonski akti u FBiH koji regulišu oblast forenzičke revizije?

Odgovori	Broj odgovora	Postotak %
Ne	6	15%
Uopće ne postoji	5	12,5%
Nisam siguran/a	20	50%
Da, ali nije dovoljno	9	22,5%
Da	0	0
Ukupno	40	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

Ispitanicima je postavljeno pitanje da li u Federaciji BiH postoje načini mjerenja, otkrivanja i sprečavanja

prevara u finansijskom izvještavanju, 60% ispitanika je odgovorilo da postoje ali da nisu dovoljni, a 22,% ispitanika nisu sigurni da postoje, 7,5% ispitanika smatra da postoje.

Tabela 7: Postoje li načini mjerenja, otkrivanja i sprječavanja prijevara u finansijskim izvještajima u FBiH?

Odgovori	Broj odgovora	Postotak %
Ne	1	2,5%
Uopće ne postoji	3	7,5%
Nisam siguran/a	9	22,5%
Da, ali nije dovoljno	24	60%
Da	3	7,5%
Ukupno	40	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

Na pitanje ispitanicima da li su upoznati da postoji edukacija u FBiH iz oblasti forenzičke revizije i forenzičkog računovodstva, 45% je odgovorilo da postoji, ali da nije dovoljno za obrazovanje forenzičkih revizora, 30% nije sigurno da postoje edukacije, dok je 12,5% odgovorilo da postoji, 10% ispitanika se izjasnilo da ne postoje edukacije.

Tabela br. 8: Da li u FBiH postoji edukacija iz oblasti forenzičke revizije i računovodstva?

Odgovori	Broj odgovora	Postotak %
Ne	4	10%
Uopće ne postoji	1	2,5%
Nisam siguran/a	12	30%
Da, ali nije dovoljno	18	45%
Da	5	12,5%
Ukupno	40	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

Na pitanje ispitanicima da li će se smanjiti zloupotreba fleksibilnosti kreativnog računovodstva i povećati kvalitet finansijskog izvještavanja u Federaciji Bosne i Hercegovine ako uslovi i stručne kvalifikacije potrebne za obavljanje poslova forenzičke revizije budu zakonski propisane, 67,5% ispitanika je potvrdno odgovorilo, a 20% da neće.

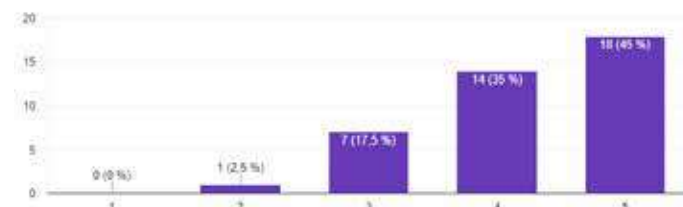
Grafikon br.10: Hoće li se smanjiti zloupotrebu fleksibilnosti kreativnog računovodstva i povećati kvalitet finansijskog izvještavanja u Federaciji BiH ako uslovi i stručne kvalifikacije potrebne na obavljanje poslova forenzičke revizije budu zakonski propisane?

Odgovori	Broj odgovora	Postotak %
DA	27	67,5%
NE	8	20%
Ne znam	5	12,5%
Ukupno	40	100%

Izvor: autor na osnovu primarnog istraživanja

Na tvrdnju „da u Federaciji BiH postoji potreba za sprovođenjem forenzičkog računovodstva i forenzičke revizije“ 45% ispitanika je odgovorilo da se u potpunosti slaže sa navedenom tvrdnjom, a 35% da se slaže. Niti jedan ispitanik nije odgovorio da se ne slaže sa tvrdnjom.

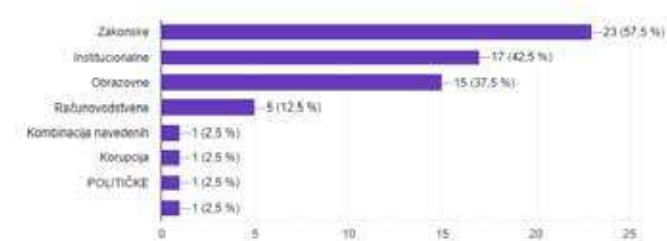
Grafikon br. 2: U Federaciji BiH postoji potreba za sprovođenjem forenzičkog računovodstva i forenzičke revizije

Izvor: autor

Ispitanici smatraju da su najveće prepreke u razvoju forenzičke revizije u Federaciji BiH zakonske (57,5%), institucionalne (43,5%), obrazovne (37,5%) i računovodstvene (12,5%).

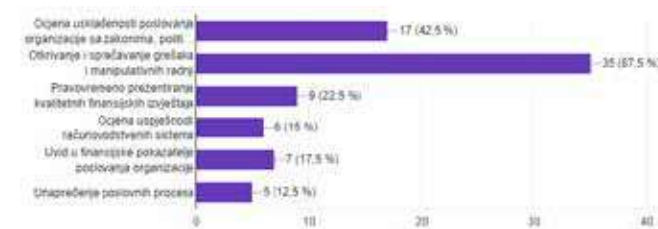
Grafikon br.3: Koje su po Vašem mišljenju prepreke razvoju forenzičke revizije u FBiH?

Izvor: autor

Ispitanici, njih 87,5% su mišljenja da su glavni ciljevi forenzičke revizije otkrivanje i sprečavanje grešaka i manipulativnih radnji, a njih 42,5% da je to ocjen a usklađenosti posovanja organizacije sa zakonskim i drugim propisima.

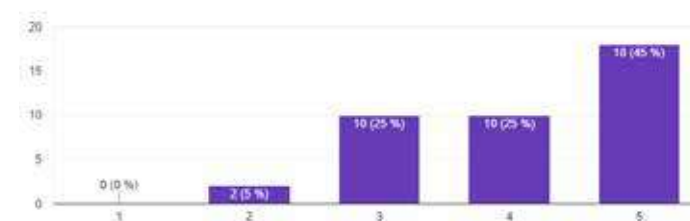
Grafikon br. 4: Po Vašem mišljenju, koji su ciljevi forenzičke revizije?

Izvor: autor

Sa tvrdnjom „da forenzička revizija igra glavnu ulogu u sprečavanju manipulativnih radnji i lažnog finansijskog izvještavanja“ složila se većina ispitanika (u potpunosti se slažu 45% i slažu se 25%)

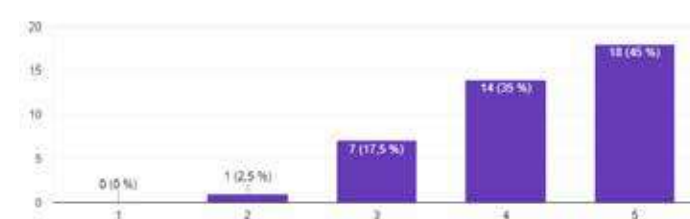
Grafikon br.4: Forenzička revizija igra glavnu ulogu u sprečavanju manipulativnih računovodstvenih radnji i lažnog finansijskog izvještavanja?

Izvor: autor

Sa tvrdnjom da „forenzička revizija može povećati istinitost, kredibilitet i objektivnost informacija u finansijskim izvještajima“ slaže se 35% ispitanika, a u potpunosti 45%.

Grafikon br.6: Forenzička revizija može povećati istinitost, kredibilitet i objektivnost informacija u finansijskim izvještajima

Izvor: autor

Neke od preporuka koje su ispitanici dali kako bi se unaprijedio razvoj forenzičke revizije u Federaciji Bosne i Hercegovine su:

- ✓ zakonski urediti oblast forenzičke revizije, posebno dio saradnje sa odjeljenjima sudova za krivične stvari,
- ✓ donošenje pravnih akata i njihova implementacija. Unapređenje obrazovanja i osposobljavanje za stručno vršenje forenzičke revizije u javnim i drugim preduzećima s vremena na vrijeme radi ranog otkrivanja malverzacija, a ne samo na zahtjev suda ili drugih organa po službenoj dužnosti,
- ✓ podizanje profesije računovođa na kredibilan nivo,
- ✓ certificiranje stručnjaka, edukacija i prevencija nastanka prevara
- ✓ zapošljavanje osoba sa bogatim radnim iskustvom, odnosno koji su obavljali različite poslove vezane za računovodstvo
- ✓ pojačana zakonska regulative finansijskog izvještavanja, razvoj svijesti i značaja računovođa, bolja validacija rada same računovodstvene profesije,
- ✓ stručnjaci za forenzičku reviziju trebaju biti sa iskustvom u oblasti računovodstva i revizije, trebaju se kontinuirano educirati, najmanje jednom kvartalno,
- ✓ izvještaje forenzičke revizije objavljivati u stručnim časopisima,
- ✓ edukacija forenzičkih revizora i formiranje stručnog tijela za nadzor i implementaciju
- ✓ zakonska obaveza forenzičke revizije za javna preduzeća,
- ✓ na nivou Federacije Bosne i Hercegovine organizovati kontinuiranu edukaciju u polaganje ispita za forenzičkog revizora.
- ✓ pooštavanje krivičnih sankcija za “kreativne menadžere i računovođe”

4. ZAKLJUČAK

Manipulativno računovodstvo prisutno je u praksi određenih privrednih društava koji za cilj imaju manipuliranje finansijskim rezultatima i finansijskom pozicijom, radi ispunjavanja pojedinačnih ciljeva menadžmenta, a sve u cilj obmane korisnika tih izvještaja. Ovakvi nerealni finansijski izvještaji dovode do ozbiljnih problema u funkcionisanju finansijskih tržišta. Upravo veliki finansijski kolapsi koji su se počeli pojavljivati u svijetu doveli su do potrebe razvoja nove profesije forenzičke revizije i forenzičkog

računovodstva. Svojim znanjem i vještinama, moralnim i profesionalnim kvalitetama forenzički revizori rade na sprečavanju, otkrivanju i dokazivanju krivičnih i drugih nedozvoljenih radnji. Forenzički revizori imaju zadatak da otkrivaju sve vrste prevara u privredni društvima, a njihovi izvještaji su dokaz na sudu. Da bi forenzička revizija u potpunosti ispunila svoj osnovni cilj, forenzički revizor nakon sprovedene istrage treba da otkrije počinioca krivičnog djela, način kako se to desilo, mjesto i vrijeme, te pregled materijalne štete koja je nastala kao posljedica te kriminalne radnje. U Federaciji Bosne i Hercegovine još nije riješeno pitanje profesije forenzičkog revizora, nije organizovana mogućnost polaganja ispita i sticanje zvanja za Ovlaštenog forenzičkog revizora, te nema kontinirane edukacije. Nije donesen zakon, kao ni podzakonski akti koji bi regulisali ovu oblast, te je potrebno da se pokrene inicijativa da se ova oblast što je moguće prije uredi kako bi se adekvatno odgovorilo na zloupotrebu kreativnog računovodstva i lažnog finansijskog izvještavanja.

LITERATURA

- 1) Budimir, N. , 2013., Forenzičko računovodstvo, Anali poslovne ekonomije br. 8, Univerzitet za poslovni inženjeringi menadžment, Banja Luka , str. 8.
- 2) Budimir, N.,2015. “Forenzičko računovodstvo i njegov značaj za pouzdanost finansijskih izvještaja u Bosni i Hercegovini”. *Pravno- Ekonomski pogledi*, vol 2, 59.
- 3) Golden,T., W., Skalak, S.L., Clayton,M.M.: A Guide to Forensic Accounting Investigation, John Wiley&Sons, Inc., Hoboken, New Jersey
- 4) Glogić, E, Hasanbegović, E, Škandro,S, 2023., Forenzička revizija i finansijske prevare, Finra Tuzla,
- 5) Koletnik, F.; Kolar, I., 2008., Forenzično računovodstvo. Ljubljana, Zveza računovodij, finančinkov in revizorjev Slovenija.
- 6) Koletnik, F., Kolar, I., 2008., Forenzično računovodstvo. Zveza računovodij, fi nančnikov in revizorjev Slovenija, Ljubljana
- 7) Mitrić, M., Stanković, A., Lakićević, A., 2012., Forenzičko računovodstvo- karika koja nedostaje u obrazovanju i praksi. *Management Časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, str. 41-49

Mr. sc. Mirzet Omerović¹Senita Omerović²**MJESTO I ULOGA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA I
FORENZIČKE REVIZIJE KOD OTKRIVANJA PREVARA U
RAČUNOVODSTVU POSLOVNIH SUBJEKATA****THE PLACE AND ROLE OF FORENSIC ACCOUNTING AND
FORENSIC AUDIT IN THE DETECTION OF FRAUD IN THE
ACCOUNTING OF BUSINESS ENTITIES****SAŽETAK**

Forenzičko računovodstvo predstavlja primjenu istraživačkih i analitičkih vještina sa ciljem rješavanja finansijskih pitanja na način koji je u skladu sa standardima koje zahtjevaju sudovi. Važno je istaći da forenzičko računovodstvo nije ograničeno samo na sprovođenje finansijskih istraga koje za posljedicu imaju gonjenje sudskim putem. Međutim, ako je to svrha, istraga i analiza moraju zadovoljavati standarde koje zahtjeva nadležni sud. Da bi se donijela optimalna poslovna odluka u poslovnom svijetu, korisnici finansijskih izvještaja moraju da raspolaze adekvatnim informacijama u pravom trenutku. Odnosno, korisnici trebaju da imaju fer informacije o stanju sredstava i izvora sredstava, uspjehnosti poslovanja i novčanim tokovima. Informacije treba da budu objektivne, tačne i pregledne kako bi se dao uvid u realnu sliku poslovanja. Međutim, često se dešava da menadžeri manipulišu računovodstvenim informacijama u cilju obmane korisnika finansijskih izvještaja. U ovom radu će se prikazati mjesto i uloga forenzičkog računovodstva i forenzičke revizije kod otkrivanja finansijskih prevara, tako što će se teoretski istražiti pojam, značaj i cilj forenzičkog računovodstva i forenzičke revizije, poslovi forenzičkog računovođe, te način na koji se otkrivaju prevare i manipulacije kod sastavljanja finansijskih izvještaja..

Cljučne riječi: forenzika, računovodstvo, revizija, finansijski izvještaji, prevare

ABSTRACT

Forensic accounting is the application of research and analytical skills to address financial issues in a manner that is consistent with the standards required by the courts. It is important to note that forensic accounting is not limited to conducting financial investigations that result in prosecution by judicial means. However, if this

1 Mr.sc. Mirzet Omerović, dipl.oec., ASA Banka dd Sarajevo, e-mail: mirzet.omerovic.1992@gmail.com

2 Senita Omerović, bacc.oec., UniCredit Bank dd Mostar, e-mail: o.senita10@gmail.com
**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - "IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU

is the purpose, the investigation and analysis must meet the standards required by the competent court. In order to make an optimal business decision in the business world, users of financial statements must have adequate information at the right time. That is, users should have fair information about the state of funds and sources of funds, business performance and cash flows. Information should be objective, accurate and transparent in order to give an insight into a realistic picture of the business. However, it often happens that managers manipulate accounting information in order to deceive users of financial statements. This paper will show the place and role of forensic accounting and forensic auditing in detecting financial fraud, by theoretically exploring the concept, significance and goal of forensic accounting and forensic auditing, the jobs of forensic accountants, and the way in which fraud and manipulation in the preparation of financial statements are detected.

Key words: forensics, accounting, auditing, financial reports, scams

UVOD

Forenzičko računovodstvo se bavi otkrivanjem različitih prevara i pronevjera unutar nekog preduzeća. Takva vrsta računovodstva uključuje istragu vođenja računovodstva i računovodstvenog izvještavanja kako bi se mogle dokazati ili opovrgnuti sumnje u prevaru. Svrha forenzičnog računovodstva nije samo istraživanje prevara već i istraživanje i utvrđivanje činjenica vezano uz kupoprodaju, utvrđivanje štete na poslovnoj imovini, posredovanje u sporovima suvlasnika, utvrđivanje vrijednosti izgubljenog profita i drugo. Forenzičko računovodstvo kao pravac u računovodstvu predstavlja dio poslovne forenzike i kao takvo se sve više koristi u poslovnom svijetu, tako što primjenjujući istraživačke i analitičke vještine ima za cilj rješavanje finansijskih prevara, odnosno finansijskog poslovanja koje nije u skladu sa zakonskim propisima. Postoji mnogo razloga zbog kojih je nastalo forenzičko računovodstvo, a kao glavni razlozi ističu se nedostaci specijalizovanih znanja i iskustava internih i eksternih revizora, inspektora i računovođa prilikom istraga i drugih nedozvoljenih djela, ali i zbog davanja mišljenja vještaka u vezi sa

pravnim, poslovnim i drugim potrebama. Potrebno je naglasiti da forenzičko računovodstvo predstavlja posebnu granu računovodstva čiji je zadatak da ocijeni zakonita i stručna evidentiranja i izvještavanja. Jedinstvena definicija forenzičkog računovodstva ne postoji, ali ono u čemu se svi slažu jeste da forenzičko računovodstvo uključuje primjenu računovodstvenih koncepata i tehnika na pravne probleme. Ono je specijalnost koja zahtjeva integraciju istražiteljskih, računovodstvenih i revizorskih vještina.

Računovodstveni iskazi i izvještaji preduzeća su važan i nezaobilazan izvor informacija za potencijalne investiore i povjerioce kod donošenja odluke, i iz tog razloga moraju sadržavati informacije koje su istinite, pouzdane, jasne, relevantne i uporedive. Iz tog razloga menadžeri nastoje da finansijski položaj preduzeća i uspjehnost poslovanja uljepšaju i prikažu performanse preduzeća što je moguće boljim u odnosu na stvarno stanje. Upravo pojava ovakvih nastojanja dovela je do toga da menadžeri često pribjegavaju sastavljanju manipulativnih finansijskih izvještaja koju se mogu označiti kao jednim od glavnih sredstava lažnog finansijskog izvještavanja. Mnogobrojne finansijske prevare u svijetu su izazvale veliku pažnju javnosti. Prikazivanjem lažnih finansijskih izvještaja mnogi investitori su dovedeni u zabludu kojom su doživjeli velike finansijske gubitke. Česte prevare kroz lažno finansijsko izvještavanje stvorile su ambijent nepovjerenja prema pouzdanosti finansijskog izveštavanja, te računovodstvenoj i revizijskoj profesiji. Finansijske prevare predstavljanju veliki problem, radi se o manipulacijama računovodstvenim informacijama u cilju obmane korisnika finansijskih izvještaja, što stvara veliku štetu jednoj strani, odnosno korist onom ko lažira izvještaje.

U godinama iza nas se pokazalo da revizije nema tu snagu da spriječi finansijske prevare, te baš zbog ovog razloga se ukazala potreba za novom kontrolom koja će biti u stanju da otkrije prevare unutar privrednog subjekta. Ovaj vid kontrole je poznatiji kao forenzičko računovodstvo. Pored forenzičkog računovodstva uporedo se razvija i forenzička revizija koja u suštini predstavlja samo dodatak na rad forenzičkog računovodstva.

1. POJAM I ULOGA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Postoji mnogo razloga zbog kojih je nastalo forenzičko računovodstvo, a kao glavni razlozi ističu se nedostaci specijalizovanih znanja i iskustava internih i eksternih revizora, inspektora i računovođa prilikom istraga i drugih nedozvoljenih djela, ali i zbog davanja mišljenja vještaka u vezi sa pravnim, poslovnim i drugim potrebama. Potrebno je naglasiti da forenzičko računovodstvo predstavlja posebnu granu računovodstva čiji je zadatak da ocijeni zakonita i stručna evidentiranja i izvještavanja. Prvi oblici forenzičkog istraživačkog računovodstva su nađeni u Španiji u XIX vijeku, u djelu Pedra Antonia Alarcona, koji je opisao pripovjetku o tikvama i paradajzu. (Crumbly, 2007, str. 247)

Počeci forenzičkog računovodstva vezani su za sudski postupak Meyer protiv Steftona iz 1817. godine, a sudilo se za uzrokovanje bankrota. Smatra se da je pojam „Forensic Accounting“ prvi upotrebio Maurice E. Peloubet (1946. godine) u svom članku „Forensic Accounting: Its Place in Today's Economy“.

Sam Peloubet je izjavio da su tokom rata i javno i industrijsko računovodstvo, bili i ostali u funkciji forenzičkog računovodstva, naglašavajući da je to forenzičko računovodstvo korišćeno samo u sudnici, te da pripremljeni finansijski izvještaji nisu imali karakteristike forenzičkog računovodstva. Međutim, tek 1982. godine objavljena je prva knjiga o forenzičkom računovodstvu, koju je napisao Francis C. Dykeman. U SAD-u postoje mnogobrojne organizacije koje podržavaju upotrebu forenzičkog računovodstva i propisuju stroge standarde koji su vezani za ovu oblast. (Stanišić, 2009, str. 44-56)

Jedinstvena definicija forenzičkog računovodstva ne postoji, ali ono u čemu se svi slažu jeste da forenzičko računovodstvo uključuje primjenu računovodstvenih koncepata i tehnika na pravne probleme. Ono je specijalnost koja zahtjeva integraciju istražiteljskih, računovodstvenih i revizorskih vještina.

Prof. dr. sc. Vinko Belak, autor knjige „Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo“, forenzično računovodstvo definira kao primjenu istražiteljskih i analitičkih vještina s ciljem otkrivanja manipulacija u finansijskim izvještajima koje odstupaju od

računovodstvenih standarda, poreznih zakona i ostalih zakonskih odredbi. (Belak, 2017, str. 45)

Prema Udruženju ovlaštenih istražitelja prevara (ACFE), forenzičko računovodstvo je korištenje računovodstvenih vještina u potencijalnim ili stvarnim civilnim ili krivičnim sporovima, uključujući opšteprihvaćene računovodstvene i revizorske principe, utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine, ili štete, procjene internih kontrola, prevare i sve drugo što zahtjeva uključivanje računovodstvenih ekspertiza u pravni sistem.

Forenzičko računovodstvo predstavlja primjenu istraživačkih i analitičkih vještina sa ciljem rješavanja finansijskih pitanja na način koji je u skladu sa standardima koje zahtjevaju sudovi. Važno je istaći da forenzičko računovodstvo nije ograničeno samo na sprovođenje finansijskih istraga koje za posljedicu imaju gonjenje sudskim putem. Međutim, ako je to svrha, istraga i analiza moraju zadovoljavati standarde koje zahtjeva nadležni sud. (Stanišić, 2009, str. 1-18) Značaj forenzičkog računovodstva se ogleda i kod krivičnih pitanja, jer ukoliko dođe do kriminalnih radnji to podrazumjeva da se računovođe i revizore nalaze u tom sporu jer oni klasifikuju i procjenjuju finansijske transakcije koje se u tom trenutku čine nepravilnim, kao što je nelegalno stečena dobit kriminalne radnje od strane dobavljača i kupaca. Značaj se ogleda i kod potraživanja po osnovu osiguranja i u državnom sektoru jer forenzičke računovođe mogu da pruže pomoć zbog toga što poštuju zakonske propise. (Stanišić, 2009, str. 46-53) Jedan dio forenzičkog računovodstva se odnosi na sudsku podršku. Sudska podrška podrazumjeva da se forenzičke računovođe nalaze u ulozi „asistenta“ advokatu u odbrani slučaja u pravnom sistemu ili u procesima tužbe. Forenzičke računovođe pomažu advokatima da rješavaju sudske sporove i usluge podrške sudu se odnose na konsultantske, usluge vještačenje i druge usluge. (Budimir, 2015, str. 50-57) Nedovoljan razvoj interne i eksternje revizije, ujedno i vještina i znanja internih i eksternih revizora je doveo do toga da se razvije forenzičko računovodstvo. U pravosuđu, veoma je važno mišljenje vještaka vezano za razne prevare, a sam zakon nije bio dovoljan za otkrivanje kriminalnih radnji i prevara, što je također dovelo do razvoja forenzičkog računovodstva. Stručnost evidentiranja, stručnost izvještavanja i ocjena zakonitosti predstavljaju glavne zadatke

forenzičkog računovodstva. (Budimir, 2015, str. 50-57)

Najčešća područja prevara vezanih za računovodstvo su: (GM-Konsalting, 2023)

- nepoštovanje zakonskih propisa s ciljem prikazivanja željenih rezultata
- krivotvorenje podataka i knjigovodstvenih dokumenata
- prikazivanje fiktivnih događaja
- namjerno iskrivljavanje poslovnih događaja
- prikrivanje krađe novca i ostale imovine.

U skladu sa upravo opisanom suštinom forenzičkog računovodstva, ovlašteni istražitelji prevara ili forenzičke računovođe, kako se još u literaturi nazivaju lica koja se bave forenzičkim računovodstvom, istražuju i dokumentuju finansijske prevare i „kriminal bijelih kragni“ kao što su manipulacije. Oni takođe pomažu advokatima, sudovima, regulatornim tijelima i agencijama u istragama finansijskih prevara.

Forenzički računovođa se ne bavi finansijskim izvještajima kao takvim, što rade revizori, već je njegova pažnja usmjerena na *procjenu transakcija, ljudi ili poslovnih jedinica da bi se utvrdilo da li postoje indicije o prevarama koje treba dublje istražiti*. (GM-Konsalting, 2023)

Osnovne razlike između nezavisnog revizora i forenzičkog računovođe su: (Budimir, 2015, str. 58-63)

- Nezavisni revizor izražava mišljenje o istinitoj i „fer“ prezentaciji finansijskih izvještaja, forenzički računovođa utvrđuje i otkriva kriminalne radnje u finansijskim izvještajima i poslovanju;
- Nezavisni revizor koristi tehniku metode uzorkovanja i izvođenja kontrolnih testova, forenzički računovođa obavlja suštinsko, dubinsko provjeravanje svih odabranih transakcija u sumnjivim područjima poslovanja;
- Nezavisni revizor ispituje finansijske izvještaje i transakcije za određen period, najčešće godinu dana, a forenzički računovođa nema takvih ograničenja, odnosno ispituje sumnjive transakcije od početka, „od korjena“, bez obzira na datum događaja.

- Nezavisni revizor izražava mišljenje sa ili bez rezerve, a forenzički računovođa izražava mišljenje u pogledu mjesta, vremena kriminalne radnje, obračunava štetu i imenuje počinioca

1.1. Zadaci forenzičkog računovođe

Forenzičko računovodstvo nauka novijeg datuma, ali ona postoji od kada su počele malverzacije i prevare. Osoba koji vrši forenzičko računovodstvo, naziva se forenzički stručnjak ili forenzički računovođa.

Kada govorimo o konsultantskim uslugama tada mislimo na to da forenzičke računovođe nemaju ulogu svjedoka već oni pomažu advokatima u sporovima i u rješavanju slučajeva, odnosno oni savjetuju advokate. Forenzički računovođa se angažuje, da istraži sumnje o postojanju prevare i da pribavi dokaze o tome. Imajući u vidu da se prevare mogu javiti u svim poslovnim aktivnostima, a prevare putem finansijskih izvještaja mogu nastati ne samo u postupku njihove pripreme, već i u poslovnim aktivnostima čije se posljedice iskazuju u finansijskim izvještajima, jasno je da postoji velika raznolikost pristupa ispunjenja primarnog cilja.

Njihova uloga je takođe da prikažu računovodstvene podatke na razumljiv i istinit način, da mjere vrijednost određene imovine, da izračunavaju gubitke po osnovu prestanka poslovanja i tako dalje. Forenzičke računovođe se mogu pojavljivati i kao posrednici ili medijatori u sudskom postupku, ali tada nisu ni vještaci ni konsultanti.

Bez obzira na raznolikost područja u kojima se prevare javljaju i raznolikost interesa strana koje angažuju forenzičkog računovođu u ostvarivanju ciljeva da se prevare otkriju i istraže redovno se postavljaju sledeća pitanja: (GM-Konsalting, 2023)

- koliki su ukupni gubici nastali prevarom
- tokom kog perioda se događala prevara,
- na koji način je izvedena prevara
- ko je uključen u prevaru
- prijedlog kontrolnih mjera za sprečavanje prevare i saniranje gubitaka

1.2. Forenzička kontrola

Većina računovodstvenih agencija nudi tradicionalni spektar usluga. Iskusan računovođa može Vam

pomoći kada se radi o problemima povezanim sa vođenjem knjiga i to niko ne zna bolje od njega. Ali, kada se jave problemi koji su po svojoj prirodi specifični, i nisu dio svakodnevnih poslova koje računovođa obavlja, najbolje je obratiti se ekspertu koji pored obrazovanja ima i iskustvo u rešavanju tog tipa problema. (Vukoja, 2012, str. 46-59)

Tri ključna načina koje zaposleni koriste kako bi nezakonito prisvojili novac preduzeća:

- pronevjera,
- korupcija i
- lažiranje finansijskih izvještaja.

Forenzička kontrola je dublja analiza prevare i postojećih mjera koje preduzeće donosi kako bi prevare sprečilo. Forenzička kontrola obuhvata:

- finansijsku analizu – kontrola računovodstvenih izvještaja i finansijskih dokumenata u preduzeću i
- ne finansijsku analizu – proučavanje podataka prikupljenih kroz intervju sa zaposlenima u preduzeću.

Prednosti korišćenja usluge forenzičke kontrole: (GM-Konsalting, 2023)

- otkrivanje i sprečavanje prevara u cilju ublažavanja gubitaka;
- kontrola i smanjenje troškova, u slučaju da organizacija nema značajnijih problema ili ustanovljenih prevara;
- identifikovanje skrivenih problema u preduzeću i naj slabijih tačaka;
- pomoć investitorima pri donošenju odluka, pošto forenzička kontrola analizira sve nedostatke i daje smjernice koje vode ka profitabilnosti poslovanja;
- značajan doprinos poslovanju, jer su analizirani izvještaji, podaci i njihov zaključak korisni za samu firmu;
- smanjenje rizika od prevara i uspostavljanje preventivnih mjera;
- unapređenje reputacije i integriteta preduzeća, jer prevare i malverzacije vode ka gubitku poverenja kod partnera, dobavljača i drugih pravnih lica sa kojima preduzeće sarađuje;

Usluga forenzičke kontrole obuhvata: (Vukoja, 2012, str. 46-59)

A. Procjenu rizika od prevare

Procjena rizika od prevare je polazna osnova u borbi protiv pronevjera/malverzacija u poslovanju. Ukoliko znate gdje se prevara može dogoditi, možete reagovati na vrijeme i smanjiti mogućnosti potencijalnim počinocima prevare.

Procjena rizika od prevare je metodološki postupak u okviru kojeg se analizira funkcionisanje svih sektora u okviru preduzeća. Procjena se vrši na osnovu podataka sakupljenih kroz intervju sa menadžmentom i zaposlenima ali i korišćenjem *Data Mining tehnike*. **Metodologija po kojoj se vrši procjena rizika je razvijena od strane ACFE-ovlašćenih istraživača prevare.**

Nakon obrade podataka, zadatak konsultanta je da sastavi izvještaj sa konkretnim tumačenjem dobijenih rezultata.

B. Forenzičku kontrolu troškova

Forenzička kontrola troškova je kompleksan metodološki postupak koji za cilj ima identifikovanje prevarnih radnji ali i područja nedovoljno racionalne alokacije sredstava i prekomjernih troškova. Izuzetna prednost ove analize je to što objedinjuje proces optimizacije troškova i otkrivanja prevarnih radnji u preduzeću.

Forenzička kontrola troškova obuhvata:

- detaljno istraživanje i analizu koja pronalazi i istražuje potencijalne probleme na svim nivoima biznisa, pronalaženje dokaza o potencijalnim prevarama i predstavljanje rezultata analize;
- detaljna analiza finansijskih izvještaja (bilans stanja, bilans uspeha, izvještaj o novčanim tokovima);
- analiza ne finansijskih podataka i intervju sa zaposlenima u firmi, radi dobijanja povratnih informacija;
- analiza dobavljača, službe prodaje i nabavke;
- analiza troškova;

2. PREVARE I PRONEVJERE U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

Netačne informacije i izjave u finansijskim izvještajima mogu biti rezultat prevare ili greške. Međunarodni računovodstveni standardi definišu odrednice grašaka i prevara: Greške se mogu pojaviti vezano za priznavanje, odmeravanje, prezentaciju ili objelodanjivanje elemenata finansijskih izvještaja. Finansijski izvještaji nisu u skladu sa IFRS (Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja) ako sadrže bilo materijalno značajne greške, bilo beznačajne/nematerijalne greške koje su napravljene namjerno, u cilju postizanja određene prezentacije finansijske pozicije, finansijskih performansi i tokova gotovine entiteta (International Accounting Standards Board, 2019). Dakle, greška je nenamjeran propust ili pogrešan iskaz koji može podrazumjevati matematičke greške, pogrešno interpretirane činjenice, propuste ili pogrešno primjenjivane računovodstvene politike i revizijske standarde i drugo. Sa druge strane, prevara je namjerno varanje, lažan čin obmana određenih korisnika informacija. Revizijska smjernica „Odgovornost revizora kod otkrivanja pevare i izvještavanja o prevari i drugim nezakonitim postupcima“ pravi razliku između pogreške, nepravilnosti, prevare i nezakonitih postupaka. Kao što je napomenuto, ključna razlika grešaka u odnosu na prevare je odsustvo namjere da se u finansijski izvještaj unese pogrešan podatak, izostavi neki iznos ili objavi pogrešna informacija. Međutim, veliki problem kategorizovanja načinjenih nepravilnosti u greške ili prevare je teško utvrđivanje postojanja ili odsustva namjere. (Piljić, 2012, str. 88-91)

Prevare postoje odkad je svijeta i vijeka, i nema države u kojoj se prevare ne događaju, a u fokusu forenzičkog računovodstva su korporativne prevare koje se konstantno pojavljuju i najvjerovatnije se nikad neće uspjeti iskorijeniti. Prevare u koju su uključeni jedan ili više članova menadžmenta ili nadzornog odbora naziva se „prevare menadžmenta“, a prevara koja uključuje samo zaposlenike poslovnog subjekta naziva se „prevare zaposlenika“. Prevarom se mogu uzrokovati znatne materijalno značajne pogrešne prikaze u finansijskim izvještajima. Referenca prevare i pronevjere odnosno kriminalne radnje u finansijskim izvještajima definiše kao „namjeran čin koji izvrši jedno ili više lica, koja su na

rukovodećim položajima, odgovorna za upravljanje, zaposlena ili treća lica, uključujući obmanjivanje, u cilju sticanja nepravedne ili protivzakonite koristi“. Široka lepeza prevara i pronevjera je dovela do potrebe njihovog klasifikovanja. Najtipičniju podjelu prevara i pronevjera značajnih za računovodstvo i reviziju možemo predstaviti kao podjelu prema pojavnom obliku i načinu izvršenja kriminalne radnje. Shodno tome prevare i pronevjere se dijele na: (Ljubojević, 2015, str. 15-36)

- Protivpravno prisvajanje sredstava i
- Lažno finansijsko izvještavanje

Protivpravno prisvajanje sredstava predstavlja kriminalnu radnju u finansijskom izvještaju kojom počinitelj uzima, prisvaja i koristi materijalno sredstvo pravnog lica. Prilikom izvršavanja ove prevare počinitelj najčešće krivotvori poslovnu dokumentaciju, a to čini u cilju da sakrije izvršenu kriminalnu radnju. Praksa je pokazala da se protivpravno prisvajanje najviše pojavljuje kao protivpravno prisvajanje gotovine i zaliha, dok se protivpravno prisvajanje građevinskih objekata, mašina, opreme i druge materijalne imovine dešava znatno rijetko.

Protivpravno prisvajanje gotovine se najčešće odnosi na fizičko prisvajanje gotovog novca, ali ne rijetko se novac prisvaja i skimming tehnikama, što podrazumjeva prisvajanje gotovog novca prije njegovog evidentiranja u računovodstveni sistem. Najčešći načini skimovanja gotovog novca jesu: (Z. Rezaee ; R. Riley , 2014, str. 47-53)

- neizdavanje računa za prodatu robu,
- terenska prodaja i naplata,
- „lažni popusti“ tj. potcenjivanje naplate koja podrazumjeva naplatu u manjem iznosu od stvarnog,
- lažne nabavke kojima se stvaraju lažne obaveze po osnovu plaćanja za nepostojeću ili vrijednosno precijenjenu robu i usluge što se može ostvariti preko „fantom firmi“ ili lažnog uvećavanja faktura.
- isplatom plata fiktivnim radnicima isplatom plata na osnovu neodrađenog broja sati radnika isplata plata u većem iznosu od ugovorenog
- lažne naknade troškova zaposlenom za službena putovanja i slično

Protivpravno prisvajanje zaliha najčešće predstavlja direktno prisvajanje zaliha na osnovu lažnih trebovanja, fiktivne prodaje i isporuke sa zaliha, kao i prisvajanje prilikom nabavke zalihe. Praksa je zabilježila da se protivpravno prisvajanje zaliha i druge materijalne imovine može izvršiti i neodobrenim korišćenjem imovine pravnog lica u privatne svrhe, međutim efekti ovakvog protivpravnog prisvajanja najčešće nemaju materijalan uticaj na finansijski izvještaj pravnog lica

Lažno finansijsko izvještavanje predstavlja kriminalnu radnju čijim se činjenjem obmanjuju korisnici finansijskih izvještaja, a u cilju da se buduće odluke donesu u korist pravnog lica koje je kreiralo finansijski izvještaj, a ne u korist korisnika informacije iz finansijskog izvještaja (najčešće investitora, povjerioca i/ili države).

Lažno finansijsko izvještavanje se najčešće ispoljava kroz: (Ljubojević, 2015, str. 36-39)

- Knjiženje fiktivnih prihoda tj. kroz knjiženje nepostojećih prihoda, lažnih prodaja postojećim kupcima ili lažnih prodaja nepostojećim kupcima
- Knjiženje lažnih vremenskih razgraničenja a u cilju iskazivanja pogrešne slike o ostvarenim prihodima pravnog lica. Lažna vremenska razgraničenja se u poslovnim knjigama mogu kreirati nepoštovanjem principa sučeljavanja prihoda i rashoda, prijevremenim priznavanjem prihoda, velikim isporukama robe svojim distributerima koji istu neće moći da prodaju u uobičajenom roku, manipulacijom procentima završetka projekta i procjenjenim troškovima završetka konkretne faze ili cijelog projekta.
- Prikriivanje obaveza i troškova tj. izostavljanjem knjiženja obaveza pravnog lica, umanjnjenjem troškova rezervisanja ili nepravilnom kapitalizacijom troškova tj. smanjenjem ili uvećanjem troškova pribavljanja koji se uključuju u nabavnu vrijednost stalne imovine
- Nepravilnim objelodanjivanjima tj. prikriivanjem potencijalnih obaveza, neobjelodanjivanjem naknadnih događaja ili neobjelodanjivanjem transakcija sa povezanim licima
- Nepravilnim vrijednovanjem imovine tj. prikriivanjem odnosno lažnim procjenama fer

vrijednosti, kao i svim ostalim vrijednovanjima tj. procjenama koje se koriste u računovodstvu (npr. određivanjem rezidualne vrijednosti i korisnog vijeka opreme, neizvršavanjem otpisa, određivanjem stepena nenaplaćenosti potraživanja)

Kada se govori o lažnom finansijskom izvještavanju veoma je važno istaći da se tehnike lažnog finansijskog izvještavanja, zbog raznolikosti nacionalnih zakonodavstava, različitog tumačenja standarda, dinamičnog okruženja u kom poslovni događaji nastaju i sve veće obučenosti izvršilaca prevara i pronevjera, stalno uvećavaju, postaju složenije, prilagođavaju se novonastalim uslovima. (Belak, 2017, str. 26)

Finansijske prevare i malverzacije imaju mnogobrojne zajedničke karakteristike, a opet svaka nedozvoljena radnja ima svoje specifičnosti. Mogu ih izvršavati različita lica, u različitim odjeljenjima u preduzeću, u različitim privrednim sektorima i mogu se ustanoviti u preduzećima različite veličine. (Belak, 2017, str. 27)

2.1. Znaci upozorenja i otkrivanje protivpravnog otkrivanja sredstava

Znaci upozorenja koji se mogu prepoznati kod zaposlenih koji protivpravno prisvajaju sredstva odnose se na očigledne promjene u ponašanju zaposlenog koji je protivpravno prisvojio sredstvo (izbjegavanje direktnog pogleda, povećana razdražljivost, konstantan bijes, okrivljavanje drugih, promjene u načinu života), ali i na činjenice da zaposleni ne koristi godišnji odmor, nije zadovoljan poslodavcem, ima radnu biografiju sa prekidima ili je zadužen za usklađivanje potraživanja ili usklađivanje zaliha i slično. U slučaju postojanja motivacionih faktora i znakova upozorenja forenzički revizor bi trebao da sprovede kontrolne i suštinske testove salda i transakcija koji bi mu obezbijedili dokaz koji se odnosi na protivpravno prisvajanje sredstava.

Neke od metoda koje se mogu upotrebiti za otkrivanje protivpravnog prisvajanja sredstava su: (Isaković-Kaplan, 2016, str. 93-96)

- slanje izvoda iz banke onom zaposlenom koji ne pripada osoblju zaduženom za potraživanja i plaćanja kako bi ta osoba izvršila provjeru

izvoda i tek onda dostavila osoblju koja će izvod rasknjižiti

- rotiranje dužnosti
- uslovljavanje da ključni zaposleni moraju da koriste godišnji odmor
- ispitivanje svih tipova transakcija koje se nalaze u stadijumu provjere tj. odobrenja i izdvajanje onih koje se nalaze odmah ispod propisane granice, kao i njihovo dalje klasifikovanje prema zaposlenima, dobavljačima i kupcima
- redovno usklađivanje zaliha i redovno usklađivanje potraživanja

Navedeni prijedlozi metoda se odnose na otkrivanje širokog spektra prevara i pronevjera koje se odnose na protivpravno prisvajanje sredstava, ali u isto vrijeme ne moraju biti adekvatni za konkretne okolnosti.

2.2. Znaci upozorenja i otkrivanje lažnog finansijskog izvještavanja

Znaci upozorenja koji su svojstveni ovoj vrsti prevare i pronevjere su vrlo specifični i podrazumjevaju: (S. Bijelić; S. Čurovac, 2016, str. 14-18)

- prijetnje finansijskoj stabilnosti ili profitabilnosti usljed ekonomskih, privrednih ili internih uslova poslovanja
- prevelik pritisak na menadžment da ispuni visoko postavljene finansijske ciljeve
- dokaz da su izvršni menadžeri finansijski zavisni od performansi pravnog lica
- veoma složene transakcije ili odnosi sa trećim licima
- neefikasan nadzor rada izvršnih menadžera
- nestabilnu organizacionu strukturu
- neefikasne interne kontrole
- neefikasan proces izvještavanja
- negativne gotovinske tokove
- neuobičajenu dobit ili nagli rast dobiti
- nagli rast prihoda i/ili poslovanja
- neuobičajene i veoma složene transakcije na kraju izvještajnog perioda i slično.

U slučaju postojanja motivacionih faktora i znakova upozorenja forenzički revizor bi trebao da sprovede provjeru poslovnog historijata izvršnih menadžera i ispolji profesionalni skepticizam prema svom klijentu tj. predmetnom pravnom licu.

Neke od metoda koje se mogu upotrijebiti za otkrivanje lažnog finansijskog izvještavanja su: (Ljubojević, 2015, str. 73)

- analiza finansijskih izvještaja
- analiza pokazatelja poslovanja i trendova tokom nekoliko posljednjih godina
- primjena testova kojima bi se identifikovale manipulacije dobiti
- upoređivanjem i ispitivanjem završnog računa sa poreskim bilansom

Navedeni prijedlozi metoda se odnose na otkrivanje širokog spektra prevara i pronevjera koje se odnose na lažno finansijsko izvještavanje, ali u isto vrijeme ne moraju biti adekvatni za konkretne okolnosti

2.3. Statistički podaci o prevarama

U posljednjih 30 godina procjene o finansijskim štetama prouzrokovanih kriminalnim radnjama na račun budžetskih sredstava EU kreću se od 1% do 20% budžeta EU. Vjeruje se da privreda SAD gubi do 4% BDP-a godišnje, uslijed kriminalnih radnji u privredi. Prema procjenama Ovlaštenih istraživača prevara (Certified Fraud Examiners) iz SAD, poslodavci i klijenti koji su bili žrtve profesionalnih prevara imali su prosječne gubitke oko 7% od ukupnog prihoda. Kada se taj procenat primjeni na BDP Sjedinjenih Američkih Država dobija se iznos od skoro jedan bilion dolara u gubicima. (The Association of Certified Fraud Examiners (ACFE), 2018)

Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) u svom izvještaju za 2016. godinu prikazala je analizu za 2410 slučajeva profesionalnih prevara iz 114 zemalja širom svijeta. U ovoj studiji pronevjera imovine se javlja u čak 83% slučajeva, ali ovaj oblik prevara izaziva prosječno najniže gubitke u iznosu od 125.000 dolara. Sa druge strane, prevare u vezi sa finansijskim izvještajima se javljaju u 10% slučajeva, ali uzrokuju prosečne gubitke u iznosu od 975.000 dolara. Korupcija se javlja u 35,4% slučajeva sa prosječnim gubitkom u iznosu od 200.000 dolara. Ukupni gubici analiziranih prevara iznosili su 6,3 milijarde dolara, što je u prosjeku oko 2,7 miliona dolara po slučaju prevare. Od ukupnog broja slučajeva, čak 23,2% uzrokuje gubitke u iznosima od milion i više dolara. Ovo istraživanje pokazuje da tipična organizacija gubi 5% svog godišnjeg prihoda na finansijske prevare i malverzacije. Organizacije različitih veličina imaju i

različite stepene rizika od prevara. Korupcija je bila češća u velikim organizacijama, dok su prevare u vezi sa čekovima, obračunom zarada i krađom keša duplo češće u malim organizacijama. Međutim, bitno je napomenuti da su male organizacije najčešće žrtve finansijskih prevara. Nasuprot većim organizacijama, malim organizacijama obično nedostaju kontrolne aktivnosti koje suzbijaju i sprečavaju finansijske prevare i malverzacije. Stepenn korupcije je daleko viši u manje razvijenim zemljama, nego u razvijenim zamljama sa čvršćom regulativom i efikasnijim zakonodavstvom. (The Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) , 2016)

3. FORENZIČKA REVIZIJA KAO INSTRUMENT SPREČAVANJA I OTKRIVANJA FINANSIJSKIH PREVARA

Revizija je postupak provjere i ocjene finansijskih izvještaja na temelju kojih se daje stručno i nezavisno mišljenje o istinitosti i objektivnosti finansijskog stanja, rezultata poslovanja i novčanih tokova. (Omerović, 2018) Forenzička revizija se može definisati kao opsežna istraga računovodstvenih i drugih zapisa koju provode nezavisne i stručne osobe s ciljem otkrivanja prevara ili otklanjanja sumnji na nastanak prevara, pri čemu se prikupljeni dokazi upotrebljavaju u sudskoj parnici, a koje ispituvač po potrebi prezentira sudu. Osnovni cilj pokretanja forenzičke revizije jeste da se prikupi dovoljan broj dokaza koji će dokazati ili opovrgnuti hipotezu o postojanju prevare u privrednom društvu.

Najvažniji korak u forenzičkoj reviziji je određivanje izvršioca prevare . Izvršioci prevare mogu biti zaposlenici ali i menadžment preduzeća. Određivanje mjesta i načina kojim je izvršena manipulacija u finansijskim izvještajima zahtjeva iskustvo u reviziji i računovodstvu, oprezivanju i drugim povezanim oblastima. Tri su kategorije rizika bitne za ostvarenje prevare: motiv i pritisak, prilika i opravdanje. Motiv i pritisak su najčešće određeni željom za uspjehom u poslu, postizanjem zadatih ciljeva, željom za dobrima i uslugama, te mogu postati pokretač prevare. Na prevaru mogu podstaći i psihotična motivacija (krađa radi navike), ideološka motivacija i egocentrična motivacija (prevare radi dostizanja ličnog prestiža). (B. Vukoja ; I. Unković, 2013)

Prema mišljenju autora knjige „Pritisci mogu biti sljedeći: ostvariti što bolju profitabilnost, prikazati što bolje finansijske rezultate (zbog menadžerskih bonusa, dobivanja kredita od banke, privlačenje investitora), ujednačiti prihode i dobit u nizu obračunskih perioda, dobivanje posla na tenderu i izbjegavanje konkurencije, opstanak u kriznim situacijama, ostvarivanje što niže osnovice za porez i sl.“ (Piljić, 2012)

Domaće privredne subjekte u manipulaciji finansijskih izvještaja najviše motiviše dobivanje kredita od banaka, privlačenje investitora i poslovnih partnera. Prilikom za prevare omogućava slab sistem internih kontrola u preduzeću, djelatnost kojom se preduzeće bavi, neadekvatna kontrola zaposlenih od strane menadžmenta, i sl. Bolja pozicija u preduzeću nosi sa sobom i veću odgovornost kao i povjerenje od strane vlasnika preduzeća ali i mogućnost za prevaru. Otkrivanje i dokazivanje prevara je istraživački posao sa komponentama rada revizora i rada kriminalnog istražioca. Taj posao zahtjeva iskustvo i logičko zaključivanje, znanja o psihologiji čovjeka, poznavanja šema prevare, rutinskim pronalaženjima dokaza, crvene zastavice i sl. Forenzički revizori rade sa velikim skupom informacija i njihovih izvora, te putem eliminisanja neodgovarajućih informacija i sužavanjem izbora, potvrđuju prevaru.

Prema literaturi veći procenat otkrivenih prevara pripada forenzičkim računovođama na temelju dobrovoljnih priznanja, anonimnih dojava i sl. Forenzički računovođa ili forenzički revizori rade sa velikim skupom informacija i izvora informacija, mogu identifikovati osumnjičene, eliminirati irelevantne informacije i sužavanjem izbora potvrditi prevaru. Angažman forenzičkog računovođe nije na regulatornoj osnovi. Ukoliko postoji potreba angažovanja forenzičkog računovođe može biti i od strane regulatornih tijela ili vlasnika preduzeća ali i ostalih korisnika finansijskih izvještaja. „Američki institut ovlaštenih javnih računovođa (AICPA) u okviru usluga koje forenzični računovođe mogu pružati navode: otkrivanje nepravilnosti u finansijskim izvještajima, utvrđivanje ekonomskih šteta, sprječavanje, otkrivanje i odgovor na prijevare, vrednovanja, predviđanje bankrota i insolventnosti te usluge u području restrukturiranja poslovnih subjekata, usluge u području obiteljskog prava te usluge u području računalne forenzike. Prema

rezultatima istraživanja koje je AICPA provela 2009. godine u Sjedinjenim Američkim Državama, kao najznačajnije usluge forenzičnih računovođa izdvojene su: otkrivanje nepravilnosti u finansijskim izvještajima, sprječavanje i otkrivanje prevara te utvrđivanje ekonomskih šteta.“ Udruženje ovlaštenih istražitelja prevara Association of Certified Fraud Examiners – ACFE je najveća svjetska organizacija koja omogućava edukovanja i obrazovanja za borbu protiv prevara i pronevjera. (M. Mitrić ; A. Stanković; A. Lakićević, 2012)

Finansijski izvještaji sastavljeni upotrebom kreativnog računovodstva ne odražavaju pravu vrijednost preduzeća, mogu sadržavati skrivene gubitke ili latentne rezerve. To nije vidljivo odmah, ali ugrožava vjerodostojnost finansijskih izvještaja kao i informacija u njima. Uloga i odgovornost menadžmenta preduzeća, računovodstva i revizora je od presudnog značaja, jer adekvatno obavljanje aktivnosti s njihove strane ima za rezultat tačno i istinito finansijsko izvještavanje. Forenzičko računovodstvo zahtjeva kreativnost, jer se često u toku sudskih postupaka trebaju razjasniti složeni finansijski koncepti za publiku koja nema temeljno računovodstveno znanje. U tom slučaju nije iznenađujuće da je američka agencija FBI potvrdila da je jedan od ključnih elemenata bio stvaranje standardiziranog, profesionalnog istražnog položaja pod nazivom forenzički revizor. Forenzički revizor u FBI vodi finansijski istražni dio složenih slučajeva u širokom rasponu, uključujući i istraživanja zločinaca svih vrsta koji su uključeni u finansijske prevare. Kreativno računovodstvo i otkrivene prevare ne samo da nanose finansijske gubitke i štete preduzećima nego i narušavaju ugled računovodstvenoj i revizijskoj profesiji. Iskazivanje niže ili više dobiti od ostvarene, tj. manipulacije troškovima su neke od najčešćih metoda manipulacije finansijskim izvještajima. Neke od tehnika za prikazivanje više ili niže dobiti u preduzeću su: precjenjivanje zaliha, razvlačenje troškova amortizacije, prenošenje prihoda u narednu poslovnu godinu, i sl. (Belak, 2017)

Forenzički revizori u provođenju revizije imaju za cilj podnošenje dokaza sudu, pri čemu se odvija nevidljivi prelaz iz revizije u istragu. Forenzički revizori obavljaju djelatnost prikupljanja, obrade, analiziranja i izvještavanja o podacima u svrhu prikupljanja činjenica i dokaza uslijed manipulacija u

finansijskim izvještajima. Zadaci forenzičke revizije se razlikuju po svojim karakteristikama i specifičnim aktivnostima koje obavlja u odnosu na tradicionalnu reviziju. Kod forenzičke revizije je potpuno drugačiji pristup finansijskim izvještajima po pitanju materijalnosti, obuhvatanju prevare i samog načina izvještavanja forenzičkih revizora. (Budimir, 2015)

Karakteristike forenzičke revizije se ogledaju u:

- ispitivanju većine ili svih transakcija u preduzeću gdje su se pojavili nagovještaji prevare,
- usmjerenosti na otkrivanje kriminalnih radnji i manipulacija finansijskih izvještaja bez obzira na materijalnost,
- provjeravanju dužeg vremenskog perioda od poslovne godine,
- izvještaji moraju biti prihvatljivi za sudski postupak.

Neke od odgovornosti forenzičkog revizora su:

- Provođenje temeljitih forenzičkih finansijskih analiza poslovnih i ličnih evidencija profila pojedinaca ili skupine koja je identifikovana kao sudionik ilegalnih aktivnosti;
- Učestvovanje u prikupljanju dokaza i priprema povezanih naloga za pretresanje sa finansijskom analizom;
- Identifikovanje i praćenje finansiranja izvora i međusobno povezanih transakcija;
- Sastavljanje izvještaja i zaključaka i otkrivenih događaja, prezentiranje finansijskih istraživačkih izvještaja;
- Sastanci sa tužiteljima, rasprava o strategijama i svjedočenje kada su potrebne činjenice ili vještačenje u sudskim postupcima

Revizor je odgovoran za adekvatnost procedura i profesionalnost, koja obezbjeđuje uvjerenje da greške i manipulacije finansijskim izvještajima ne postoje. Uvođenje forenzičke revizije kao profesije efikasna je mjera za sprečavanje i otkrivanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća i većeg povjerenja javnosti i korisnika finansijskih izvještaja. Gubici velikih preduzeća uzrokovani činjenjem nepravilnosti i kriminalnim radnjama zaposlenih ili menadžmenta, ukazuju na činjenicu da postoje uslovi i okolnosti koje pogoduju pojavi računovodstvenih grešaka i prevarama u finansijskim izvještajima. Finansijski gubici

kompanija prouzrokovani činjenjem nepravilnosti i manipulacijama su povećali potrebu za uvođenjem forenzičke revizije kao instrumenta za istraživanje prevara. (Isaković-Kaplan, 2016)

Uvođenje forenzičke revizije kao profesije efikasna je mjera za sprečavanje i otkrivanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća i većeg povjerenja javnosti i korisnika finansijskih izvještaja. Kako je u razvijenim državama svijeta već uviđena korist od informacija koje pruža forenzička revizija, realno je očekivati da će i na našim prostorima se razviti potreba za ovom djelatnošću. Povezivanje nauke, sektora naprednih tehnologija, visokoškolskih ustanova i javne uprave bi trebao biti jedan od prioriteta onih koji kreiraju ekonomsku strategiju u BiH. Mali broj riješenih slučajeva privrednog kriminala, daje sve veće mogućnosti prevarantima. Forenzički revizori primjenjujući računovodstvena načela, vještine i istraživačke postupke, istražuju, prikupljaju dokaze i dokumentuju prevare i manipulacije finansijskim izvještajima. Greške, kriminalne radnje, manipulacije finansijskim izvještajima su negativne pojave, kojima će države kao i računovodstvena a posebno revizijska profesija u budućnosti posvetiti značajnu pažnju. Budućnost revizorskih usluga se karakteriše u održavanju koraka sa očekivanjima javnosti i poslovnog okruženja. (Budimir, 2015)

ZAKLJUČAK

Finansijske prevare predstavljanju veliki problem, radi se o manipulacijama računovodstvenim informacijama u cilju obmane korisnika finansijskih izvještaja, što stvara veliku štetu jednoj strani, odnosno korist onom ko lažira izvještaje. Pod prevarom se podrazumijeva: sve nezakonite radnje koje imaju karakteristike obmane, prikrivanja ili zloupotrebe povjerenja. Finansijske prevare nastaju kao rezultat stavljanja ličnih interesa ispred interesa privrednog društva kao cjelina. Prevara se pokušava zataškati kako bi se začuvala pozicija ili pridobile određene pogodnosti i iz tog razloga je finansijsku prevaru nije moguće u potpunosti iskorijeniti, ali je moguće određenim preventivnim mjerama i zakonskim odredbama kažnjavati počinioc, te tako uticati na smanjenje ove pojave. Počinioci prevara vješto manipulišu, odnosno prikrivaju svoje tragove,

koristeći tehnike kreativog računovodstva i teško ih je otkriti, pa predzeće mora poduzeti adekvatne mjere za otkrivanje i spečavanje prevara prijemnom raznih metoda i tehnika za otkrivanje istih.

Nemoguće je tačno znati koliko se prevara ne otkriva ili se ne izvještava, pa čak i izračuni zasnovani isključivo na poznatim slučajevima prevare vjerovatno nisu tačni i podcijenjeni su, jer mnogi umanjuju ili pogrešno izračunavaju iznos štete. Međutim, od izuzetne su važnosti aktivnosti kojima se pokušava utvrditi trošak prevare, jer sagledavanje veličine problema privlači pažnju na njen utjecaj, omogućava kompanijama da preciziraju rizik prijave i pomažu menadžmentu da donose razumne odluke o ulaganju u resurse i programe protiv prevare. Najvažniju ulogu u tom cilju ima forenzičko računovodstvo, koje treba da sprovodi kontrolu historijskih finansijskih podataka u svrhu otkrivanja nedospustivih radnji i prijevara radi obezbjeđivanja pouzdanosti i vjerodostojnosti finansijskih izvještaja. Uloga forenzičkog računovodstva je da na temelju vjerodostojnih dokaza daje nezavisno i nepristrasno mišljenje o uzrocima prevara, da ih analizira, da sagleda njene posljedice, da analizira i otkrije nepošteno finansijsko izvještavanje. Forenzički računovođa djeluju preventivno, moraju posjedovati široko znanje iz računovodstva, revizije, prava, kriminalistike, te istraživačke vještine.

LITERATURA

1. Belak, V. (2017). *Lažiranje finansijskih izvještaja, prijave i računovodstvena forenzika, 60 slučajeva iz prakse*. Mostar: Ficron.
2. Budimir, N. (2015). *Forenzičko računovodstvo i njegov značaj za pouzdanost finansijskih izvještaja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Pravno-Ekonomske Pogledi.
3. Crumbley, D. (2007). *Forensic and Investigative Accounting*. CCH a Wolters Kluwer business.
4. GM-Konsalting. (05. 04 2023). *Forenzička kontrola*. Preuzeto od GM Konsalting: <http://www.gmkonsalting.com/forenzicka-kontrola/>
5. *International Accounting Standards Board*. (2019). Preuzeto od International Accounting Standards Board.

6. Isaković-Kaplan, Š. (2016). *Forenzičko računovodstvo*. Fojnica: Štamparija Fojnica d.d.
7. Ljubojević, M. (2015). *Računovodstvene prevare, preventivna i reaktivna odbrana*. Novi Sad.
8. M. Mitrić ; A. Stanković; A. Lakićević. (2012). Forenzičko računovodstvo- karika koja nedostaje u obrazovanju i praksi. *Management Časopis za teoriju i praksu menadžmenta*.
9. Omerović, M. (2018). Nezavisna revizija javnih rashoda. *Poslovni konsultant*, 48-60.
10. Piljić, J. (2012). *Analiza finansijskih izvještaja – Utjecaj izbora i primjene računovodstvenih politika na finansijski položaj i uspjehnost poslovanja gospodarskog društva*. Tuzla: „Off-set“, Tuzla.
11. S. Bijelić; S. Ćurovac. (2016). *Pojavni oblici privrednog kriminala i način njihovog dokazivanja*. Sarajevo: Edukativni modul, Sarajevo.

12. Stanišić, M. (2009). *Revizija*. Beograd: Univerzitet Singidunum, Beograd.
13. The Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) . (2016). *Report to the Nations*.
14. The Association of Certified Fraud Examiners (ACFE). (2018). *“Report to the Nations” GLOBAL STUDY ON OCCUPATIONAL FRAUD AND ABUSE*.
15. Vukoja, B. (2012). *Značaj forenzičkog računovodstva i revizije za pouzdanost finansijskih izvještaja u BiH*. Banja Luka: „Financing“, Finrar d.o.o.Banja Luka i Financing d.o.o. Brčko.
16. Vukoja B. ; Unković I. (2013). *Primjena metoda interne revizije i kontrole kao instrument za otkrivanje kriminalnih radnji i prevara*.
17. Z. Rezaee ; R. Riley . (2014). *Prijevara u finansijskim izvještajima, Sprječavanje i otkrivanje*. Neum: Mate.

Mr. Elmir Ramić¹ISTRAŽIVANJE UTICAJA JAVNOG DUGA NA
SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINIANALYSIS OF THE IMPACT OF PUBLIC DEBT ON THE
GRAY ECONOMY IN BOSNIA AND HERZEGOVINAPREGLEDNI RAD
UDK:
DOI:

SAŽETAK

Finansijska kriza koja je više od petnaest godina prisutna na svjetskom finansijskom tržištu uticala je na destabilizaciju javnih finansija, posebno zemalja u tranziciji gdje najčešće dolazi do smanjenja prihoda države uz rast državnih izdataka i potrebe za javnim zaduživanjem. Javni dug je vanredni nefiskalni prihod države koji služi za finansiranje javne potrošnje, a posljedica je proračunskih deficita, odnosno prekomjernih rashoda u odnosu na prihode države u prošlosti. O visini i strukturi javnog duga ovise praktično sva ekonomska kretanja u privredi, te upravljanje javnim dugom postaje sve važniji dio ukupne ekonomske politike zemlje. Rast javnog duga u dugom roku mora biti manji od stope privrednog rasta ako se žele izbjeći problemi nelikvidnosti zemlje. Autor u ovom radu analizira uticaj javnog duga na sivu ekonomiju /uticaj vanjskog i unutrašnjeg duga /.

Ključne riječi: finansijska kriza, siva ekonomija, javni dug

ABSTRACT

The financial crisis, which has been present on the world financial market for more than fifteen years, has affected the destabilization of public finances, especially in countries in transition, where there is often a decrease in state income with an increase in state expenditures and the need for public borrowing. Public debt is an extraordinary non-fiscal revenue of the state that serves to finance public spending, and is a consequence of budget deficits, i.e. excessive expenditures compared to state revenues in the past. Virtually all economic developments in the economy depend on the amount and structure of the public debt, and public debt management is becoming an increasingly important part of the country's overall economic policy. The growth of public debt in the long term must be lower than the rate of economic growth if the country's insolvency problems are to be avoided. In this paper, the

¹ Mr. Elmir Ramić, Federalna uprava za inspeksijske poslove Sarajevo-Glavni federalni tržišni inspektor, e-mail: elmir.ramic1959@gmail.com

**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - "IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU

author analyzes the impact of public debt on the gray economy / the impact of external and internal debt /.

Keywords: financial crisis, gray economy, public deb

UVOD

Ovaj rad ima za cilj dokazati uticaj visine javnog duga Bosne i Hercegovine / uticaj vanjskog i uticaj unutrašnjeg duga / na povećanje ili smanjenje sive ekonomije. U analizi su korišteni određeni parametri za period od 2012. do 2021. godine po pitanju uticaja sive ekonomije u Bosni i Hercegovini na finansijski sektor, odnosno podaci koji pokazuju unutrašnji i vanjski dug, iako postoji velika kontroverza u stavovima unutrašnjeg duga Bosne i Hercegovine. Naime, vanjski dug je toliki koliki jeste, međutim unutrašnji dug je česta meta makroekonomista, koji smatraju da je on znatno veći nego što se predstavlja, te da kod računanja unutrašnjeg duga, nisu uključeni svi parametri koji bi trebali biti sastavni dio istog. Problem i predmet istraživanja jest upravo uticaj visine javnog duga na neformalni dio formalne ekonomije, odnosno sivu ekonomiju, njihova korelacija. Svrha i cilj ovog rada je da kroz prikaz visine javnog duga, njegovo povećanje ili smanjenje, odnosno kontrolu namjenskog trošenja sredstava dokaže uticaj na sivu ekonomiju kao izuzetno štetnu pojavu na privredni rast Bosne i Hercegovine.

1. TEORIJSKE OSNOVE
SIVE EKONOMIJE

Siva ekonomija je svaka ekonomska aktivnost koja se obavlja na način da se izbjegne zakon, oporezivanje i nadzor države, u cilju sticanja koristi za sebe, a na štetu države, odgovorne privrede i građana. Suština aktivnosti u sivoj zoni jeste neprijavljivanje prihoda odnosno izbjegavanje plaćanja poreza i neporeskih nameta kako bi se uvećala zarada. U sivoj ekonomiji posluju firme koje su registrovane, ali nalaze prilike da izbjegniju obaveze prema državi na nedozvoljene načine – isplaćivanjem djela zarada „na ruke“, neprijavljivanjem djela ili svih radnika, neizdavanjem računa i dr. Na pojavu i rast sive ekonomije najviše utiču nepovoljni uslovi za poslovanje, prije svega

visok nivo poreskih zahvatanja, komplikovana birokratija i smanjenje raspoloživog kapitala na tržištu usled ekonomskih kriza.

Obavljanje ekonomskih aktivnosti u modernim privredama određeni su brojnim pravnim normama kojima savremena država nastoji da regulira privredni život, da evidentira i oporezuje ekonomsku aktivnost i da upravlja privrednim razvojem. Međutim, koliko god država putem svojih institucija nastojala da pravno regulira obavljanje ekonomskih aktivnosti, uvijek postoje segmenti u kojima veći ili manji obim ekonomskih transakcija ostaje izvan djelovanja propisa. Ova odstupanja privrednih subjekata od relevantnih pravnih normi u pojedinim periodima postala su značajna, pa je znatan dio ekonomske aktivnosti ostajao izvan domašaja poreskih vlasti i statistike. Postalo je neophodno da se ove transakcije posebno istražuju i da se procjenjuje njihov obim i uticaj na veličinu i strukturu bruto domaćeg proizvoda, državnog budžeta i drugih makroekonomskih pokazatelja. Ova istraživanja su od posebnog značaja za zemlje u ekonomskoj krizi nastaloj u uvjetima rata, kao i za privrede u tranziciji u kojima se ekonomski ambijent iz osnova mijenja. Vrlo je teško bliže odrediti pojam sive ekonomije, a prvenstveno zbog nedostatka podataka što proizlazi iz same njene prirode.

„Siva ekonomija predstavlja ekonomsku aktivnost koja se ne verifikuje u skladu sa propisima koji vrijede na datom području za obavljanje takve ekonomske aktivnosti. Ona predstavlja onaj dio ekonomske aktivnosti koji nije statistički registrovan, djelimično ili u cjelini, u skladu sa važećim propisima. Bilo koja definicija sive ekonomije teško se može prihvatiti kao univerzalna i potpuno precizna, jer se siva ekonomija javlja u različitim oblicima, u različitim djelatnostima, ispoljava se različitim intenzitetom, uključuje različite kategorije stanovništva, temelji se na različitim regulacijama legalne ekonomije i slično. Zbog toga, navedena definicija se može prihvatiti kao opšta definicija koja odražava samo zajedničku karakteristiku svih pojavnih oblika sive ekonomije.

Bez obzira kako definisali sivu ekonomiju, ili koji naziv koristili za ono što ona u najširem smislu obuhvata, samo njeno pominjanje asocira na aktivnosti koje nisu formalno registrovane, koje nisu statistički iskazane, koje u nekom vidu krše postojeće propise,

aktivnosti o kojima ne postoje informacije i koje donose koristi subjektima koji ih obavljaju na štetu opšteg interesa. *Siva ekonomija je neformalni dio formalne ekonomije.* Na osnovu formalno-pravnog kriterijuma, sivu ekonomiju možemo označiti kao dozvoljeni oblik ekonomske aktivnosti, ali koja se ne odvija u okvirima važeće formalno-pravne regulative za taj oblik aktivnosti. Dakle, to je djelatnost koja je ekonomski legitimna, ali je pravno ilegalna. Nasuprot njoj je regularna ekonomija koja je istovremeno i legitimna i legalna.⁴²

Siva ekonomija je, kao što smo objasnili, ekonomski legitimna, ali pravno ilegalna. Međutim, postoji i dio ekonomskih aktivnosti koji je zabranjen tako da se on ne može svrstati u sivu ekonomiju, mada ispunjava kriterijum ilegalnosti. Ove aktivnosti možemo svrstati u takozvanu „crnu ekonomiju“ (npr. utaja poreza, promet droga, prostitucija, „reket“, pljačka, trgovina ljudima, šverc oružja i drugo). Često se „siva“ i „crna ekonomija“ prepliću, jer obavljanje legalne aktivnosti na ilegalan način uvijek podrazumijeva i elemente „crne“ ekonomije (npr. promet robe na sivom tržištu uvijek uključuje i utaju poreza).

2. JAVNI DUG

Javni dug je vanredni nefiskalni prihod države koji služi za finansiranje javne potrošnje, a posljedica je proračunskih deficita, odnosno prekomjernih rashoda u odnosu na prihode države u prošlosti. O visini i strukturi javnog duga ovise praktično sva ekonomska kretanja u privredi, te upravljanje javnim dugom postaje sve važniji dio ukupne ekonomske politike zemlje. Rast javnog duga u dugom roku mora biti manji od stope privrednog rasta ako se žele izbjeći problemi nelikvidnosti zemlje. Zato su kao osnovni uvjeti ulaska u Evropsku monetarnu uniju postavljena ograničenja udjela proračunskog deficita u GDP-u do 3% (što je otprilike stopa privrednog rasta razvijenih zemalja u dugom roku) i udjela javnog duga u GDP-u do 60%. Bosna i Hercegovina je zemlja s znatno bržim rastom javnog duga u odnosu na stopu privrednog rasta. Pored toga, glavni problem u dugom roku će biti to što se sredstva javnog duga koriste

za finansiranje javne potrošnje koja je dominantno neproizvodna, zbog preglomaznog ustroja zemlje i neracionalne potrošnje.

Kada se govori o javnom dugu Bosne i Hercegovine misli se na vanjski dug i unutrašnji dug. Prema Zakonu o zaduživanju, dugu i jamstvima BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 52/05, 103/09 i 90/16) vanjski dug Bosne i Hercegovine uključuje:

- Vanjski državni dug
- Vanjski dug entiteta i Distrikta

Vanjski državni dug je državni dug nastao u skladu s međunarodnim sporazumom. Državni dug je dug izražen u domaćoj valuti, čiji je zajmoprimatelj Ministarstvo finansija i trezora BiH, u ime Bosne i Hercegovine. Ministarstvo finansija i trezora Bosne i Hercegovine odgovorno je za vođenje pregovora i provedbu procedura za zaključivanje kreditnih sporazuma kojim se država zadužuje po osnovi vanjskog državnog duga.

Vanjski dug entiteta i Distrikta je dug entiteta/ Distrikta koji je predmet međunarodnog sporazuma zaključenog u skladu s procedurama definiranim Zakonom. Dug entiteta i Distrikta je dug izražen u domaćoj valuti čiji je zajmoprimatelj, izravno ili neizravno, ministarstvo financija entiteta u ime entiteta i Direkcija za finansije Brčko distrikta BiH u ime Distrikta. Entiteti i Distrikt mogu se zadužiti po osnovi vanjskog duga, uz prethodnu suglasnost Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Vanjski dug entiteta i Distrikta u nadležnosti je entiteta i Distrikta i država nema nikakve obveze u vezi s tim dugom.

Unutrašnji dug Bosne i Hercegovine uključuje:

- Direktni unutrašnji državni dug
- Indirektni unutrašnji državni dug

Direktni unutrašnji državni dug je unutrašnji državni dug nastao izravno u ime Bosne i Hercegovine. Zaduzivanje po osnovi direktnog unutrašnjeg državnog duga moguće je za: finansiranje državnog proračunskog deficita proizašlog iz gotovinskog toka ; finansiranje državnog proračunskog deficita u slučajevima kada Ministarstvo procijeni da odobreni rashodi prelaze ili će prijeći iznos državnih prihoda; refinansiranje neizmirenog izravnog unutrašnjeg i vanjskog državnog duga ; plaćanje državnih garancija,

2 Tomaš R., Kriza i siva ekonomija u Bosni i Hercegovini; Crisis and gray economy in Bosnia and Hercegovina,, Fridrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo 2010, str. 33

u cijelosti ili djelomično, u slučaju da zajmoprimatelj ne ispuni svoje finansijske obaveze ; plaćanje troškova servisiranja državnog duga, uključujući i povezane troškove kao što su: emisija vrijednosnih papira, održavanje računa, amortizacija, fiskalni agencijski troškovi ; finansiranje kapitalnih investicija; i/ili finansiranje fonda proračunskih rezervi i rezervi države. Direktni unutrašnji državni dug predstavlja apsolutnu i bezuvjetnu obavezu države u skladu s uvjetima vrijednosnih papira Bosne i Hercegovine i kreditnih sporazuma. Ograničenja iznosa direktnog unutrašnjeg državnog duga određuju se Zakonom o izvršenju proračuna.

Indirektni unutrašnji državni dug je unutrašnji državni dug nastao na zahtjev i u ime dužnika, a vraća ga država isključivo iz sredstava koja taj dužnik uplati za svoj relevantni unutrašnji dug. Stvaranje obaveza po osnovi indirektnog unutrašnjeg državnog duga moguće je za finansiranje relevantnog unutrašnjeg duga jednog ili više dužnika.

3. ANALIZA UTICAJA JAVNOG DUGA NA SIVU EKONOMIJU

Analiza uticaja javnog duga na povećanje ili smanjenje sive ekonomije odnosno njihovu korelaciju prikazati će se na osnovu sekundarnog istraživanja podataka Godišnjih izvještaja Centralne banke Bosne i Hercegovine za period 2012-2021 godine i podataka istraživanja autora

Tabela 1. Javni dug BiH u 000.000 KM

GODI-NA	VANJS-KI DUG	UN-UTRAŠN-JI DUG	JAVNI DUG
2012	7.155	3.332	10.487
2013	7.405	3.018	10.423
2014	8.218	3.298	11.516
2015	8.411	3.538	11.949
2016	8.547	3.550	12.097
2017	7.853	3.501	11.364
2018	8.204	3.310	11.514
2019	8.142	3.035	11.177
2020	8.690	2.818	11.508
2021	9.697	3.118	12.815

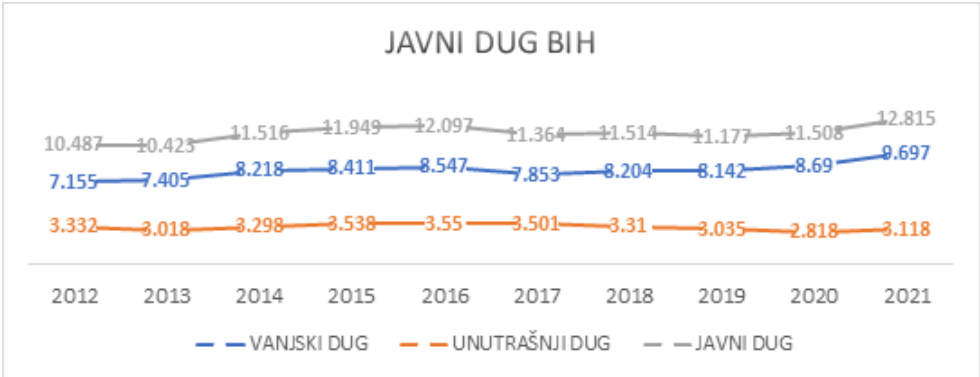
Izvor: Godišnji izvještaji Centralne banke BiH

Javni dug u Bosni i Hercegovini ima tendenciju rasta, samo je između 2012 i 2013.godine imao pad, dok svake naredne godine je bilježio rast. Ako se pogleda struktura vanjskog i unutrašnjeg duga, može se zaključiti da unutrašnji dug stagnira ili ima mali pad, dok vanjski dug ima konstantan rasr, osim u periodu između 2016 i 2017.godine. Upravo se ekonomisti ne slažu sa izosom unutrašnjeg duga, te smatraju da je on značajno veći, jer se u isti ne uključuju svi parametri, koji bi po definiciji unutrašnjeg duga trebali biti uključeni. Također, mnogi smatraju da isti nikad nije ni izračunat u potpunosti, da i ne postoje svi podaci koji ulaze u unutrašnji dug. Osnovna pitanja koja se postavljaju vežu se za restituciju i državnu imovinu. Evropska Unija je 1995. godine donijela rezoluciju koja se bavi pitanjem denacionalizacije i restitucije te ona u svoje članstvo ne prihvata države koje ne ispunjavaju svoje međunarodno-pravne obaveze. „Priča o denacionalizaciji i restituciji najdirektnije je vezana za državnu imovinu. Upravo zaustavljanje procesa denacionalizacija bio je pokušaj koji još uvijek traje, etniciziranje teritorija i traženje rješenja koja bi međuentitetsku liniju i međukantonalnu liniju razgraničenja prenijela u tzv. zemljišno-knjižne granice. Malo je znano da je u setu zakona o privatizaciji iz 1997. godine u sklopu certifikacijske privatizacije bio ponuđen zakon da se restitucija rješava certifikatskim modelom isplate recesioni povjerilaca i sva je sreća da je bilo dovoljno otpora da taj zakon bude izbačen i ne bude prihvaćen. Prvi pokušaj denacionalizacije bio je 2000. godine, ali je Vlada Republike Srpske pokušala da to pitanje riješi donošenjem entitetskog zakona. Tadašnji visoki predstavnik je 2002. godine zaustavio proces i jasno uputio da se pitanje denacionalizacije mora riješiti donošenjem zakona na nivou države. Naredni pokušaj rješavanja pitanja denacionalizacije dogodio se 2007. godine poslije ratifikacije Sporazuma o sukcesiji i tada je Ministarstvo pravde BiH ponudilo jedan od mogućih modela, ali isti problem se i tada javio u procesu prihvatanja prijedloga jer je RS istrajavala na entietskim privatizacijama. Od 2007. godine stvari su u nekoj vrsti adaptiranja, a pitanje se aktiviralo ponovno u kontekstu petog cilja obaveze rješavanja državne imovine. Pitanje denacionalizacije državne imovine je jedan od uslova za ulazak BiH u EU.“³ Država se smatra da je prezadužena onda kada je

3 <http://www.klix.ba>, datum pristupanja 23.05.2023 godine

njen ukupan javni dug preko 50% GDP-a, trenutno je on oko 40% prema trenutnom prikazu unutrašnjeg i vanjskog duga u Bosni i Hercegovini. Grafički prikaz strukture odgovora je na grafikonu koji slijedi.

Grafikon 1: Javni dug Bosne i Hercegovine

Obrada autora Excel

Tabela 2. Deskriptivna statistika javnog duga

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Vanjski dug	10	7.16	9.70	8.2322	.70584
Unutrašnji dug	10	2.82	3.55	3.2518	.24780
Ukupan javni dug	10	10.42	12.82	11.4850	.71449
Valid N (listwise)	10				

Izvor: Obrada autora u statističkom paketu SPSS 20.

Prema rezultatima deskriptivne statistike može se zaključiti da je ukupan vanjski dug u prosjeku posljednjih 10 godina iznosio 8,2322 milijarde KM, dok je unutrašnji dug u prosjeku iznosio 3,2518 KM, a ukupan dug u prosjeku 11,485 milijardi KM. Prema rezultatima odstupanja, može se zaključiti da ona nisu velika, a iznose oko 705 miliona KM; za vanjski dug, 247 miliona KM za unutrašnji dug i 714 miliona KM, za ukupan javni dug.

Tabela 3. Siva ekonomija

Godina	Siva ekonomija
2012	32
2013	31.5
2014	31
2015	32
2016	30
2017	31
2018	32
2019	29
2020	28.5
2021	28

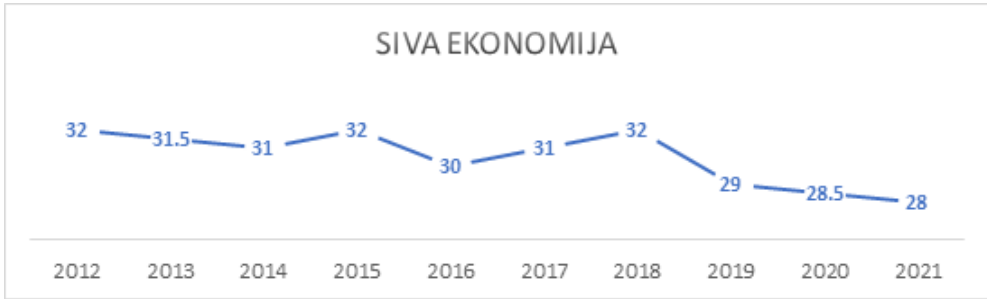
Izvor: Autor na osnovu istraživanja

Prethodna tabela pokazuje podatke koji su dostupni i mjere koeficijent sive ekonomije u Bosni i Hercegovini. Prema tome, može se zaključiti da je on u padu u odnosu na 2012.godinu, ali ne značajno, već

minimalno. Grafički prikaz strukture odgovora je na grafičkom prikazu koji slijedi.

Prema rezultatima analize može se zaključiti da postoji jaka korelaciona veza između vanjskog javnog duga i sive ekonomije sa negativnim predznakom. Ovaj rezultat se može protumačiti da rast vanjskog duga utiče na smanjenje sive ekonomije. Prema tome, pri dodatnom zaduživanju, strani povjerioci postepeno smanjuju sivu ekonomiju. Ovdje se može govoriti o kontroli namjenskog trošenja sredstava pri vanjskom zaduživanju / kod Međunarodnog monetarnog fonda- MMF i Svjetske banke-Međunarodna banka za obnovu i razvoj-IBRD / i kvalitetnom osiguranju povrata sredstava. Kada se posmatra unutrašnji dug i korelacija sa sivom ekonomijom, ona ima isti predznak, koji pokazuju da rast sive ekonomije, prati rast unutrašnjeg duga. Gledano na ukupan javni dug, pokazuje da ima srednji koeficijent korelacija, a koji pokazuje da rast zaduženosti utiče na smanjenje sive ekonomije u BiH, ali u znatno manjoj mjeri, nego je to slučaj sa sivom ekonomijom i vanjskom dugom.

Grafikon 2. Siva ekonomija

Obrada autora Excel

Tabela 4. Korelacija siva ekonomija i javni dug

Correlations					
		Siva ekonomija	Vanjski dug	Unutrašnji dug	Ukupan javni dug
Siva ekonomija	Pearson Correlation	1	-.723*	.566*	-.517*
	Sig. (2-tailed)		.018	.028	.036
	N	10	10	10	10
Vanjski dug	Pearson Correlation	-.723*	1	-.140	.939**
	Sig. (2-tailed)	.018		.700	.000
	N	10	10	10	10
Unutrašnji dug	Pearson Correlation	.566*	-.140	1	.210
	Sig. (2-tailed)	.028	.700		.559
	N	10	10	10	10
Ukupan javni dug	Pearson Correlation	-.517*	.939**	.210	1
	Sig. (2-tailed)	.036	.000	.559	
	N	10	10	10	10
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).					
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).					

Izvor: Obrada autora u statističkom paketu SPSS 20.

ZAKLJUČAK

Suzbijanje sive ekonomije je jedan od prioriteta vlasti u Bosni i Hercegovini, ali Akcioni plan Vijeća ministara Bosne i Hercegovine za borbu protiv sive ekonomije nikada nije donesen. Također, nije donesen ni na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, dok je isti usvojen u Republici Srpskoj 2015 godine.

Politika u Europskoj uniji se sve više preusmjerava s nastojanja da se neprijavljena ekonomija iskorijeni prema nastojanjima da se neprijavljeni rad uključi u prijavljenu ekonomiju. Stoga se pristup politike koji trenutačno prevladava u cijelom EU-u - odvracanje, koji se temelji na povećanju rizika od otkrivanja i kazni, sve više nadopunjuje širim rasponom mjera, uključujući pristupe koji se temelje na

omogućivanju usklađivanja i preuzimanju obaveza. U okviru sveobuhvatnog pristupa politike rješavanju problema neprijavljene ekonomije strateški se i koordinirano iskorištava cijeli raspon pristupa koji se temelje na odvracanju, omogućivanju usklađivanja i preuzimanju obaveza.

Javni dug u Bosni i Hercegovini ima tendenciju rasta, samo je između 2012 i 2013.godine imao pad, dok svake naredne godine je bilježio rast. Ako se pogleda struktura vanjskog i unutrašnjeg duga, može se zaključiti da unutrašnji dug stagnira ili ima mali pad, dok vanjski dug ima konstantan rast, osim u periodu između 2016 i 2017.godine.

Na osnovu sekundarnih istraživanja javnog duga i rezultatima analize može se zaključiti da postoji jaka

korelaciona veza između vanjskog javnog duga i sive ekonomije sa negativnim predznakom. Ovaj rezultat se može protumačiti da rast vanjskog duga utiče na smanjenje sive ekonomije. Prema tome, pri dodatnom zaduživanju, strani povjerioci postepeno smanjuju sivu ekonomiju što nije slučaj sa unutrašnjim dugom, gdje korelacija ima isti predznak, koji pokazuju da rast sive ekonomije, prati rast unutrašnjeg duga.

Iz prethodnog se može zaključiti da je osiguranje vanjskog zaduživanja daleko veće od unutrašnjeg i kao osnovni zadatak daljeg uređivanja finansijskog sistema i finansijskog tržište u Bosni i Hercegovini je kvalitetno upravljanja rizicima identifikacija, kvantifikacija i pravilno upravljanje faktorim finansijskih rizika.

Upravljanje dugom je takode veoma važna za smanjenje sive ekonomije i predstavlja proces donošenja i implementacije strategije upravljanja dugom u cilju prikupljanja potrebnog iznosa finansijskih sredstava, ispunjavanja ciljeva vezanih za rizike i troškove duga, kao i ispunjavanje svih ostalih ciljeva upravljanja dugom definisanim u strategiji. Glavni cilj upravljanja dugom je osigurati da se potrebe finansiranja vlade zadovolje po najnižem mogućem trošku uz prihvatljivi nivo rizika u srednjoročnom periodu. S tim u vezi, srednjoročna strategija upravljanja dugom operacionalizira te ciljeve i predstavlja plan koji se namjerava implementirati u srednjoročnom periodu u cilju postizanja željene strukture portfelja duga, koja odražava vladine preference u smislu balansa između troškova i rizika.

Donošenje Akcionog plana Bosne i Hercegovine za borbu protiv sive ekonomije uz striktno poštivanje propisanih mjera i nadzor izvršioca, kao i implementiranje javnog duga u isti, vođenje kvalitetne vanjske ekonomske politike će sigurno doprinijeti smanjenju djelovanja sive ekonomije odnosno, smanjiti će se negativni uticaji sive ekonomije / misli se na gubitke u BDP, smanjenju stranih direktnih investicija /SDI/, padu standarda građana itd.

LITERATURA

1. Mishkin S. F., Eakins G. S., Finansijska tržišta i institucije, Mate d.o.o. Zagreb, 2019,
2. Mishkin, F.S. , Ekonomija novca, bankarstva i finansijskih tržišta. Zagreb, Mate d.o.o., 2010
3. Plakalović N., Monetarna ekonomija, Sarajevo, 2004
4. Tomaš R., Kriza i siva ekonomija u Bosni i Hercegovini, Friedrigh-Ebert-Stiftung BiH Sarajevo, 2010
5. Živković, A., Dželetović, M., Bojović, P., Monetarne finansije, Beograd, Varaždin: FOI., 2008
6. <http://www.mft.gov.ba>
7. <http://www.klix.ba>
8. <http://hrčak.srce.hr>
9. Zakon o zaduživanju, dugu i jamstvima BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 52/05, 103/09 i 90/16)

9.

STRUČNI RAD
UDK:
DOI:

MSc Zorica Jović¹

POSTUPCI ZA OTKRIVANJE KRIMINALNIH RADNJI I PREVARA

PROCEDURES FOR DETECTING CRIMINAL ACTS AND FRAUDS

SAŽETAK

Cilj ovog rada jeste sastavljanje detaljnih informacija o slučajevima profesionalnih prevara u kritičnim oblastima, metode kojima je profesionalno izvršena prevara, metode kojima su profesionalne prevare otkrivene, faze istraživanja prevara i kriminalnih radnji, uloge i odgovornosti u postupku istraživanja, tipove organizacije u kojima se najčešće vrše prevarne radnje, kategorije profesionalnih prevara kao i hijerarhijski položaji izvršioca prevara u organizacijama. Štete nastale kao posledica prevara su neverovatno velike te nam sadržina ovog rada pomaže da pružimo uvid u to koliko veliki problem može biti. Pored navedenih istraživanja prikazanih u radu, prikazani su i indikatori kriminalnih radnji, faktori koji utiču na kriminalne radnje koji pomažu pri prepoznavanju počinioca izvršenog dela. Prema podacima ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) od početka praćenja podataka o slučajevima profesionalne prevare od 1996. godine, pregledano je hiljade slučajeva u kojima su zaposleni kolektivno ukrali milijarde dolara od svojih poslodavaca i ti slučajevi bili su samo kapljica u moru slučajeva. Svaka organizacija koja posluje širom sveta je ranjiva ili potencijalno ranjiva na prevare od strane zaposlenih.

Ključne reči: kriminalne radnje, šeme prevarnih radnji, optužbe, činjenice, zaposleni.

ABSTRACT

The aim of this paper is to compile detailed information on cases of professional fraud in critical areas, the methods by which professional fraud was committed, the methods by which professional fraud was detected, the stages of investigation of fraud and criminal acts, roles and responsibilities in the investigation process, types of organizations in which most often they commit fraudulent acts, categories of professional frauds as well as hierarchical positions of perpetrators of fraud

¹ Germaniasport, Menadžer sektora interne revizije
**Rad prezentovan na 1. Međunarodnoj naučno – istraživačkoj konferenciji ISCFA 2023 - “IZAZOVI FORENZIČKOG RACUNOVODSTVA U INFLATORNOM OKRUZENJU

in organizations. The damage caused as a result of fraud is incredibly large and the content of this paper helps to give us an insight into how big the problem can be. In addition to the aforementioned research presented in the paper, indicators of criminal acts, factors that influence criminal acts that help in recognizing the perpetrator of the committed act are also presented. According to the ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), since it began tracking professional fraud cases in 1996, thousands of cases have been reviewed in which employees collectively stole billions of dollars from their employers, and those cases were just a drop in the bucket. Any organization that operates worldwide is vulnerable or potentially vulnerable to employee fraud.

Keywords: criminal acts, fraud schemes, accusations, facts, employees.

UVOD

Razumevanje uticaja problema kriminalnih radnji može pomoći vlasnicima preduzeća da budu praktični kako bi sprečili krađu u budućnosti. Unapređenje kolektivnog razumevanja i podizanje svesti o visokom riziku profesionalnih prevara u svim industrijama i sferama poslovanja jeste jedan od ciljeva ovog rada. Kada se procenjuju kontrole za sprečavanje ili umanjivanje rizika neke organizacije, moraju se u obzir uzeti troškovi i korist. Procenom treba da se razmotri da li kriminalnu radnju može izvršiti pojedinac ili je neophodno uključiti više izvršioca. U praksi, stopostotna prevencija kriminalne radnje niti je moguća niti isplativa. Takođe treba razmotriti i negativne efekte neopravdanih sumnji u zaposlene ili utiska da se zaposlenima ne veruje. Idealno bi bilo definisati politiku sprečavanja kriminalnih radnji u preduzeću koja definiše uloge, odgovornosti kao i plan za reagovanje koji se primenjuje u slučaju da postoji sumnja da je izvršen prekršaj. Prilikom procene rizika od prevare u organizaciji i dizajnirane borbe protiv prevara i kontrole, važno je da se obrati pažnja na činjenicu da mnoge prevare - uključujući skoro jednu trećinu slučajeva u prikazanom istraživanju koje je sprovedla ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), kako je prikazano na slici 4 - uključuju više njih u oblik profesionalne prevare. Korupcija

predstavlja jedan od najznačajnijih rizika od prevara za organizacije u celom svetu. Razumevanje specifičnih faktora uključenih u šeme korupcije može pomoći organizacijama da ih efikasno spreče, otkriju i istraže. Čin prevara obično uključuje ne samo izvršenje same šeme prevare, već i radnje da prikrije nedela. Razumevanje metoda koje prevaranti koriste da bi pokrili svoja krivična dela mogu pomoći organizacijama da bolje osmisle mehanizme prevencije i otkriju znake upozorenja na prevaru. Razumevanje metoda pomoću kojih su profesionalne prevare otkrivene je presudno i za šeme istrage i za primenu efikasne strategije prevencije.

DEFINISANJE KRIMINALNE RADNJE

Kriminalne radnje obuhvataju niz nepravilnosti i nezakonitih dela koje karakteriše namerno obmanjivanje ili pogrešno prikazivanje a za koje pojedinac zna da je pogrešno ili ne veruje da je tačno. Kriminalnu radnju vrši osoba koja zna da će kao rezultat ostvariti nezakonitu korist za sebe, organizaciju ili drugu osobu, pri čemu kriminalna radnja može biti izvršena od strane lica izvan i unutar organizacije.

- Kriminalna radnja na štetu organizacije** se obično vrši zarad omogućavanja ostvarivanja direktne ili indirektne koristi za zaposlenog, pojedinca van organizacije ili drugu organizaciju. U nastavku su prikazani primeri takvih radnji:
 - Prihvatanje mita ili provizije (nezakonite)
 - Odvratanje zaposlenog ili spoljnog lica od potencijalno profitabilne transakcije koja bi generalno stvorila profit za organizaciju
 - Pronevera koju karakteriše nezakonito prisvajanje novca ili imovine i falsifikovanje finansijske dokumentacije radi prikrivanja dela, kako bi se otežalo njegovo otkrivanje
 - Namerno prikrivanje ili pogrešno prikazivanje događaja, transakcija ili podataka
 - Potraživanja za usluge i robu koje, u stvari nisu pružene organizaciji
 - Namerno nedelovanje u situacijama u kojima se od strane kompanije ili zakona zahteva sprovođenje određenih akcija
 - Neovlašćeno ili nezakonito korišćenje poverljivih informacija ili informacija koje su tuđe vlasništvo.

- Neovlašćena ili nezakonita manipulacija informacionim mrežama ili operativnim sistemima
- Krađa

- Kriminalna radnja čija je svrha da omogući korist organizaciji** stvara takvu mogućnost korišćenjem nepravedene ili nepoštene prednosti koja takođe može da dovede u zabludu eksternu stranu. Počinioći takvih dela obično ostvaruju indirektne licne koristi, kao što su isplate bonusa direktorima ili unapređenja. U nastavku su prikazani primeri takvih radnji:

- Nedoovoljene isplate, kao što su nezakoniti politički doprinosi, mito i provizije, kao i plaćanja državnih činovnika, posrednicima državne administracije, klijentima ili dobavljačima
- Namerno i nepravilno prikazivanje ili procena transakcija, imovine, obaveza i prihoda
- Namerno i nepravilno određivanje transernih cena (na primer, vrednovanje robe razmenjene između povezanih organizacija)
- Prodaja ili prenos fiktivne ili netačno prikazane imovine
- Namerno nedokumentovanje ili neobelođivanje značajnih informacija tačno i potpuno, kako bi se eksternim stranama organizacija predstavila u boljem svetlu
- Prodaja ili prenos fiktivne ili netačno prikazane imovine
- Namerno nedelovanje u situacijama u kojima pravila kompanije ili zakon zahtevaju određene akcije
- Zabranjene poslovne aktivnosti kao što su one kojima se krše državni status, pravila, propisi i ugovori (Auditor, 2006).

Faktori uticanja

Obično postoje tri faktora koji utiču na izvršenje prevare. To su:

- Prilika**
 - Proces može biti osmišljen pravilno za tipične uslove. Međutim, mogu se pojaviti okolnosti da nešto pođe pogrešno ili se stvore uslovi da kontrola ne bude uspešna.
 - Prilika za prevaru može nastati zbog lošeg koncepta kontrole ili zbog nedostatka

kontrola. Na primer, može biti razvijen sistem koji naizgled obezbeđuje imovinu, ali u kome nedostaje važna kontrola. Svako ko je svestan ovog nedostatka može bez mnogo truda da uzme ono što želi.

- Lica na odgovornim pozicijama mogu da stvore mogućnost zaobilaženja postojećih kontrola, zato što im podređeni ili slabe kontrole omogućavaju zaobilaženje pravila.

- Motiv** (koji se takođe naziva podsticaj ili pritisak)

- Dok ljudi mogu da opravdaju svoja dela, mora postojati motiv koji ih tera da se ponašaju na određeni način
- Moć je veliki motivator
- Zadovoljavanje želje kao što je pohlepa ili zavist
- Pritisak bilo da je u pitanju fizički stres ili pritisak eksternih strana

- Opravdanje**

- Većina pojedinaca smatra sebe dobrim osobama, čak iako povremeno urade nešto loše. Da bi sebe ubedili da su još uvek dobre osobe, oni mogu da opravdaju ili poriču svoja dela. Na primer, ovi pojedinci možda smatraju da su imali parvo na ukradenu stvar ili da ukoliko izvršni rukovodioci krše pravila, onda je u redu da i drugi to čine.
- Neki ljudi će raditi stvari koje su definisane kao neprihvatljivo ponašanje od strane organizacije, ali koje su uobičajene u okviru njihove kulture ili su ih prethodni poslodavci prihvatili. Kao rezultat, ovi pojedinci neće poštovati pravila za koja im se čini da su besmislena.
- Neki ljudi imaju periode finansijskih teškoća u toku života, usled skupih navika, ili usled drugih pritisaka. Kao posledica toga, oni se pravdaju da samo pozajmljuju novac i da će ga, kada im se situacija poboljša, vratiti. Drugi mogu da osećaju da krađa od kompanije nije loša stvar i na taj način vrše depersonalizaciju samog čina (Auditor, 2006).

Indikatori kriminalnih radnji

Indikatori kriminalnih radnji su:

- Neobični trendovi, kada se uporedni podaci menjaju na neobjašnjiv način

- Ponovo sastavljena ili izmenjena dokumentacija može biti dokaz o nedozvoljenom menjanju u cilju prikrivanja kriminalne radnje
- Nedostatak dokumentacije može signalizirati kriminalnu radnju kada su u pitanju osetljive stavke poput neiskorišćenih čekova ili narudžbenica
- Tragovi brisanja na dokumentaciji može biti znak neovlašćenih izmena
- Socijalne navike zaposlenih se ponekad koriste kao primer indikatora kriminalnih radnji naročito u situacijama kada se cini da troše više nego sto mogu sebi da priušte.

ISTRAŽIVANJE KRIMINALNE RADNJE

Istraživanje kriminalne radnje se sastoji od prikupljanja dovoljno informacija o određenim detaljima i obavljanja procedura neophodnih za određivanje da li je došlo do kriminalne radnje, o gubitku ili izloženostima uzrokovanih kriminalnom radnjom, o tome ko je učestvovao u prevari, kao i planu kriminalne radnje. Važan ishod istrage je da nedužna lica budu oslobođena sumnje. Istrage treba da budu osmišljene tako da se otkrije puna priroda o obim kriminalne aktivnosti, a ne samo događaja zbog kog je istraga započeta. Istraga obuhvata pripremu radnih papira/dokumentacije dovoljne za pokretanje sudskog postupka. Istragama i povezanim aktivnostima treba pažljivo upravljati uz poštovanje lokalnih zakona.

Uloga istražitelja (bilo da je dodeljena internoj reviziji ili drugima)

Plan istrage mora da se razvije za svaku pojedinačnu istragu, uz poštovanje procedura ili protokola organizacije. Glavni istraživač treba da utvrdi znanja, veštine i stručnost neophodne za efektivno sprovođenje istrage i imenuje odgovarajuće stručne kadrove u tim. Ovaj proces podrazumeva da ne postoji potencijalni sukob interesa u odnosu na lica nad kojima se vrši istraga ili sa bilo kojim drugim licima zaposlenim u organizaciji.

Planom se uzimaju u obzir metodi:

- Sakupljanja dokaza, putem posmatranja, intervjuisanja ili pisane izjave

- Dokumentovanje dokaza, uvažavajući zakonske propise o dokazima i poslovno korišćenje dokaza
- Određivanje obima kriminalne radnje
- Identifikovanja plana
- Procene uzorka
- Utvrđivanje počinioca

U bilo kom trenutku u ovom procesu, istražitelj može da zaključi da je optužba ili sumnja neosnovana i da pokrene postupak zatvaranja slučaja. Aktivnosti treba da se sprovedu u koordinaciji sa rukovodstvom, pravnim savetnikom i drugim stručnjacima. Treba proceniti nivo i stepen saučesništva u kriminalnoj radnji na nivou celokupne organizacije. Ova procena može da bude ključna u sprečavanju uništenja ili falsifikovanja ključnih dokaza, kao i u izbegavanju obmanjujućih informacija od lica koja su možda uključena u prevaru (Auditor, 2006).

Uloga rukovodstva

Rukovodstvo je odgovorno za razvoj kontrole procesa istrage, uključujući razvoj politika i procedura efektivne istrage i standarda za obradu podataka istrage, izveštavanje i komunikaciju. Takvi standardi se obično dokumentuju u okviru politike za borbu protiv kriminalnih radnji a interna revizija može da učestvuje u razvoju te politike.

Politikama treba da se razmotri stepen disciplinskih mera koje rukovodstvo može preduzeti prema zaposlenima, dobavljačima ili klijentima, uključujući i preduzimanje zakonskih mera za nadoknadu gubitka i pokretanja prekršajnih postupaka ili krivičnih postupaka. Za rukovodstvo je vazno da jasno definiše ovlašćenja i odgovornosti različitih uloga u postupku istrage, naročito odnosa između istražitelja i pravnog saveta. Politikama treba definisati ulogu koju istražitelj ima u procesu utvrđivanja da li je izvršena kriminalna radnja. Rukovodstvo treba da razmotri da li istražitelj ili rukovodstvo donosi zaključak o kriminalnoj radnji, ili kompanija podnosi činjenice određenim nadležnostima van kompanije koje donose zaključak (Auditor, 2006).

Metode otkivanja prevara

Razumevanje metoda pomoću kojih su profesionalne prevare otkrivene je presudno je i za šeme istrage i za primenu efikasne strategije prevencije. Budući

da su prijave najčešći metod otkrivanja, važno je razumeti odakle dolaze te prijave Slika 3 pokazuje da je nešto više od polovine svih prijava (55%) od strane zaposlenih iz organizacije u kojoj su iste nastale. Prijave koje su dovele do otkrivanja prevara je došlo od ljudi izvan organizacije: kupaca, dobavljači i konkurenta (18%). Pored toga, 16% prijava dolazi iz anonimnog izvora, demonstrirajući da značajan deo onih koji prijavljuju prevare nije želelo da se sazna njihov identitet.

Slika 1 – procentualni prikaz prijava

Izvor – ACFE

Organizacije često znaju biti veoma iznenađene kada otkriju da je zaposleni počinio prevaru, posebno ukoliko je već duže vremena zaposlen, jer su neretko nepripremljene i imaju slabe interne kontrole usmerene na odvrćanje od prevara. Takođe, često se zaboravlja da se pojedinci koji vrše prevaru najčešće ne ponašaju neprikladno i loše, jer žele da odaju utisak poštene osobe. Iz tih razloga, i brojnih drugih, za važno je da organizacija poseduje interne kontrole koje sprečavaju mogućnost za prevaru i smanjuju uzročne faktore kako bi umanjile rizik od prevare (Arežina, Mizdraković, & Knežević, 2016).

Faze istraživanja kriminalnih radnji

Iako je svaka istraga kriminalnih radnji jedinstvena, ipak je moguće definisati određene ključne faze i sastaviti standardizovane procedure koje se mogu primeniti u svakoj. One se rezimiraju ovako:

1. Primljena optužba. Optužba može doći iz raznih izvora uključujući:
 - Kontrole za otkrivanje - na primer, usaglašavanje salda sa bankom
 - Anonimne informacije - telefonom ili pismom

- Formalna žalba - recimo od dobavljača
- Zabrinutost koju neposredni rukovodilac izrazi o svojim zaposlenima
- Telefonska linija za alarmiranje
- Revizija - koja je saznala za neobjašnjen problem
- Kolege ili prijatelji koji čuju zaposlenog kako se hvali o nepoštenim aktivnostima
- Čista slučajnost

2. Utvrditi osnovne činjenice pre nego što se preduzmu stroge mere – Intervjuisati lice koje je pružilo informacije kada njemu odgovara. Time revizor stiče predstavu o ispravnosti optužbe, a dobija i neophodne informacije o kontekstu situacije.

3. Sprovođenje daljeg istraživanja šire situacije – To uključuje obezbeđivanje svih informacija koje su na raspolaganju revizoru bez ulaženja u oblast u kojoj je kriminalna radnja locirana. Ovo istraživanje podrazumeva pregledanje prethodnih dosijea revizije i dokumentacije koja se odnosi na tu oblast. Sledeći faktori pomažu ovom procesu:

- Identifikovanje tačne oblasti posla koja je predmet optužbe
- Izolovanje dešavanja u toj oblasti uključujući i dokumentaciju i informacije dobijene od te jedinice/filijale/odseka.
- Utvrđivanje rezultata u vidu dokumentacije, prihoda, izveštaja i usluga koji potiču iz te oblasti
- Utvrđivanje zaposlenih koji su u to umešani i izolovanje potencijalnih osumnjičenih
- Za svakog od zaposlenog prikupljanje profila sa imenom, godinama, ulogom, funkcijom, radnim stažom, polom, opisom, kolima, adresom, matičnim brojem i tako dalje
- Definisanje hijerarhije i strukture odgovornosti u tom odseku

4. Preliminarni izveštaj – u njemu se nagoveštava da li optužba može biti istinita i da li je treba istraživati.

5. Plan istrage – plan treba izvesti na osnovu diskusija sa rukovodstvom i u njemu treba naznačiti pristup, posao koji je neophodno obaviti, potrebne resurse i sve kontakte sa policijom ili drugim organima.

6. Definisanje prepreka – tokom istrage je neophodno odrediti prepreke na koje se može naići u istrazi kao što su dokumentacija koja nedostaje, izvori dokaza, prisustvo krivca, potreba za poverljivošću i menjanje dokumentacije.
7. Početna strategija - nove informacije će izaći na površinu i usvojena strategija će se menjati po potrebi. Ima nekoliko opcija koje se mogu razmotriti, uključujući:
- Smesta suspendovati zaposlene o kojima se radi
 - Pozvati policiju
 - Preduzeti prikrivena ispitivanja bez alarmiranja bilo koga ko nije uključen u celu stvar.
 - Poslati opšti podsetnik zaposlenima kod kojih se javlja nizak nivo zloupotrebe opreme
 - Sprovesti reviziju date oblasti – ovo je naročito korisno tamo gde su provere na licu mesta deo uobičajenog revizijskog pristupa
 - Izvršiti osmatranje
8. Osmatranje - podrazumeva posmatranje aktivnosti određenih pojedinaca bez njihovog znanja. Pažnjom, posmatranjem i prikupljanjem dokaza uglavnom kršimo standarde privatnosti ali oni predstavljaju koristan način obezbeđivanja informacija tokom istrage kriminalne radnje. Ovo je osetljiv postupak i treba ga vršiti pažljivo.
9. Puna istraga - veći obim istrage podrazumeva dobijanje potvrdnih dokaza u kojoj god formi da su raspoloživi. Ovo može da obuhvata pregledanje dokumenata, intervju, fotografisanje, osmatranje, analizu i/ili istraživanje transakcija. Moramo nastojati da dokažemo krivicu pažljivim prikupljanjem relevantnih dokaza, iako treba da pazimo da na nas ne gledaju kao na podstrekača na prekršaje. Forma istrage diktira na koji način se ona strukturira i preduzima. Ovo se može sastojati od: intervjuisanja svedoka, analize dokumentacije, obezbeđivanja izveštaja s tendencijom podržavanja optužbi, izračunavanje finansijskih gubitaka, obezbeđivanje dokaza o kršenju procedura poređenjem onoga što se dogodilo sa procedurom, posmatranje aktivnosti i beleženje rezultata, obezbeđivanje dokaza iz nezavisnih izvora koji potkrepljuju ili se sukobljavaju sa drugim raspoloživim dokazima i

procenjivanje da li je neki dokument falsifikovan, izmenjen ili nosi falsifikovan potpis.

10. Intervjui – ključna komponenta većine istraga kriminalnih radnji je proces intervjua. Ovde se na većinu pitanja odgovori mogu dobiti jednostavnim postavljanjem pitanja pravim licima. Najvažniji intervjui su sa svedocima od kojih treba tražiti da daju formalnu izjavu svedoka i sa osumnjičenima od kojih se može tražiti da potpisu formalni transkript intervjua. Svedoci pasu svojim recima šta su videli i čuli sa datim pitanjima i moraju biti spremni da predstave ovaj dokaz pred sudom i/ili internom disciplinskom komisijom.
11. Krivično gonjenje i interne disciplinske mere – istrage kriminalnih radnji obično imaju dva glavna rezultata. Jedan je upućivanje na policiju koja će slučaj odneti pred službu za podizanje optužnica u cilju pokretanja krivičnih postupaka, drugi je preduzimanje internih disciplinskih mera protiv svakog zaposlenog na čiju krivicu u kriminalnoj radnji ukazuju dokazi.
12. Interne disciplinske mere – slučajevi kriminalnih radnji zaposlenih treba da se rešavaju u okviru interne disciplinske procedure kao teški disciplinski prekršaji, a to su prekršaji za koje se može dati otkaz (Pickett, 2005).

Osim tehnika za detekciju i istraživanje prevara, važno je ukazati i na relevantnost metoda kojima se sprečavaju manipulacije u finansijskim izveštajima. Često zastupljene i delotvorne metode su iznenadna eksterna revizija, interna revizija koja je uključena u proaktivne forenzičke aktivnosti, kao i efikasne interne kontrole, posebno one koje su ugrađene u poslovne procese i dizajnirane za detekciju prevara i crvenih zastavica (Belopavlović, 2014).

Razumevanje učestalosti specifičnih šema prevara u različitim industrijama može pomoći organizacijama da procene i dizajniraju kontrole kako bi se zaštitili od šema koje predstavljaju najznačajnije pretnje. Slika 2 predstavlja mapu koja prikazuje relevantan rizik za svaku kategoriju profesionalnih prevara u svakoj industriji koja je imala najmanje 50 prijavljenih slučajeva u izvršenom istraživanju od strane ACFE (Association of Certified Fraud Examiners). Polja su osenčena od svetlo do tamno plave boje na osnovu

odgovarajućeg nivoa pojavljivanja, tamnija polja označavaju šeme viših frekvencija. pristupi mogu uključiti forenzičku analizu podataka koja može poslužiti kao moćna alatka za sprečavanje, otkrivanje i istraživanje prevare, korupcije, ali i drugih

Slika 2 – mapa profesionalnih prevara u svakoj industriji

INDUSTRY	Cases	Billing	Cash larceny	Cash on hand	Check and payment tampering	Corruption	Expense reimbursements	Financial statement fraud	Noncash	Payroll	Register disbursements	Skimming
Banking and financial services	351	10%	11%	14%	14%	46%	8%	11%	11%	4%	2%	10%
Government and public administration	198	21%	8%	7%	9%	57%	12%	8%	16%	16%	3%	8%
Manufacturing	194	26%	5%	9%	7%	59%	10%	12%	23%	10%	4%	8%
Health care	130	20%	6%	8%	8%	50%	11%	9%	18%	12%	2%	9%
Energy	97	24%	9%	6%	8%	64%	16%	8%	13%	6%	3%	2%
Retail	91	19%	10%	9%	9%	43%	7%	4%	24%	5%	7%	14%
Insurance	88	15%	9%	8%	10%	40%	9%	5%	8%	10%	2%	11%
Technology	84	21%	6%	10%	6%	54%	14%	8%	30%	5%	1%	1%
Transportation and warehousing	82	20%	9%	15%	4%	59%	11%	7%	22%	9%	4%	11%
Construction	78	24%	8%	10%	14%	56%	17%	18%	24%	24%	3%	9%
Education	69	26%	9%	12%	12%	49%	12%	12%	19%	14%	4%	12%
Information	60	15%	5%	5%	8%	58%	12%	12%	33%	7%	2%	7%
Food service and hospitality	52	19%	10%	21%	17%	54%	13%	13%	29%	19%	10%	17%

Izvor - ACFE

Istraživanja različitih organizacija ukazuju da je za razumevanje i procenu rizika od kriminalne radnje, potrebno razmotriti sve modele prevare i ponašanja zaposlenih u brzom i rizičnom poslovnom okruženju, kako bi se bolje razumeli faktori koji mogu ukazati na postojanje kriminalnih aktivnosti u organizaciji. Stoga je neophodno usmeriti se na sprovođenje sofisticiranih i efikasnijih mera, kako bi se redukovao rizik od pojave kriminalnih radnji, ali i podigla svest o pretnjama koje ugrožavaju poslovanje. Proaktivni

vrsta prevarnih radnji u organizacijama (Arežina, Mizdraković, & Knežević, 2016).

Šeme zasnovane na odeljenju izvršioca

Sveukupno 76% profesionalnih prevara u izvršenom istraživanju od strane ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), dolazi iz sledećih odeljenja: računovodstva, prodaja, izvršno rukovodstvo, korisnička služba, administrativna podrška, finansije

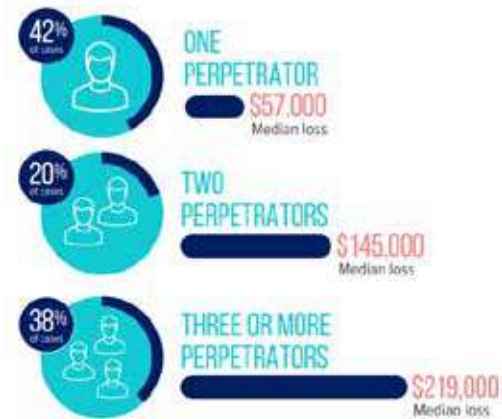
i kupovina. Slika 3 prikazuje relativnu učestalost različitih šema prevara u svakom od tih odeljenja. Polja su osenčena od svetlo do tamno plave boje na osnovu frekvencije za svaku određenu šemu, sa tamniji okviri označavaju veće nivoe rizika. Ovi podaci trebalo bi da budu korisni za organizacije da procene rizik i razviju efikasnu borbu protiv prevara i kontrole u odeljenjima koja predstavljaju žarišta mogućih prevara.

Slika 3 – prikaz izvršenih prevara po odeljenjima

DEPARTMENT	Cases	Billing	Cash larceny	Cash on hand	Check and payment tampering	Corruption	Expense reimbursements	Financial statement fraud	Noncash	Payroll	Register disbursements	Skimming
Operations	273	16%	7%	8%	11%	48%	9%	6%	16%	8%	1%	6%
Accounting	230	24%	15%	13%	29%	33%	10%	10%	7%	16%	3%	19%
Executive/upper management	206	31%	9%	10%	12%	65%	18%	22%	21%	13%	2%	12%
Sales	203	11%	6%	7%	2%	51%	8%	6%	18%	4%	2%	11%
Customer service	140	8%	10%	16%	11%	44%	6%	7%	17%	6%	3%	10%
Administrative support	131	23%	8%	15%	15%	37%	16%	5%	12%	12%	5%	10%
Purchasing	131	27%	1%	4%	2%	82%	5%	2%	14%	3%	0%	2%
Finance	95	26%	7%	11%	12%	48%	20%	14%	12%	7%	3%	12%

Izvor - ACFE

Slika 4 – prikaz gubitaka od prevare u skladu sa brojem učesnika

Izvor – ACFE

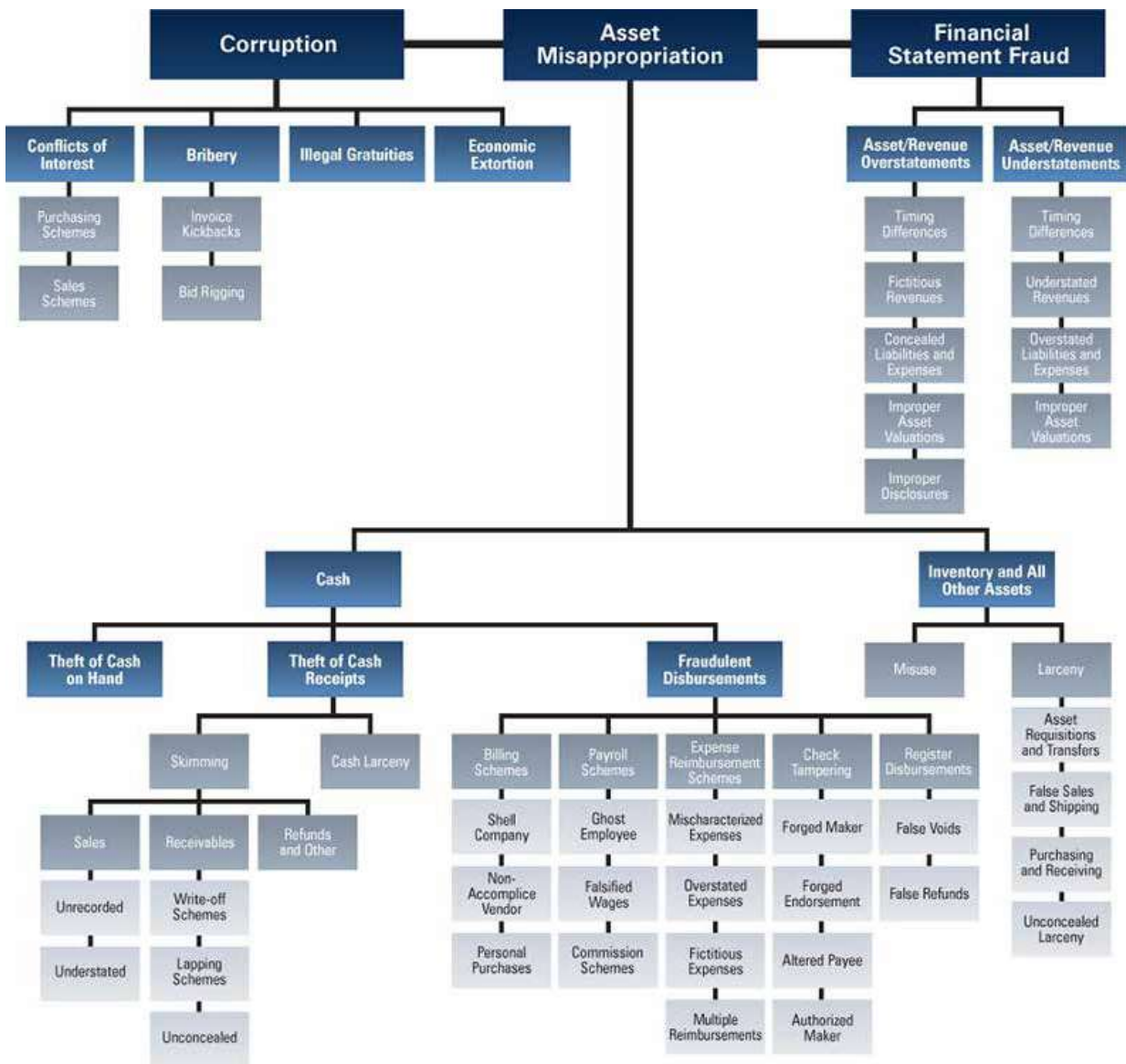
Kao što Slika 4 ilustruje gubitke zbog prevare koji su porasli kada je više od jednog prevaranta umešan u šemi. Kada više počinilaca zavere učestvuje u šemi prevare, oni mogu zaobići sistem kontrola koje bi inače mogle otkriti prevaru.

Kategorije profesionalnih prevara

Postoje tri osnovne kategorije prevara. *Zloupotreba imovine*, koja uključuje krađu ili zloupotrebu resursa poslodavca, je najčešća, sa 86% slučajeva koji spadaju u ovu kategoriju. Prevare u finansijskim izveštajima, u kojima počinilac namerno prouzrokuje značajno pogrešno prikazivanje ili propust u finansijskim

prevare u izvršenom istraživanju od strane ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), šeme koje su počinile ove osobe rezultirao je srednjim gubitkom što je bilo skoro šest puta veći od gubitaka koji su prouzrokovali menadžeri i 17 puta veći od gubitka prouzrokovani zaposlenima na nižem nivou. Ova korelacija verovatno prikazuje činjenicu da prevaranti visokog hijerarhijskog nivoa imaju

Slika 5 - Sistem klasifikacije profesionalnih prevara i zloupotreba (drvo prevara)

Izvor - ACFE

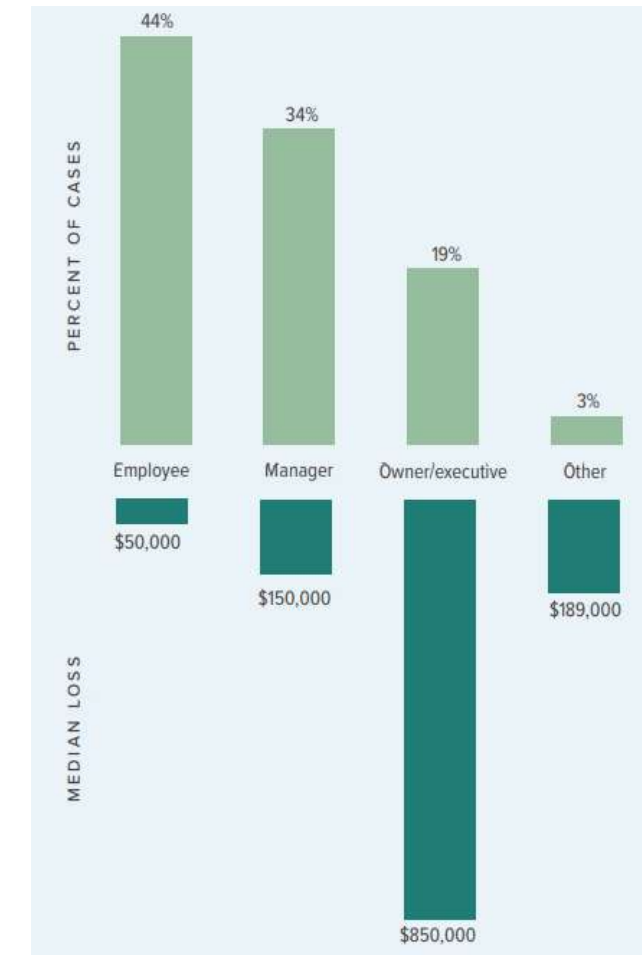
izveštajima. *Korupcija*, koja uključuje krivična dela kao što su mito, sukob interesa i iznuda.

Položaj izvršioca

Postoji snažna korelacija između nivoa hijerarhije autoriteta počinioa prevare i veličina prevara (Slika 6). Dok su vlasnici / rukovodioci počinili samo 19%

tendenciju da imaju veći pristup imovini organizacije od zaposlenih na nižem hijerarhijskom nivou. Oni mogu takođe da imaju veće sposobnosti i ovlašćenja za mogućnost prikrivanja prevara i mogu iskoristiti svoja ovlašćenja da nadjačaju ili prikrivaju svoja krivična dela na načine koji zaposleni na nižem hijerarhijskom nivou ne mogu.

Slika 6— prikaz prevara prema hijerarhijskom nivou u organizaciji sa iznosima gubitaka

Izvor – ACFE

Postoji nekoliko osnovnih opasnosti da se počini prevara, a to su autoritativna pozicija u organizaciji, sposobnost razumevanja računovodstvenog sistema i njegovog funkcionisanja kao i slabosti internih kontrola, postojanje samopouzdanja da počinilac neće lako biti otkriven (Arežina, Mizdraković, & Knežević, 2016).

ZAKLJUČAK

Organizacije gube 5% njihovih godišnjih prihoda na prevaru u celom svetu. Ovaj procenat je samo opšta procena zasnovana na mišljenjima učesnika istraživanja koje je sprovedla organizacija ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), ali s obzirom na ograničenja malo je verovatno da ćemo

ikada biti u mogućnosti za izračunavanje stvarnih troškova prevara na globalnom nivou. Možemo biti sigurni da je iznos štete neverovatno veliki i pomaže nam da pružimo uvid u to koliko veliki problem prevara može biti. Pored navedenih istraživanja prikazanih u radu, prikazani su i indikatori kriminalnih radnji, faktori koji utiču na kriminalne radnje i faze istraživanja kriminalnih radnji sa načinom postupanja i definisanim odgovornostima učesnika istraživanja. Među raznim vrstama prevara sa kojima bi se organizacije mogle suočiti, profesionalna prevara je verovatno najveća i najzastupljenija pretnja. Prema podacima od ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) od početka praćenja podataka o slučajevima profesionalne prevare od 1996. godine, pregledano je hiljade slučajeva u kojima su zaposleni kolektivno ukrali milijarde dolara od svojih poslodavaca i ti slučajevi bili su samo kapljica. Svaka organizacija koja posluje širom sveta je ranjiva ili potencijalno ranjiva na prevare od strane zaposlenih.

LITERATURA

Arežina, N., Mizdraković, V., & Knežević, G. (2016). Profesionalne prevare kao pretnja funkcionisanju privrednih društva. *FINIZ konferencija*. Beograd: Univerzitet Singidunum.

Auditor, T. I. (2006). *Profesionalna praksa interne revizije*. Beograd: Savez računovođa i revizora Srbije.

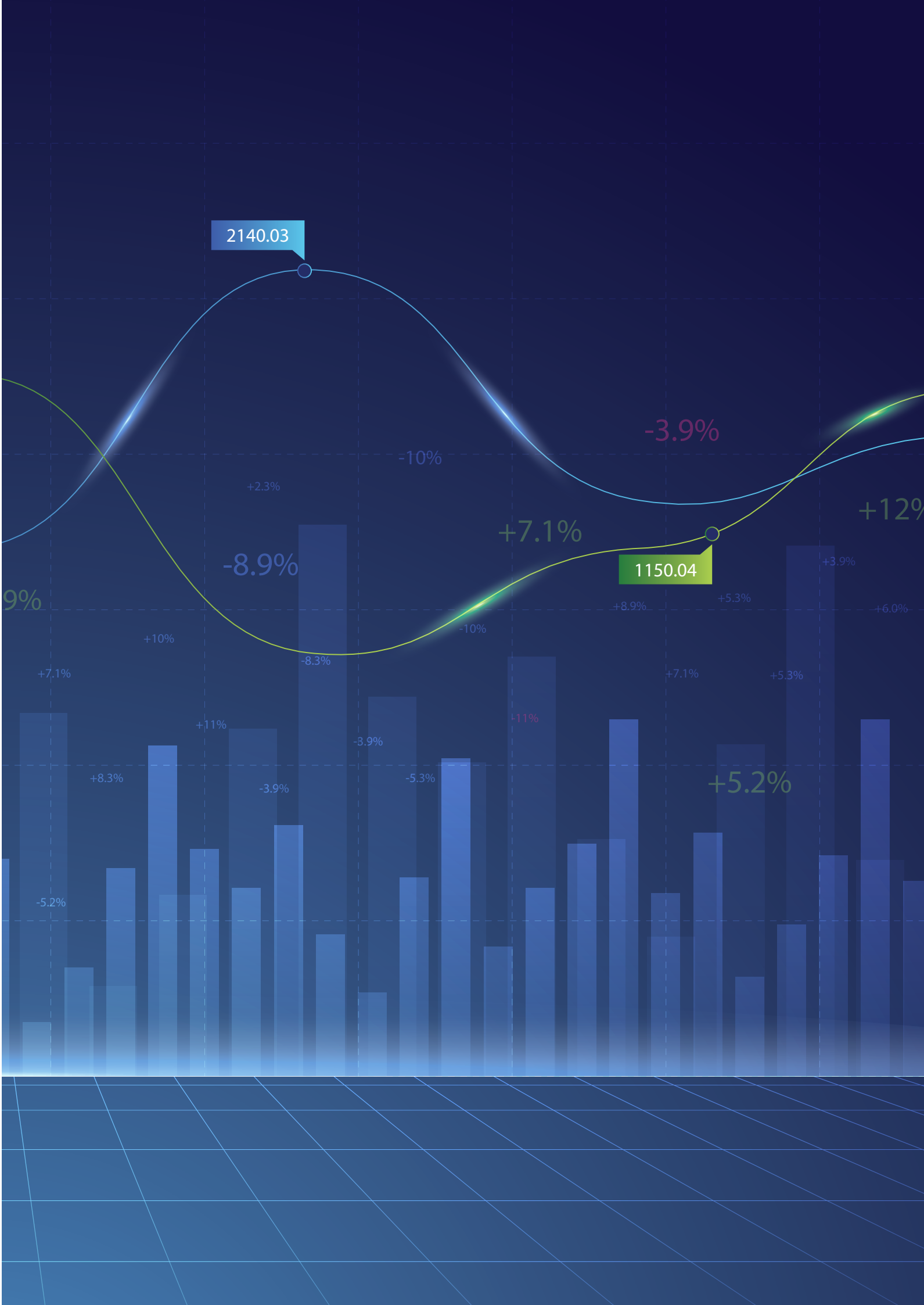
Belopavlović, G. (2014). Uloga forenzičkog računovodstva u detekciji računovodstvenih prevara. *FINIZ konferencija*. Beograd: Univerzitet Singidunum.

Examiner, A. o. (2018). Report to the nations, 2018 global study on occupational fraud and abuse.

Examiner, A. o. (2022). Occupational Fraud 2022: Report to the nations.

JW. (2020). Shocking Employee Theft Statistics to Know in 2020.

Pickett, K. (2005). *Osnovni priručnik za internu reviziju*. Beograd: Savez računovođa i revizora Srbije.

UNIVERZITET UNIVERSITY

FIINRIA

TUZLA

unique blend of theory and practice

ISSN 1986-5538

9 771986 553002